

*Estrangers a la muntanya. El procés migratori i el procés
d'assentament de la població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran
(2000-2012)*

Aimada Solé Figueras

Tesi doctoral dirigida per:

Dr. Enric Mendizàbal i Riera

Dr. Miguel Solana Solana

Departament de Geografia
Facultat de Filosofia i Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona

UAB

2013

Agraïments

En diverses ocasions he pensat en com escriuria els agraïments d'aquesta tesi. Ara, finalment, ha arribat l'hora de fer-ho. Vull agrair el suport i els ànims del Dr. Joan Manuel Soriano i del Dr. Enric Mendizàbal. Ha estat un plaer poder comptar amb ells des que l'any 2007 els vaig presentar una primera, i encara molt vaga, idea d'aquesta recerca. De la mateixa manera, també m'agradaria donar les gràcies al Dr. Miguel Solana per la seva ajuda i la seva dedicació intensa.

D'altra banda, m'agradaria agrair la col·laboració d'aquelles persones al voltant de les quals orbita aquesta tesi. Voldria fer una atenció especial a aquells que han compartit amb mi una part de la seva vida i que són, sens dubte, els protagonistes de la recerca: "els estrangers de la muntanya". Homes i dones que m'han confiat opinions, sentiments i aventures. També, voldria donar les gràcies a aquelles persones que han col·laborat a enriquir aquest text, fent-ne comentaris i suggeriments, o fent-me arribar informació essencial i/o complementària.

També voldria donar les gràcies al Dr. Antoni Tulla per oferir-me l'oportunitat de formar part del Grup de Recerca d'Alta Muntanya i Paisatge (GRAMP). Vull agrair de manera especial les bones estones compartides amb tots els companys del GRAMP i la seva disposició a donar un cop de mà sempre que ha calgut. Gràcies al Carles, a la Maria, a la Raquel, a l'Alfons, a la resta de companys (investigadors, docents i a l'equip de secretaria) per la seva col·laboració i ajuda!

Igualment, voldria agrair el suport de les persones que m'han acollit als seus grups d'investigació més enllà de Barcelona. La seva col·laboració m'ha permès gaudir d'estades a l'estranger certament enriquidores, tant personalment com professional: a Toulouse, la Dra. Laurence Barthe i el Dr. Johan Millian (i la resta de *ruralistes*); a Wageningen, la Dra. Bettina Bock i l'Agnese Cretella per haver-me acollit amb calidesa al bell mig del mes de gener.

Per acabar, m'agradaria destinar unes paraules a la família, en especial als meus pares i a les meves germanes. Gràcies pel vostre suport incondicional. Als amics, merci pels ànims i per ser-hi. Gràcies també a la Júlia i al Taller Estampa per dissenyar la portada. I finalment, Xavi, gràcies per voler compartir aquesta i tantes altres aventures.

Toulouse, 29-05-2013

ÍNDIX

Capítol 1. INTRODUCCIÓ

1.1 PRESENTACIÓ	2
1.2 ESTRUCTURA DE LA RECERCA.....	3
1.3 RECORREGUT PERSONAL DE LA RECERCA	4

Capítol 2. MARC TEÒRIC, OBJECTIUS I METODOLOGIA

2.1 MARC TEÒRIC: IMMIGRACIÓ ESTRANGERA EN ÀREES RURALS I DE MUNTANYA	9
2.1.1 La qüestió rural, la ruralitat i les noves dinàmiques rurals	9
2.1.1.1 Breu aproximació històrica a la concepció de "la ruralitat"	9
2.1.1.2 Definir la ruralitat en l'actualitat: una disputa conceptual	15
Les quatre aproximacions de Halfacree	15
2.1.1.3 Els discursos de la ruralitat	18
a. L'idil·li rural.....	19
b. L'idil·li rural i l'alteritat	21
c. Alteritat i minories.....	24
d. Noves contribucions a la construcció social d'allò rural	26
2.1.1.4 Una mirada interdisciplinària de la ruralitat.....	28
2.1.1.5 Les transformacions recents de les àrees rurals	35
a. Canvis en el terreny socioeconòmic.....	38
b. Transformacions en el terreny cultural	43
c. Transformacions en el terreny polític	43
d. Transformacions en el terreny demogràfic.....	44
2.1.2 Recuperació demogràfica de les àrees rurals	46
2.1.2.1 Exploració del concepte de migració.....	46
a. Components de les migracions.....	46
b. Efectes de les migracions.....	51
c. Breu aproximació a les teories de les migracions.....	54
d. Reflexions finals sobre les migracions.....	57
2.1.2.2 Immigració en àrees rurals.....	62
a. Contraurbanització i renaixement rural: dos conceptes per a un mateix fenomen.....	62
b. Causes del renaixement rural	64
c. Aportacions recents a la contraurbanització.....	69
d. Revisant i resumint les migracions cap a àrees rurals	71
2.1.2.3 L'estudi de la immigració estrangera a les àrees rurals.....	72
a. La immigració rural internacional, una llarga trajectòria amb noves aportacions	73
b. Immigració estrangera i alteritat rural	78
c. Immigració estrangera en àrees rurals i de muntanya a Europa: alguns exemples.....	80
d. Immigració estrangera en àrees rurals d'Espanya	86
e. Recapitulació: ruralitat i immigració estrangera.....	91

2.2 OBJECTIUS I PREGUNTES D'INVESTIGACIÓ	94
2.2.1 L'objecte d'estudi	94
2.2.1.1 El context	94
2.2.1.2 La població objecte d'estudi.....	96
2.2.1.3 El període d'estudi	96
2.2.2 Les preguntes i els objectius de la recerca	97
2.2.2.1 Anàlisi de la dinàmica sociodemogràfica	98
2.2.2.2 Anàlisi del procés migratori i d'assentament.....	99
2.3 ASPECTES METODOLÒGICS.....	101
2.3.1 Les fonts estadístiques.....	102
2.3.1.1 Anàlisi de fluxos: l'Estadística de Variacions Residencials.....	104
2.3.1.2 L'anàlisi de l'estoc a través del padró.....	106
2.3.2 Els mètodes qualitius.....	109
2.3.2.1 Teoria i mètode de les entrevistes qualitatives	113
2.3.2.2 Elaboració de les entrevistes: preparació del guió i selecció dels grups d'entrevistats.....	116
a. El guió de l'entrevista	116
b. La selecció de la població a entrevistar	117
2.3.2.3 Desenvolupament de l'entrevista	126
a. El contacte inicial	126
b. Aspectes clau del desenvolupament de l'entrevista	128
c. Limitacions durant les entrevistes.....	130
2.3.2.4 L'anàlisi de les entrevistes.....	131
a. La transcripció.....	131
b. L'anàlisi i les seves fases.....	131
2.3.2.5 Mètodes complementaris: Observació i material visual.....	134
a. L'observació.....	134
b. El recull de material fotogràfic	137
c. L'anàlisi de material audiovisual	137
2.3.2.6 Recapitulació: entrevistes, observació i material visual	138
2.3.3 Àrea d'estudi i població objecte d'estudi.....	139
2.3.3.1 Context i estudi de cas: l'Alt Pirineu i Aran.....	139
a. El medi físic del Pirineu.....	139
b. Geografia humana del Pirineu	142
2.3.3.2 Contextualitzant l'evolució de la població i del poblament del Pirineu	147
a. L'evolució de la població rural	147
b. Enfocant la lent al Pirineu	153
2.3.3.3 Evolució de la població de l'Alt Pirineu i Aran, des de 1857 fins l'actualitat.....	153
2.3.3.4 Del màxim de població al despoblament profund (1860-1980).....	158
a. Causes i conseqüències del despoblament pirinenc.....	160
b. Etapes del despoblament.....	165
2.3.3.5 Dues dècades de transició: indicis de recuperació demogràfica (1980-2000).....	168
L'arribada de nous habitants	169

2.3.3.6 Recuperació demogràfica o inversió de fluxos? (2000-2012).....	173
a. Caracterització dels fluxos que arriben	175
b. Disparitats territorials del creixement poblacional	178
c. Factors explicatius de la recuperació demogràfica	180
d. Nou canvi de tendència? (2008-2012)?	182
e. Síntesi.....	185

Capítol 3. CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES DE LA POBLACIÓ DE NACIONALITAT ESTRANGERA

3.1 L'EVOLUCIÓ RECENT DE LA POBLACIÓ ESTRANGERA I LA SEVA INCIDÈNCIA EN EL CREIXEMENT DE LA POBLACIÓ DE L'ALT PIRINEU I ARAN	187
3.1.1 L'evolució dels fluxos de la població estrangera a l'Alt Pirineu	188
3.1.2 L'evolució de l'estoc.....	190
3.1.3 L'aportació de la població estrangera al creixement de la població	191
3.1.4 L'aportació al creixement de la població de les sis comarques	192
3.2 ANÀLISI DE LES CARACTERÍSTIQUES SOCIODEMOGRÀFIQUES DE LA POBLACIÓ ESTRANGERA I ELS SEUS EFECTES	196
3.2.1 La diversitat de nacionalitats com a característica de la població estrangera	196
3.2.1.1 Variabilitat dels fluxos d'arribada segons el període.....	197
3.2.1.2 Un estoc de 73 nacionalitats diferents	203
3.2.2 La distribució geogràfica i l'especialització territorial.....	207
3.2.2.1 concentració en àrees de serveis, amb bones comunicacions i ofertes laborals	207
3.2.2.2 Distribució de les diferents nacionalitats i diversitat territorial	210
3.2.3 L'estructura per edats i l'efecte rejuenidor de la població	216
3.2.4 L'estructura per sexe, la masculinització i les pautes de natalitat	220
a. Contribució de la població estrangera a la natalitat i a la fecunditat de la població del Pirineu	223

Capítol 4. ANÀLISI DEL PROCÉS MIGRATORI I DE L'ASSENTAMENT DE LA POBLACIÓ ESTRANGERA AL PIRINEU

4.1 MOTIVACIONS, ITINERARI I ASSENTAMENT DE LA POBLACIÓ IMMIGRADA AL PIRINEU	228
4.1.1 Motivacions per immigrar al Pirineu	228
4.1.1.1 La millora del benestar, una peça clau de la migració.....	229
Defugint de situacions precàries. La situació al país d'origen.....	231
4.1.1.2 "Toda la ciudad de Khenifra está aquí". Dinàmica de les cadenes i les xarxes migratòries al Pirineu	233
4.1.1.3 El sexe i la nacionalitat com a factors articuladors de la migració.....	237
4.1.1.4 Formar-se i tenir ganes de conèixer món: altres motivacions per immigrar al Pirineu	242
4.1.2 Itinerari migratori: "un seguit d'etapes"	243
Itineraris diversos segons el sexe i la nacionalitat	250
4.1.2.1 Finançament i realització del viatge	253
4.1.2.2 L'arribada al Pirineu	256
a. Dificultats materials a l'arribada	257
b. Una realitat inesperada: "¡Madre mía, a dónde vamos!"	259

c. Aspectes que esmoreixen la duresa dels primers moments.....	262
4.1.3 Intencions de retorn i d'assentament	263
4.1.3.1 "No quiero que pasen otra vez por lo mismo". Lligams difícils de trencar	264
4.1.3.2 Tornar al país d'origen com més aviat possible.....	268
4.1.3.3 Una qüestió de mites: imaginaris i representacions sobre la destinació	269
4.1.3.4 Una qüestió d'acomodar-se o d' <i>eximitat</i>	271
4.1.3.5 Una crisi que empenta a retornar.....	273
4.1.3.6 Recapitulant sobre el retorn.....	275
4.2 MERCAT DE TREBALL I IMMIGRACIÓ ESTRANGERA AL PIRINEU	276
4.2.1 Relació entre activitat econòmica, mercat de treball i població estrangera	277
a. Un nivell d'acceptabilitat elevat	278
b. Uns treballs precaris.....	280
c. Existeix un mercat de treball específic per la població estrangera?	282
d. Crisi, mercat de treball i població estrangera.....	284
4.2.2 Les transformacions del mercat rural.....	286
a. L'aparició d'immigrants estrangers al mercat de treball rural	289
b. "Del nou proletariat agrícola a la diversificació d'activitats". L'aparició de la població estrangera al mercat de treball rural a Espanya	290
4.2.3 Noves dinàmiques del mercat de treball de l'Alt Pirineu i Aran.....	293
a. Activitats tradicionals, activitats modernes i activitats revaloritzades	294
b. Especialització econòmica i territorial durant l'última dècada	297
4.2.4 L'activitat econòmica i la població estrangera al Pirineu	302
4.2.4.1 "En las granjas sólo trabajan extranjeros". Població estrangera i agricultura	302
a. Inserció de la població estrangera al mercat de treball agrícola pirinenc	303
b. Algunes característiques del treball agrícola: l'allotjament i la pluriactivitat	305
4.2.4.2 Població estrangera i construcció.....	307
a. El boom de la construcció i la població estrangera: d'una opció avantatjosa a una opció irrealitzable.....	308
b. La crisi immobiliària i la població estrangera	312
4.2.4.3 Població estrangera i turisme.....	313
4.2.4.4 Població estrangera i treball domèstic.....	316
4.2.4.5 Població estrangera i indústria	317
4.2.4.6 Recapitulant sobre l'activitat de la població estrangera al Pirineu	318
4.2.4.7 Sobrequalificació i mobilitat laboral	320
Trajectòries professionals ascendents (truncades per la crisi)	322
4.2.4.8 Empresariat ètnic.....	327
El mercat	331
4.2.4.9 El treball qualificat	332
4.2.5. Vies d'inserció al mercat laboral: xarxes, contactes i contractació en origen	333
a. "Yo he encontrado trabajo a mucha gente". La inserció a través de les xarxes de relacions.....	333
b. "Busco trabajo". El contacte directe amb l'empresari	335
c. El contracte en origen.....	336
d. Altres formes d'inserció al mercat de treball	338
e. Inserció competitiva o complementaria?.....	338

4.2.6. Les condicions de treball.....	340
a." Estoy trabajando todo el día, no tengo tiempo para nada".	
La precarietat laboral	340
b. La precarietat laboral en la dona	341
c. "Estuve un poco de ilegal". Rellevància de l'economia submergida.....	343
d. Abusos i accidents laborals.....	346
4.2.7 Efectes de la crisi al mercat de treball de la població estrangera del Pirineu.....	350
a. Els efectes de la crisi al Pirineu	351
b. Una crisi que incideix notablement a la construcció i a l'hostaleria	352
c. Els altres efectes de la crisi.....	354
4.3 TEIXIT SOCIAL I RELACIONS DE VEÏNATGE.....	357
4.3.1 "Cuando uno recién llega conoce mucha gente de la misma condición de inmigrante". Les relacions socials a l'arribada.....	359
4.3.2 L'evolució de les relacions socials i el creixement de les xarxes	361
4.3.2.1 Els vincles amb el país d'origen: família, reagrupament i remeses	363
a. Relacions de família.....	364
b. La família i el reagrupament.....	366
c. Estratègies diverses de reagrupament.....	369
d. Les remeses	373
e. El cas de les "migracions per amor"	375
f. "Es como si no se han olvidado de mí".	
Els mitjans de contacte amb el país de procedència	376
4.3.2.2 Les relacions al país de destinació: paisans, autòctons i veïnatge.....	379
a. Relacions amb paisans	380
b. Relacions amb estrangers d'altres nacionalitats	383
c. Relacions amb autòctons.....	384
d. Relacions de veïnatge: la paradoxa de l'anonimat (alguns el volen, d'altres el dolen)	387
e. Els matrimonis mixtos.....	390
4.3.3 Espais de trobada, espais de confidències	392
a. Comerços "ètnics"	394
b. Locutoris: la connexió amb "el món d'allà"	399
c. Associacions i relacions interpersonals	402
d. Del naixement de centres de culte als projectes de fusió:	
Llocs de culte i relacions interpersonals.....	404
e. "He hecho amigas y amigos allí, jugando al fútbol".	
Espais esportius i relacions interpersonals	408
f. "Què fan els homes aquí plantats!". Espais públics i relacions interpersonals.....	409
4.3.4 Associacionisme i participació política i social local.....	412
a. Iniciatives per la bona convivència promogudes per l'administració	412
b. Les nou associacions de població estrangera	417
c. "Com que hi ha menys població, n'hi ha moltes menys o fins i tot gairebé zero".	
Desconeixement i debilitats de l'associacionisme estranger pirinenc	419
d. "Esta es la fiesta de los extranjeros".	
Participació de la població estrangera en el teixit associatiu local	423
e. "En el momento que tenemos derecho de voto, empezaron a buscarnos".	
La participació política.....	425

f. Reflexions finals sobre associacionisme i participació.....	427
4.3.5 Racisme, xenofòbia i discriminació; estrangers, estranys i <i>outsiders</i>	428
4.3.5.1 Intersecció entre ruralitat i exclusió.....	431
a. L'altra cara de l'idil·li rural.....	432
b. Invisibilitzant la pobresa rural. "T'ho dic extrarecord"	433
c. Exclusió rural a Espanya, una temàtica a estendre.....	434
4.3.5.2 Ruralitat i racisme a les àrees rurals	436
a. Breu aproximació teòrica al racisme en àrees rurals	436
b. Hostilitat i racisme al Pirineu	438
c. "Por ser rumano, la gente te mira raro!". A qui va destinada la discriminació?.....	440
d. Estudi de cas: conflicte sobre el lideratge d'una entitat cultural i folklòrica, la colla gegantera de Puigcerdà.....	442
e. Darreres consideracions.....	445
4.3.6 Identitat i integració.....	445
4.3.6.1 Breu apunt sobre el concepte d'identitat	446
4.3.6.2 "Mi madre no me reconocía". Dinàmica identitària de l'immigrat que arriba al Pirineu	447
4.3.6.3 Ser immigrant i ser de muntanya: identitat col·lectiva real o imaginada?.....	450
a. Ser de muntanya	452
b. Ser immigrant.....	453
c. A tall de conclusió.....	456
4.3.6.4 Aproximació al concepte i a la percepció de la integració	457
a. El control social en poblacions de dimensions reduïdes. Vincle entre la bona convivència i la integració.....	459
b. "La gent d'aquí no accepta gaire la gent que ve de fora". Relacions socials i integració.....	462
c. Els aspectes culturals de la integració: religió i llengua	465
d. Integració i participació pública.....	470
e. Integració, treball i habitatge	471
f. Integració a un lloc de muntanya i perifèric.....	476
g. Lentitud i actitud: elements destacats de la integració	478
Capítol 5. CONCLUSIONS.....	481
Bibliografia	504
Annex	548

ÍNDIX DE TAULES

Taula 2.1: Dicotomies urbà-rural utilitzades per alguns autors clàssics.....	33
Taula 2.2: Autors i idees clau de la ruralitat	34
Taula 2.3: Afiliats al règim general de la Seguretat Social i al règim especial de la mineria del carbó (1) i Afiliats al règim especial de treballadors autònoms (2). Per sectors Alt Pirineu i Aran. 2012 (a 31 de desembre).....	40
Taula 2.4: Motivacions, avantatges i desavantatges dels immigrants estrangers residents en àrees rurals.....	90
Taula 2.5: Temes principals a l'hora d'elaborar el guió.....	117
Taula 2.6: Llistat de persones entrevistades.....	121
Taula 2.7: Lloc de residència de la població entrevistada	125
Taula 2.8: La concentració de la població a Barcelona i les seves comarques immediates (1857-1930)	149
Taula 2.9: Taxa de creixement anual acumulatiu, per comarques (1981-2001).....	172
Taula 2.10: Valors absoluts del creixement total, del creixement natural i del saldo migratori (1981-2000) a l'Alt Pirineu i Aran.....	173
Taula 2.11: Valors absoluts del creixement total, del creixement natural i del saldo migratori (2000-2011) a l'Alt Pirineu i Aran.....	174
Taula 2.12: Evolució de les altes i de les baixes padronals i diferència (saldo migratori) a l'Alt Pirineu i Aran (2000-2011)	175
Taula 2.13: Fluxos d'immigració l'Alt Pirineu i Aran amb independència de la procedència (interior o exterior)	177
Taula 2.14: Població l'any 2000 i l'any 2012 i taxa de creixement anual acumulativa (TCAA).....	178
Taula 2.15: Evolució de la població i taxa de creixement anual acumulativa (TCAA) a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012.....	183
Taula 2.16: Diferència entre altes i baixes padronals (saldo migratori), 2000-2011.....	184
Taula 2.17: Diferència entre altes naixements i defuncions, 2000-2011.....	184
Taula 2.18: Taxa de creixement anual acumulativa (TCAA) a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012.....	185
Taula 3.1: Flux d'entrades de població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran, segons la procedència, 2000-2011	189
Taula 3.2: Fluxos d'arribada de població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran de totes les procedències, per sexe i per edat, 2000-2011 (%).....	190
Taula 3.3: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2010.....	191
Taula 3.4: Taxa de creixement anual acumulativa (TCAA), segons la nacionalitat a l'Alt Pirineu i Aran (%), 1990-2012.....	192
Taula 3.5: Taxa de creixement anual acumulatiu (TCAA), segons la nacionalitat a l'Alt Pirineu i Aran (%), 2000-2012.....	194
Taula 3.6: Percentatge de població de nacionalitat espanyola nascuda a l'estranger sobre el total de població de nacionalitat espanyola a l'Alt Pirineu i Aran, 2000 i 2012	195
Taula 3.7: Població estrangera per comarques, Alt Pirineu i Aran 2012.....	195
Taula 3.8: Fluxos de població segons la nacionalitat i la procedència a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2011	199
Taula 3.9: Volum i pes relatiu de la població estrangera per nacionalitat, Alt Pirineu i Aran, 2012.....	206
Taula 3.10: Població estrangera per comarques, Alt Pirineu i Aran, 2012.....	208

Taula 3.11: Percentatge de població estrangera, segons la nacionalitat i segons la mida del municipi, Alt Pirineu i Aran, 2012.....	209
Taula 3.12: Distribució comarcal de les sis nacionalitats més nombroses a cada comarca de l'Alt Pirineu i Aran, 2012	212
Taula 3.13: Percentatge de població segons nacionalitat per grups d'edat, Alt Pirineu i Aran, 2012 ...	218
Taula 3.14: Percentatges d'homes i de dones, per nacionalitats, 2000 i 2012, Alt Pirineu i Aran	220
Taula 3.15: Relació de masculinitat a l'Alt Pirineu i Aran	223
Taula 3.16: Naixements per comarques, Alt Pirineu i Aran, 2011	224
Taula 3.17: Natalitat i fecunditat de població de nacionalitat espanyola i població de nacionalitat estrangera. Alt Pirineu i Aran, 2011	225
Taula 4.1: Nombre d'explotacions i de treballadors agrícoles a l'Alt Pirineu i Aran	295
Taula 4.2: Pes de cada sector en el total del PIB comarcal, 2010 (%)	298
Taula 4.3: Afiliats al règim general de la Seguretat Social, per sectors, 2012 (%)	299
Taula 4.4: Nombre d'explotacions i mà d'obra agrícola per comarques, 2009	301
Taula 4.5: Evolució d'habitatges iniciats a l'Alt Pirineu i Aran	308
Taula 4.6: Evolució del nombre de contractes del conjunt de població i de la població estrangera al sector de la construcció i a l'hostaleria a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012	314
Taula 4.7: Valor Afegit Brut a preus bàsics del sector industrial per comarques, 2008 (%).....	318
Taula 4.8: Evolució del nombre de població aturada de nacionalitat estrangera. Alt Pirineu i Aran, 2007-2012	354
Taula 4.9: Taxa d'atur registral. Març 2012.	354
Taula 4.10: Grau de diversitat de nacionalitats per comarques mesurat a partir de l'índex de Shannon, 2011	382
Taula 4.11: Evolució del nombre de matrimonis mixtos a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2010	391
Taula 4.12: Tipologia de comerços ètnics	395
Taula 4.13: Centres de culte a les comarques de l'Alt Pirineu i Aran, 2010	404

ÍNDIX DE FIGURES

Figura 2.1: Model de les dinàmiques migratòries als països del Sud d'Europa.....	61
Figura 2.2: Explicacions detallades dels elements que estimulen el fenomen de la contraurbanització segons Kontuly (1998).....	65
Figura 2.3: Tipologia d'immigrants als Alps.....	86
Figura 2.4: Codificació amb ATLAS.ti.	133
Figura 2.5: Àrea d'estudi.....	140
Figura 2.6: Transformacions econòmiques i socials rurals durant la industrialització	151
Figura 2.7: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran, 1860-2012	154
Figura 2.8: Evolució de la població per municipis, 1857 i 2012.....	155
Figura 2.9: Taxa de creixement anual acumulatiu dels municipis de l'Alt Pirineu i Aran (1857-2012).....	157
Figura 2.10: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran, 1860-1980	159
Figura 2.11: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran per comarques, 1860-1980. Base 100.....	168
Figura 2.12: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran, 1980-2000	171
Figura 2.13: Evolució de la població a l'Alt Pirineu i Aran (2000-2012).....	174
Figura 2.14: Evolució dels fluxos d'entrada de la població a l'Alt Pirineu i Aran, segons la procedència (2000-2011)	176
Figura 2.15: Taxa de creixement anual acumulatiu, Alt Pirineu i Aran, 2000-2012	179
Figura 3.1: Flux de població estrangera de fora l'àmbit, per grans grups continentals. Alt Pirineu i Aran, 2000-2011	197
Figura 3.2: Fluxos d'entrada de les principals nacionalitats estrangeres més representades (64,4%, l'any 2011). Alt Pirineu i Aran, 1991-2012	201
Figura 3.3: Estoc de població estrangera, per grans grups continentals. Alt Pirineu i Aran, 2000-2012	204
Figura 3.4: Percentatge de població estrangera per grans grups continentals, Catalunya i Alt Pirineu i Aran, 2012	205
Figura 3.5: Distribució comarcal per grans grups continentals a l'Alt Pirineu i Aran, 2012	211
Figura 3.6: Distribució de la població estrangera per municipis per grans grups continentals, Alt Pirineu i Aran, 2012	214
Figura 3.7: Intensitat dels fluxos d'arribada de població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran, 1991-2012	215
Figura 3.8: Piràmide per edats i sexe de la població estrangera i de la població espanyola a l'Alt Pirineu i Aran, 2012	218
Figura 3.9: Piràmide per edats i sexe de la població estrangera i de la població espanyola a l'Alt Pirineu i Aran, 2012	219
Figura 3.10: Piràmides de les principals nacionalitats estrangeres a l'Alt Pirineu i Aran, 2012	222
Figura 4.1: Selecció de quatre itineraris de població immigrada entrevistada	246
Figura 4.2: Relació entre mercat de treball i població immigrada	284
Figura 4.3: Estructura agrícola del desenvolupament rural	288
Figura 4.4: Trajectòria professional de les persones entrevistades.....	325
Figura 4.5: Models d'adaptació de les persones immigrades segons la intensitat i el tipus de relació.....	362
Figura 4.6: Itinerari de reagrupament família	371
Figura 4.7 Fragment de l'article "Los gegants de Puigcerdà"	447
Figura 4.8: Marc conceptual del deu indicadors del concepte d'integració.....	458

ÍNDEX D'IMATGES

Imatge 1: Exterior d'un establiment de restauració asiàtic.....	329
Imatge 2: Interior de comerç en un municipi del Pirineu	394
Imatge 3: Comerç en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran.....	397
Imatge 4: Interior de comerç en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran.....	398
Imatge 5: Locutori en capital de comarca de l'Alt Pirineu i Aran	400
Imatge 6: Centre de culte de comarca de l'Alt Pirineu i Aran.....	406
Imatge 7: Activitats promogudes per l'Ajuntament de Puigcerdà.....	414
Imatge 8: Cartell publicitant la festa de la diversitat del Pallars Sobirà, 2-3 de juliol de 2010	415
Imatge 9: Imatge de l'article "Adiós a los gigantes latinos"	444
Imatge 10: Retall de premsa sobre una baralla entre joves "immigrants" i joves "originaris"	461

ÍNDEX ANNEX

Taula A.1: Evolució dels fluxos que arriben a l'Alt Pirineu i Aran, segons el sexe i la procedència, 2000-2011.....	549
Taula A.2: Fluxos que arriben a l'Alt Pirineu i Ara, segons l'edat i la procedència, 2011.....	550
Taula A.3: Fluxos d'arribada a l'Alt Pirineu i Aran, segons procedència, sexe i edat, 2000-2011.....	551
Taula A.4: Evolució de la població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran i a Catalunya, 2000-2012.....	554
Taula A.5: Percentatge de població estrangera, per nacionalitats més representades. Alt Pirineu i Aran, 1998-2012	555
Taula A.6: Distribució per comarques del valor afegit brut (a preus bàsics; base 2000). Serveis per branques d'activitat. 2008 (%).....	556
Taula A.7: Evolució del nombre de contractes realitzats a l'Alt Pirineu i Aran, 1998-2012.....	557
Taula A.8: Evolució del nombre d'altres a la Seguretat Social a l'Alt Pirineu i Aran, 2000-2012 (desembre). 1998-2012	564
Taula A.9: Percentatge de població aturada per grup d'ocupació, Alt Pirineu i Aran. Març de 2012	570
Taula A.10: Percentatge de població aturada per grup d'ocupació, Alt Pirineu i Aran. Març de 2012	572
Taula A.11: Percentatge del total d'aturats i d'aturats de nacionalitat estrangera per activitat econòmica a l'Alt Pirineu i Aran i a Catalunya. Març, 2012.....	573
Taula A.12: Percentatge de població aturada a l'Alt Pirineu i Aran per sectors i per comarques. Març 2012	574
Taula A.13: Centres de culte a l'Alt Pirineu i Aran.....	575

Capítol 1. Introducció

1.1 Presentació

1.2 Estructura de la recerca

1.3 Recorregut personal de la recerca

1.1 Presentació

Aquesta tesi es titula **“Estrangers a la muntanya. El procés migratori i el procés d’assentament de la població estrangera a l’Alt Pirineu i Aran (2000-2012)”**. La idea del títol parteix, fonamentalment, d’un article de Buller i Hoggart, titulat *“Être étranger à la campagne”*, que es va publicar l’any 1994 a la revista *Études Rurales*. L’article ha esdevingut una referència cabdal en l’àmbit dels estudis sobre immigració estrangera en àrees rurals (Halfacree, 2008). Sens dubte, també podrien destacar-se altres referències anteriors, com per exemple: Azeu (1936) Chatelain (1946) o Hérin (1971) a França, o Avellá (1992) o Giménez (1992) a Espanya. No obstant, es tracta d’investigacions que aborden sobretot migracions de tipus laboral a l’agricultura i, en bona mesura, migracions de caire temporal.

En canvi, Buller i Hoggart, els autors d’*Être étranger à la campagne*, aportaven una visió diferent de les migracions de població estrangera cap a àrees rurals. Abordaven les migracions d’anglesos cap a àrees rurals franceses. Les seves investigacions van aportar una perspectiva més amplia del fenomen de les migracions cap a àrees rurals. De fet, els autors donen el tret de sortida a l’estudi de la *contraurbanització* amb una visió internacional. Fins llavors, aquest concepte es limitava a les migracions de població urbana cap a àrees rurals, i tenia únicament en compte les migracions internes, és a dir dins una mateixa regió o país. Anys més tard, autors com Milbourne (2007), Halfacree (2008) o Stockdale, Findlay i Short (2000) van abordar el concepte de contraurbanització reprenent les tesis de Buller i Hoggart. Així, els primers anys del segle XXI, apareixen estudis sobre migracions internacionals que tenen com a destinació àrees rurals (Stenbacka, 2012).

En aquest marc, també durant els primers compassos del segle XXI, Espanya esdevé un receptor net de població estrangera provinent en gran mesura de països de rendes baixes. Aquest fet s’explica en bona mesura per les possibilitats que oferia el mercat de treball en una època de creixement econòmic, a partir de mitjans de la dècada de 1980. De manera paral·lela, les àrees rurals espanyoles han experimentat una sèrie de transformacions, les quals han contribuït a invertir els fluxos que les havien caracteritzat, des de mitjans del segle XIX. D’una banda, el retrocés de l’activitat agrícola i, de l’altra, el desenvolupament

del serveis constitueixen una nova ruralitat capaç d'atreure població (Kasimis, 2008). Al Pirineu, la demanda de mà d'obra necessària per satisfer una economia en expansió, especialitzada en el turisme i la construcció, explica com aquest àmbit ha esdevingut un important receptor de població.

Aquesta recerca pretén contribuir al debat iniciat l'any 1994, amb l'obra *Être étranger à la campagne*. I pretén fer-ho tot posant l'accent en la immigració estrangera en àrees de muntanya, un àmbit d'anàlisi relativament poc explorat fins al moment. En aquest marc, aquesta investigació es planteja quatre objectius principals: a) analitzar els efectes de l'arribada de població estrangera des d'una dimensió sociodemogràfica a l'àrea d'estudi; b) examinar quines són les motivacions d'immigrar i instal·lar-se al Pirineu; c) explorar la relació entre el mercat de treball pirinenc i la població estrangera; i d) analitzar les relacions que es produeixen entre la població local i la població estrangera.

Dit això, es volen assenyalar tres elements. Primer, la recerca s'inscriu en l'àmbit territorial de l'Alt Pirineu i Aran, que inclou les sis comarques més nord-occidentals de Catalunya. Segon, l'àmbit té una extensió territorial considerable, cosa que respon a la voluntat d'analitzar una temàtica poc estudiada fins al moment. I tercer, la recerca s'ha conduït a partir d'un enfocament qualitatiu.

1.2 Estructura de la tesi

La tesi s'estructura en cinc capítols. Al primer, la **introducció**, s'hi detalla l'estructura i la trajectòria personal que ha acompanyat la recerca.

El segon capítol consta de dos apartats. El primer apartat, el **marc teòric**, revisa els fonaments conceptuals sobre els que s'aixeca el debat entorn a la immigració estrangera en àrees rurals. Per tal de dur-ho a terme, s'han examinat els dos elements clau que guien la recerca: la ruralitat i la immigració. La segona part d'aquest capítol revisa la **metodologia** emprada. D'una banda, es presenten els objectius de la recerca i, de l'altra, s'assenyalen els mètodes analítics que s'han emprat per tal d'assolir-los. A més, aquesta part consta d'una descripció de l'àmbit d'estudi.

El tercer capítol s'ocupa de la revisió de la **dimensió demogràfica de l'arribada de població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran**. Analitza els efectes de l'arribada de població estrangera, a partir de les seves característiques sociodemogràfiques.

El quart capítol es titula **anàlisi del procés migratori i de l'assentament de la població estrangera al Pirineu**. Consta de tres punts: el primer repassa les motivacions per immigrar i per instal·lar-se al Pirineu, així com als primers moments de l'arribada. El segon punt fa referència a la relació que s'estableix entre la població estrangera immigrada i el mercat de treball pirinenc. Finalment, el tercer punt, s'ocupa de les relacions socials que estableix la població immigrada amb la població local. En aquest capítol, el diàleg amb els aspectes teòrics de la recerca resulta constant i fonamental.

Al cinquè i darrer capítol, a mode de **conclusió**, es presenten les respostes a les qüestions que han guiat la recerca.

1.3 Recorregut personal de la recerca

L'interès per aquest tema es va originar poc després d'haver cursat algunes assignatures de la llicenciatura de Geografia, en haver finalitzat la llicenciatura de Ciències Polítiques i de l'Administració. La motivació personal i les recomanacions del Dr. Joan Manuel Soriano i del Dr. Enric Mendizàbal van empenyar-me a començar el Màster en Estudis Territorials i de la Població, l'any 2007¹. El tema de la recerca ja em ballava pel cap. D'una banda, el fet que en aquell moment les migracions internacionals es trobessin a l'ordre del dia, i de l'altra, l'atracció per l'univers de la ruralitat i la geografia del Pirineu, han conformat els dos catalitzadors de la recerca. En acabar el Màster esmentat, l'any 2008, vaig presentar el Treball de Recerca, que portava per títol: "La incidència de la població estrangera en la dinàmica de la població de l'Alt Pirineu i Aran", tutoritzat pel Dr. Miguel Solana.

Apropar-me de nou al Pirineu ha representat reviu records agradables: excursions a l'estiu, paisatges nevats a l'hivern i molts bons moments viscuts durant la infantesa. Val a

¹ Malgrat que tot el document ha estat redactat en forma impersonal, s'ha cregut convenient redactar aquesta part més íntima de forma personal.

dir que l'atracció per la muntanya, i l'interès pel Pirineu en particular, parteixen en bona mesura d'una de les obres clau de la geografia catalana, "El Pirineu. El medi i l'home", i del seu autor: el meu avi, el Dr. Solé Sabarís.

Des de gener de l'any 2009 fins al febrer de l'any 2010 vaig gaudir d'un contracte com a Tècnic Especialista de Suport a la Recerca, gràcies al finançament del projecte del Ministerio de Educación y Ciencia (SEJ2006-04009/GEOG), "El desarrollo local sostenible de las zonas de montaña en el umbral entre el abandono del territorio y la naturbanización", dut a terme entre del Departament de Geografia (UAB), i l'Institut de Desenvolupament de l'Alt Pirineu i Aran (IDAPA). Els resultats d'un any de recerca es poden trobar en un document titulat: "Impacte de la immigració estrangera al Pirineu". Els resultats de la recerca van servir per elaborar un article conjunt amb el Dr. Miguel Solana i el Dr. Carles Guirado, publicat l'any 2012 a la revista *AGER. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, titulat: "Nueva dinámica demográfica y migratoria en el Pirineo catalán. Migración y mercado de trabajo".

D'altra banda, la realització de la recerca ha estat possible gràcies a altres elements. Una formació específica, entre les quals hi ha el Postgrau Interdisciplinari en Migracions Contemporànies i Interculturalitat (de la Universitat Autònoma de Barcelona), finançat, en part, pels Ajuts per incentivar la recerca aplicada i la formació universitària en matèria d'immigració a Catalunya (ARAFI 2008), el Postgrau en Tècniques de Cartografia Digital (del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona), o el Seminari Avançat d'Investigació Qualitativa (de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Asociación Española para el Avance de la Investigación Cualitativa), complementen la recerca.

A més, també hi han contribuït les diferents estades de recerca, en tant que investigadora convidada. La primera d'aquestes estades es va dur a terme l'any 2010. Va tenir una durada de quatre mesos i es va realitzar al grup de recerca *Dynamiques Rurales*, del Département de Géographie de l'Université Toulouse II-Le Mirail. Durant l'estada es va dur a terme un estudi comparatiu del procés migratori i d'assentament de la població estrangera al Pirineu, a Catalunya i a la regió Midi-Pyrénées. L'estada es va realitzar gràcies als ajuts de mobilitat d'investigadors en el marc de la Comunitat de Treball del Pirineu, finançat pel Programa

Operatiu de Cooperació Territorial Espanya-França-Andorra (POCTEFA). A partir de llavors, en el marc de la mateixa beca, he realitzat dues estades més al mateix grup de destinació, l'any 2012 i l'any 2013. Les estades següents han tingut una durada de dos mesos i mig i dos mesos, respectivament. La primera volia analitzar les dinàmiques migratòries de la població estrangera, per tal d'aprofundir en l'estudi de les dinàmiques migratòries al Pirineu, ja iniciat amb la primera estada, i la segona volia focalitzar-se en la relació amb els nous habitants i el mercat de treball local, sempre en el mateix àmbit.

També s'ha dut a terme una estada de sis mesos al grup de recerca *Rural Sociology* de la Wageningen University, als Països Baixos. Aquesta va discórrer entre el febrer i el juliol de l'any 2012. Durant l'estada es va poder aprofundir en nombrosos aspectes de la tesi que ja estava redactant. En concret, es van enriquir aquells aspectes que tracten sobre la multifuncionalitat del mercat de treball rural, així com altres aspectes, per exemple la relació entre la població estrangera i la població local. L'assistència a alguns cursos i seminaris² o la col·laboració en la preparació del grup de treball *Social exclusion in rural areas* a la International Conference on Multifunctional Agriculture and Urban-Rural Relations³, liderada pel Dr. Mark Shuksmith i la Dra. Bettina serveixen per exemplificar-ho.

Amb tot, aquesta recerca és el resultat, d'una banda, d'una formació en Ciències Polítiques i de l'Administració i en Geografia, que comença pròpiament amb el Màster en Estudis Territorials i de la Població, així com de formacions específiques i, de l'altra, de les estades de recerca a França i als Països Baixos. Els sis mesos d'estada a Wageningen i els gairebé nou mesos d'estada a Toulouse m'han permès acostar-me a altres ruralitats i maneres d'estudiar-la. Això, en alguna mesura es reflexa al document. En aquest sentit, cal esmentar que el pes de la literatura anglosaxona té un pes notable, tot i que he intentat tenir present la literatura francesa en totes les temàtiques abordades.

Per acabar, cal esmentar que la recerca s'ha realitzat en un període aproximat de més de quatre anys, entre l'any 2008 i l'any 2013. És un període relativament extens atès que el

² Alguns exemples són: "Mendras 40 years later : actualizing the model of peasant societies" (realitzat per Catherine Darrot, de la Université de Rennes); "Conceptualising migration and mobilities" (Ina Holrings, Wageningen University); o "Framing the Analysis of Migration in the 21st Century" (David Brown, Cornell University).

³ Aquesta conferència va tenir lloc a Wageningen (Països Baixos) els dies 4 i 5 d'abril. Vaig presentar-hi una comunicació titulada: "Social exclusion in the Pyrenees".

finançament per dur-la a terme ha estat discontinu. Gràcies al finançament del projecte del Ministerio de Educación y Ciencia (SEJ2006-04009/GEOG), així com a d'altres ajuts puntuals, he pogut dedicar-me a temps complert a la recerca en alguns moments. Tanmateix, la resta del temps he hagut de combinar la recerca amb altres tasques. En part, això ha provocat que des de la realització del treball de camp l'any 2009 fins a la redacció final 2013 hagin passat gairebé quatre anys. En aquest període, el context de l'àrea d'estudi ha canviat de forma notable. Espanya, a partir de l'any 2008 es troba afectada per una important recessió econòmica. Això ha afectat de forma important el mercat de treball. Un dels aspectes analitzats en aquest investigació és justament aquest. Durant el treball de camp, és a dir en el segon i el tercer trimestre de l'any 2009, ja es copsaven alguns dels efectes d'aquesta nova situació. Tanmateix, des de llavors els efectes de la crisi econòmica i financera s'han accentuat. Amb tot, s'ha procurat tenir en compte aquest canvi important en el context en què s'ha dut a terme la recerca.

Capítol 2. Marc teòric, objectius i metodologia

*2.1 Marc teòric: immigració estrangera en
àrees rurals i de muntanya*

2.2 Objectius i preguntes d'investigació

2.3 Aspectes metodològics

“Ruralizad lo urbano, urbanizad lo rural”

(Ildefons Cerdà, citat a Balcells, 2011: 871)

“Después de casi un siglo de relevantes esfuerzos en la definición de “lo rural” no existe un consenso notable sobre el término, ni siquiera sobre las bases o enfoque sobre lo que se debe fundamentar.” (Paniagua i Hoggart, 2002: 61)

2.1 Marc teòric: immigració estrangera en àrees rurals i de muntanya

Aquest apartat delimita el cos teòric de la recerca. És a dir, es presenten els fonaments **teòrics** de la **investigació**. O, dit d'una altra manera, aquí s'aborda el que en paraules de Sevilla (2006: 32) són aquells esquemes conceptuals explicatius, teoria o teories, amb els seus respectius abordatges metodològics que constitueixen un conjunt d'eines analítiques a través de les quals es pretén explicar una part de la realitat.

Dos eixos principals configuren la recerca: d'una banda, els aspectes **teòrics** referits a les **àrees rurals** i, de l'altra, els aspectes **teòrics** relatius a les migracions internacionals. Aquesta secció s'estructura en quatre parts. En primer lloc, es revisa l'evolució conceptual de la noció de "ruralitat". En segon lloc, es revisen algunes aproximacions al concepte de migració. En tercer lloc, s'estudia quin lloc ocupa la **immigració, en el marc de la recuperació demogràfica de les àrees rurals**. Finalment, es revisa el debat acadèmic entorn a **la migració estrangera en àrees rurals**.

2.1.1 La qüestió rural, la ruralitat i les noves dinàmiques rurals

2.1.1.1 Breu aproximació històrica a la concepció de "la ruralitat"

De què parlem quan parlem de ruralitat? Halfacree i Boyle (1998) enuncien que la recerca de la definició de *rural* era (i continua sent) un assumpte permanent de la literatura de les ciències socials. Oliva (1997) assenyalava que amb la revolució industrial (des de mitjans del segle XVIII fins a principis de segle XIX) apareix la formulació dicotòmica entre allò rural i allò urbà. Els avenços científics i els canvis socioeconòmics modifiquen la societat rural: la dissolen i alhora la integren a l'economia mercantil. És llavors quan es desenvolupen processos, com el desplegament d'infraestructures de transports i de comunicacions, l'èxode rural o la modernització agrària, que ha d'abastir una població cada cop més urbana. Tots aquests processos es consoliden a finals del segle XIX. En aquest context, autors clàssics com Durkheim, Tönnies o Redfield conceptualitzen la ruralitat com un espai on predomina la comunitat i la solidaritat mecànica, però també la ignorància

(Biagorri, 1995; vegeu el fragment següent). En canvi, a la ciutat predomina l'actitud tolerant i racional, però les persones acostumen a ser egoistes i amorals.

Si la revolución industrial traía el progreso económico a las sociedades, la urbanización conllevaba el progreso social. Esta valorización no ha sido siempre explícita, pero ha estado desde luego latente la gran teoría (al menos en Spencer, Durkheim, Simmel, Tönnies o Redfield...). Así se hablase de solidaridad mecánica o solidaridad orgánica, de comunidad o asociación, de lo folk y lo urbano, etc., aún cuando se manifestara cierta preocupación por el tipo de desórdenes sociales provocados por la urbanización, se estaba poniendo en lo alto de la escala a lo urbano, y en lo más bajo a lo rural. (Biagorri, 1995: 2)

L'ús del mot rural com a categoria social apareix a les dècades de 1920 i 1930 (Mormont, 1990). Durant aquest període d'entreguerres, el camp estava experimentant grans transformacions econòmiques i socials i, alhora, s'estava assistint a una gran urbanització i industrialització. Per Mormont (1990), l'aflorament del terme rural és el reflex de dues evolucions simultànies. D'una banda, existia la necessitat de crear un concepte que anés més enllà d'allò pròpiament agrícola, en un moment en què la població i el treball al camp disminuïen. I de l'altra, el terme rural responia a la voluntat de superar la distinció perfectament delimitada entre camp i ciutat. Fins llavors, l'agricultura i la ruralitat havien format un sol objecte. En altres paraules, l'activitat agrícola havia caracteritzat la societat rural i l'havia diferenciat de forma nítida de la societat urbana.

Davant la impossibilitat de mantenir la dicotomia *urbà-rural* en un context de profundes transformacions, Sorokin i Zimmerman van desenvolupar el concepte del *contínuum*, a finals de la dècada de 1920⁴. La idea del *contínuum urbà-rural* expressa que no hi ha una línia divisòria clara entre urbà i rural. Es tracta més aviat de dos tipus ideals de societats que configuren els pols extrems d'un contínuum (Oliva, 1997). Per Sorokin i Zimmerman, en un esforç d'elaborar un cos teòric per a les investigacions rurals, el que trobem en la realitat és una gradació des d'allò purament rural a allò urbà basat en nou diferències permanents i constants en el temps i en l'espai però que es desprenen d'una variable bàsica: l'ocupació agrícola (Oliva, 1997)⁵.

⁴ En aquest sentit, és il·lustratiu que la data en la què es considera que culmina la Segona Revolució industrial, moment de profundes transformacions, sigui l'any 1914 (Castells, 2002).

⁵ Sevilla Guzmán (2006) aborda les nou diferències fonamentals amb les quals Sorokin i Zimmerman s'aproximen a l'anàlisi del fet rural i del fet urbà.

Precisar allò que és rural contrasta amb la comoditat aparent d'explicar allò que és urbà. Així, habitualment s'ha definit rural en contraposició a urbà (Jean i Pèrigord, 2009): allò que és rural és tot allò que no és urbà, tal i com descrivia George l'any 1970 al *Dictionnaire de Géographie*. D'acord amb Woods (2005), la diferenciació entre ambdós conceptes, rural i urbà, s'ha configurat com alguna cosa instintiva, amb la finalitat d'ordenar el món. El pensament binari està present al pensament occidental, i la percepció dicotòmica rural constitueix un fenomen més o menys binaritzat que es creu observar en formes concretes de la vida quotidiana (Hiernaux, 2009). Seguint amb aquest autor, les parelles de conceptes, com urbà-rural, constitueixen "performances" sociosemàntiques que, d'una banda, expressen evidències lligades a un context històric determinat -no de conceptes construïts com a teòricament essencials- i, per una altra, remetent a realitats concretes que nodreixen i donen suport a aquestes evidències.

En un sentit similar, per Kayser (1990), diversos autors han estat influenciats per l'anàlisi dicotòmica comunitat (*gemeinschaft*) i societat (*gesellschaft*) del sociòleg Tönnies, divulgant-se i cristal·litzant-se en el contrast urbà-rural. Això vol dir que les comunitats rurals s'identifiquen amb el concepte ideal de *gemeinschaft*. Al seu torn, això significa que la societat agrària es caracteritza per les relacions familiars intenses, la solidaritat clànica i una divisió del treball elemental (Camarero, 1993). Lefebvre (1949: 28) apuntava en aquest sentit que la comunitat rural és una forma de comunitat orgànica, i no es pot reduir a una solidaritat mecànica d'elements individuals. Allí on prospera el comerç, els diners, l'economia monetària i l'individualisme, la comunitat es dissol. De forma semblant Maho (1974, citat a Kayser 1990: 15) assenyalava que les societats rurals existeixen per oposició amb les societats urbanes. L'atenció se centra en la diferència urbà-rural, la base de la qual està donada per una barreja de caràcters geogràfics i etnològics. En definitiva, els autors citats suggereixen que existeixen elements d'ordre social que permeten pensar que allò urbà i allò rural són entitats diferents, i fins i tot oposades.

A partir d'un determinat moment, a la dècada de 1960, la relació dicotòmica ciutat-camp deixa de ser evident. Diu Thomsin (2001) que després d'anys de predomini de la dicotomia món rural/món urbà consolidada pel pes de la tradició de coneixement agrari de la dècada de 1950, el nou model d'urbanització del camp elimina progressivament el "fet rural" i

esdevé el corrent principal a la dècada de 1960. Així, l'oposició entre rural i urbà havia comandat la recerca fins que a partir de la dècada de 1960 es reprèn la tesi del contínuum (Kayser, 1990). S'assisteix al creixement accelerat de les ciutats, del consum i del nivell de vida i a la urbanització del camp. De nou, una cita de Lefebvre (1970, citat a Kayser 1990: 16) ho expressa amb claredat:

Le tissu urbain prolifère, s'étend, corrode les résidus de la vie agraire. Ces mots, le tissu urbain, ne désignent pas de façon étroite le domaine bâti dans les villes, mais l'ensemble des manifestations de la prédominance de la ville sur la campagne. Dans cette acception, une résidence secondaire, une autoroute, un supermarché en pleine campagne font partie du tissu urbain. (Lefebvre: 1970)

Tant si es tracta d'una extensió física de zones periurbanes sobre l'espai rural, com d'una urbanització causada per l'assentament de nous immigrants o de l'evolució "espontània" d'espais allunyats de tota influència urbana, el creixement es deu al resultat d'una difusió en l'espai dels efectes de la modernització i de l'enriquiment del conjunt de la societat rural (Kayser, 1990). Serveixi per resumir aquesta idea una frase de Baigorri (1995: 3): "lo urbano ya no está únicamente en las ciudades".

Deixant de banda el contínuum agrari de Sorkin i Zimmerman, la tesi del contínuum reapareix per posar en evidència la diversitat d'espais rurals, segons la densitat de la població o la distància de la ciutat (Camarero, 1993). Amb la consolidació de la societat urbano-industrial (als Estats Units durant la dècada de 1940 i a l'Europa d'entreguerres), tot allò rural queda relegat cada cop més a la perifèria i allò urbà es converteix en un pol de desenvolupament i de concentració de treball, poder, població, capital i serveis (Oliva, 1997). En aquest context, i fins a la dècada de 1970, el marc teòric dominant de les àrees rurals és el contínuum urbà-rural. Val a dir que, d'acord amb Camarero (1993), les teories del contínuum a Espanya no van tenir la repercussió que van tenir a altres països occidentals.

Durant la dècada de 1970 les relacions entre el camp i la ciutat es repensen un altre cop en termes de relacions oposades (Mathieu, 1990). Es vol superar la tesi del contínuum. D'acord amb Camarero (1993), Robert Pahl representa les crítiques més severes que es fan a la tesi del contínuum. Així és que el contínuum oculta una dualitat simplista entre allò que és

urbà i allò que és rural quan en realitat no existeixen diferències fonamentals entre la vida rural i la vida urbana i l'estil de vida no està determinat per la localització geogràfica. La classe social o el cicle vital són elements més rellevants a l'hora d'analitzar els processos socials de les àrees rurals.

En aquest context, a partir de la dècada del 1970, sorgeixen amb força els estudis relatius a la pagesia des d'una orientació històrico-dialèctica. Aquests estudis associen allò rural amb allò agrari, i anuncien el declivi i fins i tot la desaparició de la societat agrària. En aquest context, alguns punts de vista sostenen que un mode de vida rural determinat s'està exhaurint. Així ho assenyala Mendras amb la seva obra titulada *La fin des paysans* de l'any 1967 (Bruno, 2006). Mentre, d'altres autors (seguint a França, es pot citar a Kayser, 1990) argumenten que tot i que el pes de l'agricultura disminueixi, l'esfera rural no desapareix sinó que es reestructura. Les dècades següents el debat entre la dicotomia i el contínuum continua present, i en aquest sentit Bruno (2006) parla d'un debat etern. Durant la dècada de 1980 apareix amb força la qüestió medio-ambiental, incorporant-se a la conceptualització de "rural".

Però des de la dècada de 1990, rural i agrari es van entenent separadament i guanya pes la idea que allò rural no desapareix sinó que experimenta una gran transformació: apareix el renaixement rural. L'escenari rural ara es caracteritza, entre d'altres, per un auge dels serveis, per un augment de la mobilitat o per la recepció d'immigrants. En aquest context, sorgeix la reflexió sobre la construcció social d'allò rural i les disputes simbòliques per la seva definició social (Oliva, 1997). Aquest procés té els seu origen en els autors postestructuralistes (Vives, 2009). Segons aquests, les oposicions binàries (com la urbà-rural) contribueixen a estructurar el coneixement, però són poc neutrals: hi ha un dels pols que acostuma a preponderar sobre l'altre (Vives, 2009). Per Sibley (1997: 220) allò rural, pur i homogeni s'oposa a la ciutat heterogènia i desordenada de la mateixa manera que al discurs colonial, la metròpoli blanca i ordenada s'oposava a la colònia ingovernable i desordenada. Pel que fa a aquesta última qüestió, cal dir que la dominació s'ha fonamentat en la construcció de l'alteritat. És a dir que la representació de "l'altre" serveix per dotar-lo d'una significació negativa com a ésser inferior i alhora serveix per dominar-lo.

Mormont anunciava que la relació entre espai i societat rural “ne peut plus être pensée selon les schémas traditionnels de partition entre espace rural et espace urbain, entre campagnes et villes ni entre collectivités locales et champ social” (Mormont: 1990: 17). De forma semblant, Cloke (2006) assenyala que els canvis de les àrees rurals han difuminat les fronteres entre allò rural i allò urbà. Això es fonamenta en diferents aspectes: a) l’augment de la mobilitat de persones, béns i missatges és tal que la comunitat local ja no pot ser considerada com autònoma; b) la reubicació de les activitats fa que no es puguin considerar regions homogènies econòmicament; c) els nous usos de l’espai rural fan participar actors socials cada cop menys "localitzats"; i d) per les funcions cada cop més globals de l’espai rural. La diversitat, el dinamisme i la contrautopia o *l’anti-idyll* (Bell, 1997) de les àrees rurals configuren diferents espais dins una mateixa àrea geogràfica (Mormont, 1990). Cloke (1996: 19) reprèn aquesta mateixa idea:

Rural society and rural space can no longer be seen as welded together. Rather rurality is characterised by a multiplicity of social spaces overlapping the same geographic area, so while the geographic spaces of the city and the countryside have become blurred it is in the social distinction of rurality that significant differences between the rural and urban remain.

Cloke (2006) també assenyala que les diferents interpretacions de la ruralitat estan influenciades d’una banda per les diferents aportacions teòriques que emfatitzen diferents aspectes de la ruralitat, i de l’altra pels efectes que les transformacions rurals tenen sobre aquests marcs teòrics. En aquest sentit, l’autor distingeix tres aproximacions teòriques al concepte de ruralitat: la funcional, la políticaeconòmica i la construcció social (Cloke, 2006: 20-21). Les dues primeres aproximacions són abordades des de l’enfocament modern; la darrera, s’enfoca des d’una visió postmoderna⁶. Valentine (2001: 249-250) ho expressava així:

This debate about the relationship between the town and the country is increasingly becoming outdated (Mormont, 1990). Rather than focusing on how to define the identity of the rural and the urban, rural geographers have now begun to challenge the universality of these concepts and have instead started to understand the rural as a social construction, unpacking the ways in which rurality is culturally constructed, by people living both in the country and elsewhere, through

⁶ Sobre les aportacions al debat sobre el modernisme i el postmodernisme a les ciències socials, i en concret als estudis rurals, vegeu Murdoch i Pratt (1993) o Philips (2002).

discourses and language deployed, emphasising the production and contestation of meanings.
(Valentine, 2001: 249-250)

Actualment és difícil definir la prevalença d'una tradició concreta en la geografia rural o en les altres disciplines que s'ocupen de la ruralitat. Els i les investigadores han anat adaptant les diferents aproximacions teòriques a mesura que aquestes explicaven els processos que en elles s'hi produïen (Guirado, 2011). A l'apartat següent s'analitzen amb més detall algunes de les aproximacions realitzades al concepte "rural".

2.1.1.2 Definir la ruralitat en l'actualitat: una disputa conceptual

Sens dubte, el terme "ruralitat" remet a una realitat conceptualment complexa. En aquest apartat s'abordaran algunes de les aproximacions que s'han fet al concepte "rural". Els esforços per definir els espais rurals tenen una llarga tradició, com s'ha comentat a l'apartat anterior. Halfacree (1993), per exemple, distingeix quatre aproximacions: les definicions descriptives, les definicions socioculturals, les definicions del món rural com a local i les definicions del món rural com a representació social.

Les quatre aproximacions de Halfacree

Aproximació descriptiva

La primera aproximació, la descriptiva, concep una distinció clara entre àrees rurals i àrees urbanes. Aquesta distinció es manifesta i és mesurable a partir d'indicadors estadístics. Woods (2005) assenyala que l'indicador emprat generalment és la població. De fet, les definicions de tipus oficial, com ara les que es fan a l'administració, acostumen a utilitzar aquest tipus d'indicador. Tanmateix, la delimitació presenta alguns inconvenients i és poc sòlida. Per exemplificar això, Woods (2005) planteja una pregunta: què ens fa pensar que un assentament de 999 persones és rural i en canvi un assentament de 1000 persones és urbà? D'altra banda, la delimitació física pot ser arbitrària, a més de circumscriure àrees poc cohesionades o que es poden modificar en el temps (Guirado, 2011: 26).

Aproximació sociocultural

La segona aproximació, la sociocultural, es fixa en la societat rural, a diferència de l'anterior, la qual es fixava sobretot en el territori (Woods, 2005). Per Halfacree (1993) les aproximacions d'aquest tipus volen subratllar les diferències socioculturals que deriven a partir de l'entorn on es viu. Els sociòlegs Ferdinand Tönnies i Louis Wirth són dos dels autors que inspiren aquests postulats. Per aquests autors, la dicotomia entre les àrees rurals i les àrees urbanes explica que allò urbà és més dinàmic i heterogeni en contrast amb allò rural que és més homogeni i estable. A més, la comunitat es troba a les àrees rurals i es caracteritza per relacions socials més personals i intenses, i on la família, la casa, la propietat i l'església estableixen l'ordre social hegemònic. En canvi, a la ciutat, les relacions són més impersonals a causa de l'individualisme i la competitivitat provocada per la divisió del treball del sistema industrial (Hillyard, 2007).

Davant les dificultats per mantenir la dicotomia a causa de la modernització econòmica, es reconeix la diversitat de nivells entre el marc d'allò urbà i d'allò rural; llavors és quan es reprèn la idea del contínuum, a partir de la segona meitat del segle XX. Apareixen algunes crítiques a aquesta aproximació sociocultural determinista, en la qual sembla que un ambient rural configura un caràcter i un comportament rural fix. Dit en altres paraules, les apreciacions socioculturals es basen en una combinació antropològica estructural-funcional i una visió romàntica de l'espai, el qual queda conceptualitzat de forma errònia (Halfacree, 1993).

Aproximació al món rural com a localitat

En la tercera aproximació, l'espai rural és el resultat d'unes característiques estructurals locals concretes i diferenciades d'allò que és urbà. En altres paraules allò rural està format per localitats rurals (Halfacree, 1993). Per aquest autor, cal abordar l'espai rural de forma que no es prioritzi la seva estructura empírica i que no es trobi en una falsa relació espai-societat rural. A diferència de les dues anteriors, la tercera aproximació té en compte l'espai de forma adequada (Halfacree, 1993). A més a més, Woods (2005) esmenta que el tercer enfocament forma part d'un debat més ampli dins la geografia, que es produeix a finals de la dècada de 1980. Aquest debat té a veure amb fins a quin punt les estructures locals

incideixen en els processos econòmics i socials generals. En el terreny de la ruralitat, el repte consistia en exposar quines eren les característiques estructurals que definien allò rural.

En aquest sentit, Halfacree (1993) assenyala tres intents o elements definidors de la ruralitat. En primer lloc, es suggeria que l'espai rural s'associava a la producció primària. Avui en dia aquesta característica és poc vigent ja que és complicat argumentar una influència de l'agricultura sobre la dimensió social i cultural (Guirado, 2011). En segon lloc, hi ha una connexió entre allò "rural" i el consum col·lectiu, atesa la baixa densitat de població. Això avui en dia queda caduc com a conseqüència de l'augment de la mobilitat i la reducció de les distàncies. En tercer lloc, s'assumia que l'espai rural era un espai de consum, tant col·lectiu com privat. Per Halfacree (1993), les dues primeres consideracions es poden replicar i la tercera requereix més atenció, cosa que remet a la quarta aproximació. En definitiva i d'acord amb Woods (2005), aquestes visions han fracassat perquè no es pot argumentar la seva especificitat rural. Per tot plegat, Hoggart l'any 1990 proposava eliminar el concepte rural, considerant que era caòtic i confús.

Aproximació al món rural com a representació social

El concepte "rural" és un terme vox populi, és a dir que està present arreu: hi ha qui es considera rural o qui considera que viu en un entorn rural. Tanmateix, això contrasta amb la dificultat de precisar el concepte. Com definir-lo, doncs? Aquí és on apareix la quarta aproximació que té a veure amb l'àmbit del discurs i la teoria de la representació social (Halfacre, 1993). Aquesta aproximació consta d'altres denominacions. Per exemple, Blanc (1997) parla de l'aproximació constructivista, i Paniagua i Hoggart (2002), de l'enfocament qualitatiu. Els autors coincideixen que aquesta visió entén l'espai rural com una construcció social. Cloke (2006) en aquest sentit diu que aquesta aproximació convida a estudiar com les pràctiques i els comportaments es troben contextualitzats i influenciats pels significats culturals i socials vinculats als espais rurals. És a dir que, una àrea és rural perquè els que hi viuen o la utilitzen pensen que és "rural". Existeix la idea (o les idees) de què és rural i això serveix per identificar una àrea com a tal (Woods, 2005).

Existeix una gran diversitat de percepcions sobre què és rural. Halfacree (1993) argumenta que aquesta diversitat comporta un distanciament entre les significacions de la ruralitat i la localitat rural. Apunta l'autor, citant Mormont, "the social representation of the rural has becoming increasingly divorced from the rural space which it nominally represented" (Halfacree, 1993: 33). En definitiva, tal i com assenyala Cloke (2006) si en algun moment en el passat alguna forma "real" de ruralitat podia definir una dimensió cultural, avui en dia, la dimensió cultural precedeix i dirigeix el reconeixement d'espai rural, configurant una mena de *ruralitat virtual*. A tall d'exemple Frouws (1998) manifesta que allò rural, el camp, ha estat reformulat seguint la lògica del sistema agrícola, del sistema ecològic o de les imatges del paisatge, configurant les idees de jardí urbà, parc, xarxa d'activitats socials o fins i tot mercat immobiliari. Tot plegat queda resumit en l'afirmació següent: "A torrent of new catchwords (Elerie 1994) seem to suggest a high degree of malleability of the Dutch countryside" (Frouws, 1998: 55). En resum, tal i com assenyala Paniagua (2004), el constructivisme interpreta que les categories espacials es conformen a partir de representacions socials. Val a dir, que d'altra banda, aquest enfocament suposa una alternativa a l'estudi de l'espai rural més enllà dels fets (població, treball o regulacions).

2.1.1.3 Els discursos de la ruralitat

Seguint la lògica de la visió de la construcció i de la representació, les construccions d'allò que s'entén per rural deriven dels discursos de la ruralitat (Woods, 2005). Diu Pratt (1996) que els discursos construeixen l'objecte. En aquest sentit, Frouws (1998) realitza una classificació dels discursos i de les construccions socials emprades alhora de definir "rural". L'autor destaca tres grans discursos: l'agroruralista, l'utilitarista i l'hedonista.

El primer discurs prioritza una visió productivista del camp (vegeu el fragment següent), en el qual els agricultors són els dipositaris dels valors essencials que s'assignen al camp (Paniagua i Hoggart, 2002).

Farmers are considered as the principal creators and carriers of the rural as 'social, economic and cultural space' (Salmona 1994). The agri-ruralist discourse not only claims the 'traditional' productive task and the recently refurbished nature conservation mission for farmers (see MANMF 1995), but also entrusts them with a kind of socio-cultural *réveil*. This revival involves rehabilitation

of the local and the artisanal, and the re-integration of farming with the local ecosystem, craftsmanship, food processing, and (local) consumers, which were previously disconnected by the 'modernization project. (Frouws 1998: 59).

El segon, el discurs utilitarista, es focalitza principalment en la dimensió econòmica. Segons l'autor, les àrees rurals experimenten problemes de marginalitat derivats del seu subdesenvolupament. L'espai rural ideal és el que contempla d'una banda la seva capacitat d'obtenir el màxim benefici dels seus potencials econòmics i, de l'altra, que estigui integrat a les dinàmiques del mercat de l'oci, de la tecnologia agrícola i dels negocis.

Pel que fa al tercer discurs, l'hedonista, es fonamenta més aviat en una dimensió cultural i estètica. És a dir, l'espai rural ideal és allà on hi ha qualitat de vida. Aquest discurs s'origina a partir d'una tradició naturalista dels conservacionistes, dels artistes o d'una elit urbana que considera que el camp és com un jardí-pati de la ciutat (Frouws, 1998).

a. L'idil·li rural

En el constructivisme rural, l'*idil·li rural* o l'*encant rural*⁷ és un dels discursos populars de la ruralitat més importants (Woods, 2005). Cloke (2006) diu que existeix un interès significatiu en com les significacions idealitzades de la ruralitat es construeixen, es negocien i s'experimenten. Woods (2011) elabora un repàs històric de la construcció rural, en el qual expressa que les representacions idíl·liques de la vida rural són tan velles com els escrits que tracten tot allò rural. Segons l'autor, les representacions de la vida rural, però, es van popularitzar a finals del segle XIX i principis del segle XX a mida que Europa i Amèrica del Nord s'industrialitzaven.

Seguint les aportacions de Woods (2011), el discurs de l'idil·li rural gira al voltant de l'antiurbanisme, l'agrarisme i la natura, i diferencia un present urbà d'un passat romàntic i rural. En altres paraules, l'idil·li recull la imatge estereotipada i bucòlica dels paisatges naturals i de la societat estable, tranquil·la i solidària. Es converteix així en el refugi de l'ansietat provocada per la modernitat de la ciutat, on predomina el soroll, la pol·lució, la tensió o la perillositat. Esmontava Bell (2006:150) que aquest idil·li es manifesta en formes

⁷ Solana (2008) utilitza i tradueix *rural idyll* per *encanto rural*. En el text present s'utilitzarà *encant rural* com a sinònim d'idil·li rural.

diverses: el podem trobar a la televisió, a novel·les i poemes o fins i tot al plat ja que, citant Bunce, com assenyala "the countryside ideal exists in our minds". Per Bell (2006), l'encant de la ruralitat és un concepte que s'adapta a nous contextos i que és al mateix temps poderós i durador.

És interessant destacar tres aspectes de caire funcional relacionats amb la construcció idíl·lica de la ruralitat, atesa la seva relació amb l'objecte de la recerca, la migració estrangera a una àrea rural. En primer lloc, Halfacree (1996) suggereix que l'idil·li actua de consol i que té un lloc destacat a l'hora d'explicar les migracions cap a les àrees rurals. Per tal d'il·lustrar això, Halfacree i Rivera assenyalen que l'èmfasi en les representacions socials: "appears specially piquant in migration to rural areas, through the role played by sociocultural representations of rurality such as 'rural idylls'" (Halfacree i Rivera, 2012: 109).

En segon lloc, autors com Halfacree (1996) o Paniagua i Hoggart (2002) esmenten com els vincles al passat i a l'herència nacional també formen part de l'idil·li, tot i que els darrers afirmen la escassa presència d'aquesta aportació a la literatura espanyola. En aquest sentit assevera Vives (2009) que la propaganda nacionalista generada a les capitals dels Estats europeus instrumentalitzava i representava positivament el camp amb la finalitat de legitimar les institucions estatals, més aviat de caire urbà, al llarg del segle XIX i XX. Guirado (2011), tanmateix, analitza el vincle entre la idea de l'idil·li rural i la construcció nacional a Catalunya. La gestació d'aquest procés, neix amb la Renaixença, al llarg del segle XIX. Aquest corrent cultural està influenciat pel pensament romàntic estès arreu d'Europa i consisteix en l'exaltació de valors i símbols patriòtics i de la cultura popular. No en va, en una interpretació d'alguna manera ecoromàntica i nacionalista (Tàbara i Darier, 2006), Vicens Vives anotava: "A la muntanya s'ha creat el nervi de la mentalitat catalana. No oblidem que fins al segle XIII la muntanya guardà les reserves humanes i espirituals del país i que els creadors de la nostra personalitat històrica foren homes muntanyencs" (Vicens Vives, 1954: 23).

En aquest context, la muntanya esdevé un dels elements destacats en la construcció del nacionalisme (vegeu el fragment següent de Nogué, 1993), en tant que preserva les arrels nacionals. El poema "Canigó" de Jacint Verdaguer, un dels màxims exponents del període

de la Renaixença, il·lustra aquest fet. Amb el temps, el moviment excursionista o els minyons escoltes copsen aquesta dimensió on s'entrecreuen natura, paisatge i identitat. En definitiva, l'idil·li rural es construeix també a partir de símbols que volen representar una identitat col·lectiva nacional.

Aquest element del paisatge esdevé així, a partir d'ara, una peça essencial en la simbologia nacionalista catalana. La muntanya tindrà un caràcter mític, regeneratiu i gairebé iniciàtic. Serà símbol de puresa i de virginitat. Els orígens de la nació, per tant, hauran de ser buscats a la muntanya, concretament al Pirineu, i serà també una muntanya -Montserrat- que esdevindrà el símbol per excel·lència de la pàtria catalana. (Nogué, 1993: 197)

Finalment, tal i com assenyala Halfacree (1996), l'idil·li realitza una funció, de caire més violent, en el moment en què designa una manera de veure i entendre l'espai rural, que pot ser exclouent i selectiva. Afegeix l'autor, l'idil·li és exclouent en relació amb la classe, la raça i l'estatus. Dit en altres paraules, existeixen imatges de la ruralitat dominants, mentre que d'altres serien secundàries (Paniagua i Hoggart, 2002). En aquest sentit, diu Vives (2009) que la mitificació rural responia als interessos d'una burgesia urbana conservadora espantada pel creixement dels moviments obrers. Davant la utopia del socialisme, la dreta europea construeix una utopia alternativa a base d'alimentar la representació positiva del camp. En definitiva, la construcció sociocultural d'allò rural comença a incorporar una altra cara de la ruralitat, cosa que es pot resumir amb el fragment següent de Cloke (1997: 375): "Thus, the rural scene is constructed so as to include poverty, vagrancy, drunkenness, drug use, violence against the person, suicide, and much more".

b. L'idil·li rural i l'alteritat

En el camp encara de la construcció social, apareixen estudis sobre les relacions de poder i de l'alteritat (Vives, 2009). Aquests estudis estan relacionats amb les dues darreres funcions de la mitificació rural assenyalades als paràgrafs anteriors. Amb el treball pioner de Chris Philo s'inicia un debat sobre l'alteritat a les àrees rurals a principis de la dècada de 1990. El treball de Philo (1992: 193) alerta de la prevalença d'una narrativa als estudis rurals constructivistes des de la perspectiva de l'home blanc, de classe mitjana, de mitjana edat, capacitat per treballar, sa i heterosexual. Per l'autor els estudis rurals s'havien "oblidat" de tots aquells que no compartissin aquestes característiques. D'acord amb Cloke (2006), la

intervenció de Philo posa de relleu dos aspectes. En primer lloc, es reconeix un poder discursiu d'allò rural hegemònic, exclusiu i que margina individus, grups o llocs que queden fora del que s'entén com a normal. En aquest sentit, Cloke i Little (1997) assenyalen que ja que la ruralitat s'entén com un fenomen construït socialment i culturalment, l'exclusió també es pot analitzar des d'aquesta construcció. En segon lloc, la crítica de Philo recorda els aspectes "oblidats" dels estudis rurals. A partir de llavors, s'inicia tot una sèrie d'estudis que afectaran temes com el gènere, la pobresa, l'edat, la sexualitat o les minories ètniques (Little, 1999; Neal, 2009).

Des de principis de la dècada de 1990, la diversitat, la diferència, l'alteritat o la marginació acaparen l'atenció dels estudis rurals. Això succeeix en un context marcat per l'anomenat gir cultural (*cultural turn*) i les corrents associades, postmodernisme i postestructuralisme (Woods, 2005, Neal, 2009). En aquest context, s'incideix en la deconstrucció de conceptes previs i el reconeixement de la diversitat social i de noves metodologies associades a aquest reconeixement (Panelli, 2006). En aquest sentit, Holloway i Kneafsey (2004) apunten que el gir cultural dels estudis rurals es manifesta en el canvi d'interès per qüestions de tipus material a l'interès per la dimensió immaterial dels aspectes socials.

Allò material ha girat al voltant de les bases de naturalesa més aviat física de les àrees rurals, ja sigui a través d'estudis empírics sobre entitats rurals, usos del sòl, assentaments o poblacions, ja sigui de l'examen estructuralista de la producció, el treball o les relacions de classe. Un exemple d'això és com es vol identificar i descriure espais rurals en funció del tipus d'activitat, població o paisatge. En canvi, allò immaterial, es preocupa de la construcció del concepte "rural" així com dels processos socials incorporant el concepte d'alteritat. De forma semblant, per Bonnell i Hunt (1999), les teories culturals insistien que els discursos (i les cultures) impregnaven la nostra percepció de la realitat. A partir d'aquí, segueixen els autors, les preocupacions plantejades per la cultura com un sistema simbòlic, de representació i lingüístic esdevenen centrals en disciplines com la sociologia o la història. En resum, la cultura i les qüestions d'identitat, de representació o d'alteritat impregnen les ciències socials (Cloke, 2006a).

El canvi cultural en els estudis rurals es manifesta en un ressorgiment i popularitat de les investigacions rurals (Cloke, 1997; Cloke i Little, 1997). Per Cloke (1997) el ressorgiment es produeix en quatre àrees de coneixement: a) les relacions entre natura i societat, manifestades per exemple a través de la percepció de l'entorn natural i del paisatge; b) els textos simbòlics de les cultures rurals; c) la mobilitat; i d) els discursos de les experiències i imaginaris rurals, en els quals la investigació posa de relleu els "altres grups oblidats". Neal (2009), assenyala que des del començament de la dècada de 1990 al Regne Unit apareixen publicacions diverses que volen fer visible les temàtiques oblidades i marginades, com les qüestions de gènere, la pobresa rural i la gentrificació, els joves o els treballadors estrangers immigrants. Obres com *Contested countrysides cultures* (Cloke i Little, 1997), *Revealing rural "others"* (Milbourne, 1997) o *Country Visions* (Cloke, 2003) il·lustren la voluntat de visibilitzar els grups més exclosos (Cloke, 2006a; Holloway i Kneafsy, 2004).

Pel que fa a la quarta àrea de coneixement esmentada al paràgraf anterior, la dels imaginaris, Panelli (2006) argumenta que des de l'aportació que va fer Philo (1992) es va prendre consciència i es va enriquir el treball sobre l'alteritat i les experiències d'exclusió. Així, els estudis rurals es focalitzen en les poblacions marginalitzades i invisibilitzades dels discursos hegemònics. L'alteritat esdevé un marc apropiat per a entendre algunes de les objeccions a la identitat rural dominant. En altres paraules, és possible caracteritzar d'una banda, aspectes dels "altres", és a dir, d'aquells marginats i definits respecte al centre; i de l'altra, és possible detectar processos d'alteritat, cosa que significa que hi ha formes discursives i materials en què "els altres" són definits i alhora defineixen el centre o la identitat dominant (Agyeman i Neal, 2009; Neal, 2009). Les aproximacions a l'alteritat manifesten que marginalitat i construcció social estan estretament lligades (Little, 1999).

Val a dir que aquests canvis es produeixen en un context determinat. Agyeman i Neal (2009) assenyalen que les àrees rurals britàniques estaven experimentant algunes transformacions: una economia cada cop menys basada en l'agricultura, el sorgiment de l'anomenat postproductivisme, la mercantilització creixent de l'espai rural provocada pel turisme i la industrialització del patrimoni, una migració de classe mitjana cap a les àrees rurals significativa, una distinció cada cop menor entre allò rural i allò urbà, i les arribades de població aparentment no-rural, és a dir figures que es creuen absents de les àrees rurals,

i que quan hi són es problematitzen, com per exemple les minories ètniques o la població negra (Neal, 2009).

c. Alteritat i minories

Els estudis rurals contemporanis han incorporat una sèrie de canvis teòrics i metodològics (Holoway i Kneafsey, 2004). En primer lloc, les conceptualitzacions postmodernes sobre el discurs relacionades amb el poder, la identitat i el coneixement configuren un espai rural de significats diversos. En segon lloc, sorgeixen crítiques a les relacions de poder desiguals. D'aquesta manera, s'ha parat atenció a col·lectius específics que es troben en especial situació de desigualtat, com ara les minories ètniques o les dones. En tercer lloc, les recerques sobre la temàtica rural experimenten un creixement de la metodologia qualitativa. Agyeman i Neal (2009) ho manifestaven així:

By the beginning of the 1990s rural studies began to move away from a focus on positivistic measurements of the countryside. The tendency to approach rural spaces through quantitative, objective indicators and definitions such as population size, types of land use, agricultural economies, and rural policy formations and interventions increasingly began to give way to cultural definitions and subjective and qualitative indicators. In short, the study of 'the rural' moved from an easily definable and measurable premise and emphasized the rural as a much messier, more slippery, socially and culturally constructed phenomenon. (Agyeman i Neal, 2009: 278)

Situats en aquest punt hi ha dos aspectes a considerar. El primer es refereix a la relació entre minories ètniques i ruralitat. En la lògica de la construcció social de la ruralitat, el discurs hegemònic presentava unes àrees rurals idealitzades. Tot allò que no formés part d'aquest món idealitzat era exclòs. Els elements que caracteritzen aquestes àrees idealitzades són diversos com ja s'ha esmentat (la pau i la tranquil·litat, l'ordre social, la familiaritat i les comunitats homogènies, etc.). Però interessa subratllar un dels elements que configura l'ideal·li rural: la representació d'un espai pràcticament exclusiu de població blanca (*whiteness*) (Cloke, 2006b). Murdoch i Pratt (1997: 56) apunten que allò rural s'interpreta com un lloc civilitzat i dominat per classe mitja britànica o anglesa blanca i heterosexual. La població que no respongués a aquestes característiques era obviada, invisibilitzada i negligida d'aproximacions acadèmiques, polítiques o populars. Així, l'espai

rural era un espai *des-racialitzat*, on les races i les minories ètniques eren absents (Agyeman i Neal, 2009).

Tanmateix, Chakraborti (2010) assenyala que un cos emergent d'investigació ha començat a qüestionar les construccions idealitzades en il·lustrar l'omnipresència de la racialització de l'"alteritat" en entorns rurals. En bona part de les investigacions d'aquest tipus, la construcció de l'alteritat es construeix sobre la base de les diferències de color, el que des de la literatura anglosaxona acostuma a definir-se en termes de raça (*race*) (Cloke, 2006b); vegeu, per exemple, Agyeman i Spooner, 1997; Garland i Chakraborti, 2006; o Chakraborti i Garland, 2004. Tot i que hi ha qui enfoca el procés a partir de les minories ètniques com ara Agyeman i Neal (2009), Neal i Agyeman (2006) o Neal (2009). En definitiva, tal i com Garland i Chakraborti (2006: 160) expressen: "It will be noted that whilst this process of 'othering' is often applied to any village 'newcomer' who looks different or leads an alternative lifestyle, it is especially marked for those who look visibly different from the 'white norm'".

El segon aspecte que cal comentar és que en el camp de la investigació de l'alteritat emergeix un camp que vincula la identitat rural dominant amb la identitat nacional anglesa (*the englishness*). Neal (2002) assenyala que els vincles entre allò rural, nació i racialització vénen de lluny. L'autora apunta que va ser a través del pastoralisme⁸ que es va construir la quinta essència del nacionalisme anglès. La ruralitat representava l'essència, és a dir un lloc segur, pur, blanc, etc. enfront de les ciutats cada cop més diverses sorgides de la Segona Guerra Mundial. Així, diuen Garland i Chakraborti (2006) que la concepció de l'essència anglesa està relacionada amb les nocions d'idil·li rural, que alhora està relacionat amb el "paisatge blanc" (*white landscape*, Agyeman, 1989). Afegeixen els autors, que per aquesta raó, entre d'altres, l'exclusió i el racisme a les àrees rurals (angleses) és un aspecte estudiat poc habitual, atès que s'ha ocultat l'exclusió per raó de raça o ètnia (Chakraborti i Garland, 2009). L'any 2006, Neal i Agyeman posaven de relleu l'absència d'estudis que relacionessin ruralitat, raça i etnicitat. En definitiva, aquestes aproximacions aporten que la ruralitat ha servit per construir símbols clau de la identitat nacional anglesa. En aquesta construcció

⁸ Per Neal (2002: 445) el pastoralisme a Anglaterra representa un lloc on predomina la seguretat en front del caos i la diversitat (no pròpiament anglesa) de la ciutat. És a dir, existeix una divisió bipolar entre l'estabilitat i la seguretat del paisatge pintoresc pastoral anglès i la inestabilitat del paisatge urbà caracteritzat com a "unEnglish".

nacional no apareix la diversitat ètnica o de color, ja que allò rural s'entén com a espai on les històries i els valors corresponen a la població blanca (Panelli et al., 2009). Així ho manifestava Neal:

In contemporary Britain the deployment of rurality as a symbol of national identity is at odds with its multi-ethnic composition because nostalgic notions of rurality reinscribe and treasure hyper-whitened and thereby exclusive versions of Englishness. This process denies the history of black, South Asian and minority ethnic people's relationship with the English countryside. (Neal 2002: 444-445)

d. Noves contribucions a la construcció social d'allò rural

Little (1999) posa de relleu algunes controvèrsies a l'aproximació de la construcció sociocultural. L'autora suggereix que a l'hora d'abordar l'alteritat sorgeixen alguns problemes. Per exemple, apareixen problemes derivats de conceptualitzar "l'altre" i de manca de discussió teòrica (amb algunes excepcions, com: Cloke i Little, 1997; Cloke, 2006a, 2006b; o Murdoch i Pratt, 1997). Un altre aspecte que cal considerar, sempre segons l'autora, és la inflexibilitat que presenta el concepte d'identitat. Cloke (1997, 2006) manifesta també algunes preocupacions en relació amb les aproximacions culturals. Entre aquestes preocupacions l'autor veu la necessitat de reafirmar la importància de l'espai. En aquest sentit, per Cloke (2006), la idea de ruralitat es manifesta tant en un espai imaginari com en un espai material. En altres paraules, la ruralitat es troba a l'imaginari popular i a algunes pràctiques de la vida quotidiana.

Davant de les crítiques o dubtes que suscita la concepció de caire constructivista del món rural apareix el concepte d'hibridació⁹. Murdoch (2003: 274) asseverava: "The countryside is hybrid...It is defined by networks in which heterogeneous entities are aligned in a variety of ways. It is also to propose that these networks give rise to slightly different countrysides". Segons Cloke (2006b), creix la necessitat de reconèixer diferents ruralitats i diferents capes de l'espai rural. La delimitació entre la ciutat i el camp és cada cop més confusa. A més, s'aprecia la presència creixent de pautes i de valors considerats urbans en àrees rurals i alhora d'elements considerats rurals a les ciutats. Així, les aproximacions híbrides rematerialitzen i resocialitzen l'enfocament cultural de les àrees rurals.

⁹ Per aprofundir en aquest tema vegeu l'obra de Cloke (2006b, Murdoch (2003), Whatmore (2002) o Woods (2007).

En aquest marc, Halfacree (2006, 2007) desenvolupa un model que vol superar el dualisme entre la concepció més material i la concepció construïda o imaginada de l'espai rural. El model es basa en les aportacions d'Henri Lefebvre i consisteix en tres eixos d'anàlisi: les pràctiques espacials, la representació de l'espai i els espais de representació.

Primerament, les pràctiques espacials són les accions que generen l'espai d'una societat en particular, facilitant l'expressió material i la reproducció social. En aquestes pràctiques espacials s'inscriuen les activitats. La seva expressió té similituds amb el concepte de localitat (Halfacree, 1993). En segon lloc, les representacions de l'espai es refereixen a l'espai concebut o imaginat. Finalment, els espais de representació són símbols i imatges associats a l'espai viscut i es refereixen a apropiacions simbòliques de l'espai quotidià. En resulta un espai rural amb tres facetes: les localitats rurals que es tradueixen en pràctiques espacials distintives; les representacions del fet rural, com ara les que expressen els interessos capitalistes o els planificadors i els polítics; i els espais viscuts, que són inevitablement subjectius i diversos.

El model de Halfacree contribueix al debat sobre el canvis en l'espai rural, en un context on la globalització creixent i el rol de l'espai rural com a espai de consum, també creixent, dirigeixen les transformacions rurals. L'autor assenyala que en l'estadi del capitalisme actual, l'espai abstracte busca maximitzar els beneficis econòmics creant els elements més exitosos. Així, es passa d'una etapa productivista a una etapa postproductivista. En la primera etapa, la producció agrícola dominava totes les esferes de l'espai (les pràctiques espacials, la representació de l'espai i els espais de representació). Les pràctiques relacionades amb l'edifici rural, les noves activitats econòmiques i el decreixement de l'activitat agrícola són els elements que configuren l'espai, cada cop més, heterogeni de l'espai rural, en l'etapa postproductivista (Halfacree, 2006).

A tall de conclusió, cal subratllar l'existència de múltiples concepcions sobre la ruralitat. Aquest fet posa de relleu la dificultat que suposa definir què és rural. Així, tot i el nombre creixent d'estudis sobre la ruralitat, el consens científic al voltant del concepte és escàs. Per a qui investiga sobre aquest tema, això obliga a fer front a un repte epistemològic important (Camarero, 1993). Així ho expressen Paniagua i Hoggart (2002: 61): "Después de casi un

siglo de relevantes esfuerzos en la definición de “lo rural” no existe un consenso notable sobre el término, ni siquiera sobre las bases o enfoque lo que se debe fundamentar”. El que és obvi és que la ruralitat existeix sota un espectre ample de significats: “It is almost as if the strength of the idea of rurality is in its overarching ability to engage different situations under a single conceptual banner” (Cloke, 2006: 18).

Un darrer aspecte que cal comentar és que en aquest apartat s’ha utilitzat rural, àrea rural, espai rural i ruralitat indistintament; és a dir, com si fossin sinònims. El concepte “rural” s’ha utilitzat per designar elements diversos, al llarg de la història, com s’ha vist en aquest apartat. Nombrosos autors han contribuït al debat epistemològic, no sense dificultats, tal i com s’ha fet palès a l’apartat. Dins aquest debat, alguns autors han deixat constància de l’ús dels diferents termes i el seu significat, com per exemple: Guibert i Jean (2011), Jean i Périgord (2009) o Woods (2011).

2.1.1.4 Una mirada interdisciplinària de la ruralitat

Els estudis rurals contemporanis tenen una dimensió clarament interdisciplinària, de llarga trajectòria (García Ramón, 1992). Algunes de les disciplines acadèmiques que han fet front al complex univers de la ruralitat són: la geografia, la sociologia, l’antropologia o l’economia agrària (Woods, 2005; Cloke, Marsden i Mooney, 2006; Marsden et al., 1993).

A partir de la dècada de 1980 apareixen processos nous a les àrees rurals. D’acord amb Oliva (1997), no només es tracta de processos econòmics, demogràfics i socials independents sinó d’una reestructuració global que transforma de forma notable el paper que tradicionalment s’atorgava als espais rurals. Marsden et al. (1993) assenyalaven que ni els *community studies* anglosaxons de les dècades de 1950 i 1960 ni els enfocaments politico-econòmics marxistes de la dècada de 1970 són adequats per abordar els (“nous”) espais rurals. Les transformacions demanen una reorientació de les estratègies teòriques-metodològiques amb les quals es basaven les ciències socials (Oliva, 1997). En aquest sentit, Cloke (1997) constata un ressorgiment de la geografia rural, i dels estudis rurals en general. I també subratlla l’aparició de noves subdisciplines relacionades amb les dimensions cultural, social o mediambiental de la ruralitat. Així, s’assisteix a una revitalització dels estudis rurals (Cloke, Marsden i Mooney, 2006). Un dels reptes que presenten els estudis

rurals té a veure amb com articular la interdisciplinarietat per contribuir a la reflexió, al debat, i a la innovació teòrica. Tot seguit, es farà un repàs breu a com s'han aproximat als estudis rurals algunes disciplines com la geografia o la sociologia.

Pel que fa a la geografia, a partir de la dècada de 1950, **la geografia rural** apareix com a disciplina amb entitat pròpia, en el moment en què la geografia regional perd la seva hegemonia (Woods, 2005). Fins als anys 50, els temes rurals i agraris tenien un paper destacat en la producció geogràfica, amb especial intensitat, en el que es coneix com l'escola regional francesa. En aquest sentit, partint dels estudis de Vidal de la Blache es realitzen nombroses monografies regionals, que estudien els elements del paisatge i el mode de vida de la població. Es considera que en aquesta època geografia regional i geografia rural eren gairebé sinònims (García Ramón, 1992). Val a dir que la geografia regional francesa influencia de manera notable la geografia catalana i es manifesta amb una sèrie d'estudis regionals. Entre aquests estudis, destaca *La Cerdanya* de Pau Vila (1926), ja que representa una de les primeres monografies regionals catalanes (García Ramón i Nogué, 1984).

Des de la constitució de la geografia rural com a disciplina independent s'ha evolucionat, tant en les preocupacions com en les aproximacions metodològiques i teòriques dominants. Per tal d'il·lustrar això, Woods (2009) mostra els àmbits tradicionals de la geografia rural, la seva evolució i com s'hi han aproximat els estudiosos. Per exemple, considera que l'agricultura és un dels interessos principals de la geografia. Des dels seus inicis, l'anàlisi de l'agricultura ha evolucionat des de l'òptica d'aquesta disciplina. Així, de la distribució geogràfica de tipologies agrícoles es va passar a l'anàlisi de l'agricultura com a indústria capitalista. Més tard va sorgir el debat de la transició postproductivista i el multifuncionalisme basat en la diversificació de l'activitat. Actualment la disciplina ha incorporat nous temes, com ara el gènere, les relacions entre homes i animals, o la influència dels consumidors en la producció agrícola. Altres àmbits estudiats des de la geografia rural, assenyalats per Woods (2009) com a tradicionals, tenen a veure amb la gestió de recursos naturals, l'ús i el planejament del sòl, la població i les migracions, el desenvolupament econòmic o el turisme. A partir de la dècada de 1970, emergeixen nous àmbits d'estudi, com ara la pobresa i el benestar, la governança i les polítiques rurals, les diferències socials o les representacions de la ruralitat.

Els canvis metodològics que impregnen la geografia urbana, després de la Segona Guerra Mundial, commouran la geografia rural, a partir de la dècada de 1960. Així, l'aparició de la geografia teòrica-quantitativa, "la nova geografia", i de la geografia radical van provocar els canvis més importants a la geografia rural del període 1960-1980 (García Ramón, 1992). Segons Woods (2005), durant aquest període la geografia rural abordava tres temàtiques: l'agricultura, l'organització i l'impacte de l'activitat humana en els espais rurals i els usos del sòl i el paisatge rural. En definitiva, l'agricultura i els seus efectes en la configuració de l'espai eren el tema clau de la geografia rural. La influència de Schaefer o de Von Thünen en els estudis d'aquest període posen de manifest la influència del corrent neopositivista (García Ramón, 1981; García Ramón, Tulla i Valdovinos, 1995; Guirado, 2011; Rojas, 2005;). Els enfocaments i mètodes quantitativs, "la cuantificación y el lenguaje matemático" (Capel, 1981: 24) guanyen pes a la geografia en general, i als estudis rurals en particular, mentre s'abandona la tradició regionalista, la qual és vista únicament com descriptiva i poc rigorosa (García Ramón, 1974). En aquest context, un seguit d'autors (Clout, 1974; Pacione, 1984; Glig, 1985) comencen a parar atenció a una geografia més oberta i interdisciplinària que tracta les formes de vida, l'organització social o les relacions entre naturalesa i societat, entre altres aspectes (García Ramón, Tulla i Valdovinos, 1995). Les investigacions dutes a terme en aquest sentit van més enllà de l'anàlisi exclusiu de les activitats productives. Tot i que dins l'aproximació teòrica-quantitativa de la geografia rural, l'anàlisi de la producció agrària compta amb un paper central.

D'altra banda, amb l'aparició de la geografia radical, a partir de la dècada de 1970, es comença a dedicar més atenció als processos socials, sobretot al món anglosaxó (García Ramón, Tulla i Valdovinos, 1995). A França es reprenen les aportacions d'autors com George i Tricart de les dècades de 1950 i de 1960, apartades pels neopositivistes (Rojas, 2005). "La producción científica de los pocos geógrafos radicales que trabajaron sobre el mundo rural es sugerente, innovadora y muy interdisciplinaria (...) Los temas incluyen la geografía de la pobreza y las áreas marginales de los países industriales avanzados, desarrollo y subdesarrollo en el Tercer Mundo, la descentralización organizativa del espacio rural, la proletización del campesinado y la introducción de los mecanismos de mercado en áreas rurales" (García Ramón, Tulla i Valdovinos, 1995: 15). D'acord amb García Ramón i Nogué (1984) a Catalunya alguns treballs integren la dimensió radical i

teorètica quantitativa, com ara Estalella (1981) o Tulla (1981). Alguns d'aquests treballs van parar atenció als desequilibris existents entre el centre (ciutat) i la perifèria (rural i de muntanya), com ara: Arqué et al. (1982), Mendizàbal et al. (1987) o Sanclimens i Martínez Illa (1987).

Des de començaments de la dècada de 1990, els estudis rurals fan un gir lligat en bona mesura als aspectes mediambientals, les orientacions culturals i la pròpia finalitat de la geografia rural. S'inicia llavors el debat sobre la construcció social d'allò rural (Paniagua, 2004). D'acord amb Woods (2005), el canvi, "el gir cultural", va promoure nous coneixements sobre la cultura com a producte dels discursos a través dels quals es dotava de significat a la identitat. Els geògrafs rurals comencen a explorar la relació entre les relacions espacials, el lloc, la identitat i la representació. Paniagua (2004: 127) citant a Halfacree assenyala: "Las categorías espaciales se conforman fruto de representaciones sociales". En aquest context, l'any 1992 Philo va instar als geògrafs i les geògrafes rurals a repensar la relació entre "allò rural" i els grups o individus invisibilitzats (Neal, 2009). Tal i com assenyala Cloke (1997) el gir cultural va suposar un ressorgiment dels estudis rurals.

Autors com Paniagua (2004) o Philips (2002) reflexionen sobre la relació, sovint dicotòmica, entre el postestructuralisme de les representacions d'allò rural i la visió de l'economia política. Aquesta darrera visió apareix amb força a la dècada de 1970, recuperant els postulats marxistes i posant l'accent en la connexió entre els fenòmens socials i polítics i l'economia capitalista i l'imperatiu de l'acumulació de capital, inspirats pels treballs de geografia urbana de Harvey (Woods, 2009).

L'aproximació de **l'economia política** va influenciar les ciències socials, en general, i la sociologia rural i la geografia rural en particular. Els estudis realitzats des d'aquest enfocament aborden les relacions de producció, distribució i acumulació de capital així com els efectes de l'activitat econòmica a les relacions socials, a les relacions econòmiques i a les configuracions territorials. D'una banda, aquests estudis connecten els processos econòmics i socials rurals amb processos més amplis i, d'altra banda, permeten el desenvolupament d'una aproximació més radical que té en compte les desigualtats econòmiques i socials i les estructures de poder rurals (Woods, 2005).

En aquest sentit, els treballs pioners del sociòleg Newby, sobre les relacions laborals i les estructures de poder agrícoles, van inspirar alguns estudis rurals. Woods (2005, 2009) distingeix quatre eixos temàtics abordats des de l'aproximació de l'economia política. Primer, l'agricultura s'estudia des de l'òptica que opera com a qualsevol activitat productiva capitalista, que pretén maximitzar els beneficis i en la qual es produeix una relació de dominació i explotació entre propietaris i treballadors. En segon lloc, s'estudien les transformacions econòmiques, vinculant el concepte de mercaderia (*commodity*) amb el consum del paisatge i del mode de vida rural a causa del turisme i l'oci. En tercer lloc, s'emfatitza la qüestió de classe, com ara en l'estudi de les migracions de classes mitjanes cap al camp o en els processos de gentrificació, per sobre de la tendència preeminent fins llavors dels estudis de comunitat rural i solidària. Finalment, l'aproximació de l'economia política té en compte el rol de l'estat a l'hora de configurar l'espai rural.

La **sociologia rural** és una de les altres disciplines rellevants en el camp de la ruralitat. Tal i com exposa Mormont (1990), aquesta disciplina es construeix sobre la base de l'existència de que hi ha una divisió social que oposa dos universos relativament diferents, el rural i l'urbà. Dit en altres paraules, aquests dos mons tenen mecanismes de funcionament propis, cosa que justifica un acostament específic a cada un d'ells. En conjunt, les relacions entre espai urbà i espai rural tenen un paper significatiu en la tradició sociològica.

L'element clau que diferenciava ambdues societats era l'activitat agrícola. Aquesta conformava el caràcter de la societat rural i feia que aquesta es diferenciés de la societat urbana. En aquest sentit, seguint a Camarero (1993), es pot dir que la sociologia rural neix sense la preocupació de definir les societats rurals, ja que aquesta parteix de la relació històricament biunívoca entre ruralitat i agrarisme. La disciplina, configurada a través de la dicotomia urbà-rural, apareix a les obres de Weber, Durkheim o Tönnies a finals del segle XIX i principis del XX (vegeu taula 2.1). Bona part de la teoria sociològica ha entès aquests conceptes com a "tipus ideals" (Christenson, 1983) i com l'inici de la sociologia rural (Hillyard, 2007).

Taula 2.1: Dicotomies urbà-rural utilitzades per alguns autors clàssics

Autor	Urbà	Rural
Durkheim	Solidaritat orgànica	Solidaritat mecànica
Redfield	Urbà	Folk
Tönnies	<i>Gesellschaft</i>	<i>Gemeinschaft</i>
Weber	Racional	Tradicional

Font: Elaboració pròpia a partir de Woods (2005)

Ara bé, el creixement de l'agricultura de mercat, la desaparició progressiva de l'agricultura de subsistència i el contacte major entre àrees urbanes i àrees rurals resten capacitat explicativa a la dicotomia (Camarero, 1993). A finals de la dècada de 1920, apareix el concepte del *contínuum urbà-rural* de Sorokin i Zimmerman, al què s'ha fet referència més amunt, en aquest mateix apartat 2.1.1.1. En aquest marc, a partir de la dècada del 1940 apareixen els estudis sobre comunitats rurals (*community studies*), els quals recerquen el cas empíric del "mode de vida rural" amb certa nostàlgia i reticència a la modernització (Hillyard, 2007).

Entre les dècades de 1950 i de 1970, la teoria del contínuum va persistir en el debat de la sociologia rural. A partir de llavors sorgeixen algunes crítiques a la teoria (vegeu apartat 2.1.1.1). Per Sevilla Guzmán i González (1998), per exemple, la teoria del contínuum infereix que urbà i rural corresponen a modern i tradicional, respectivament. Segons els autors, això estableix que allò rural ha de perseguir la modernització, cosa que es contradiu amb l'existència de fenòmens suposadament tradicionals persistents en el present.

Per acabar, val la pena exposar que alguns autors, com Hillyard (2007) o Woods (2009), posen de relleu l'auge de la geografia rural en els estudis rurals, mentre la sociologia rural disminueix la seva importància, a finals del segle XX al Regne Unit. El declivi dels postulats marxistes, el rebuig de la centralitat dicotòmica urbà-rural i els efectes dels axiomes postmoderns són la raó d'aquesta situació. Com a resultat, els estudis rurals contemporanis, i concretament la geografia rural, incorporen noves aproximacions teòriques i metodològiques (vegeu taula 2.2). A tall d'exemple, els geògrafs Marsden i Cloke enriqueixen el cos teòric amb conceptes com la reestructuració econòmica dels espais rurals o els espais rurals com a espai de consum, respectivament.

Taula 2.2: Autors i idees clau de la ruralitat

Autor/Disciplina	Context històric	Disciplina, temes clau	Tractament d'allò rural
Tönnies (sociologia)	Finals segle XIX	Ordre social; formes d'organització social	<i>Continuum</i>
<i>Community studies</i> (sociologia i antropologia)	1960	Funcionalisme estructural	Nostàlgia
Pahl (sociologia)	Mitjans de 1960	Conflicte de classe, urbanisme	Rebuig del valor sociològic d'allò rural
Newby (sociologia)	1970-1980	Conflicte de classe, propietat i poder	Escepticisme
Marsden (sociologia /geografia)	Mitjans de 1980	Neo-Marxisme, economia-política	Contribució a la política rural
Cloke (geografia humana)	Mitjans de 1980-actualitat	Neo-Marxisme, postproductivisme	Allò rural continua tenint un lloc rellevant. (anàlisi regional)

Font: Elaboració pròpia a partir de Hillyard (2007: 63)

En canvi, amb la influència de la sociologia rural dels Estats Units, la sociologia rural europea continental es configura i s'associa amb la modernització agrícola, al període d'entreguerres. En aquests context neix la *European Society for Rural Sociology* (ESRS), l'any 1957. Institucionalment, la sociologia rural tendeix a situar-se com la branca social de grups de recerca o universitats especialitzades en estudis agrícoles (Woods, 2009). Aquesta posició reflecteix la centralitat de l'agricultura a la sociologia rural europea¹⁰.

Amb tot, es palesa que la relació entre la geografia (rural) i la sociologia (rural) és intensa. Això sí, han estat els geògrafs qui han pres la iniciativa d'explorar aquestes relacions, des de Vidal de la Blache a Claval, passant per Sorre o George, si més no a la literatura francesa (Rhein, 2003). Així i tot, cal considerar que els estudis rurals també han tingut una influència notable d'altres disciplines, com per exemple de les ciències ambientals, més recentment. Una altra disciplina influent és l'antropologia. Les tècniques etnogràfiques de l'antropologia emprades en l'actualitat als estudis rurals recorden als estudis de la comunitat de la dècada de 1940 (Woods, 2009). En definitiva, tot plegat dona compte de la interdisciplinarietat present als estudis rurals actuals, tal i com assenyala Woods (2009: 438): "There are, however, signs of growing convergence in rural studies, both of subdisciplines and of national fields of study. Participation at international conferences is increasing and broadening, including a degree of crossing of disciplinary boundaries".

¹⁰ Per a una aproximació al les concepcions de sociologia de la vida rural i de la sociologia agrària vegeu Sevilla Guzmán (1997, 2006).

2.1.1.5 Les transformacions recents de les àrees rurals

De forma transversal, les transformacions rurals apareixen constantment dins els temes principals de la geografia rural. En altres paraules, l'escenari canviant del món rural ha format el context de la major part dels treballs realitzats pels geògrafs rurals. Aquest escenari actualment es caracteritza per temàtiques diverses: la disminució de l'ocupació agrícola, la reestructuració agrícola, el reajustament econòmic, les migracions i la recomposició social, les reformes polítiques, la racionalització dels serveis locals, o les pressions ambientals i el canvi d'actitud dels ciutadans (Woods, 2009). Tal i com assenyala Oliva (1997), les transformacions van més enllà de canvis econòmics, demogràfics o socials aïllats, donant forma a una vertadera reestructuració. Aquesta reestructuració afecta totes les esferes de la ruralitat, les modifica substancialment i necessita una reorientació teòrica i metodològica per ser abordada.

De fet, des de mitjans de la dècada de 1980 es produeix un debat teòric sobre els canvis socioeconòmics de les àrees rurals, que es coneix com a **reestructuració rural** (*rural restructuring*). Les primeres formulacions del debat es situen en autors com Marsden, Lowe i Whatmore (1990) o Marsden et al. (1993) i estan estretament vinculades a l'aproximació de l'economia política o de la geografia neomarxista (González, 2006; Hoggart i Paniagua, 2001; Oliva, 1995). Els postulats de la reestructuració tenen a veure amb els canvis en el model agrari, la diversificació de les activitats o la contraurbanització (González i Camarero, 2005). D'acord amb González (2006), la reestructuració traduïa a les àrees rurals els grans canvis de la reorganització capitalista després de les crisis de la dècada de 1970, els quals tenen a veure amb: la globalització i la flexibilització productiva i laboral, la descentralització, la progressiva substitució del model keynesià pel model neoliberal, la terciarització de l'economia o la diversificació i la segmentació dels mercats.

La reestructuració en totes les seves dimensions connecta els processos de l'economia capitalista amb els processos locals. Avui en dia els canvis no es poden deslligar de la connexió amb els processos econòmics i socials que travessen tots els espais, en una societat globalitzada avançada (Woods, 2005). Woods (2007), en aquest sentit, parla de la ruralitat, o el camp global (*the global countryside*), en el qual hi ha trets distintius de la globalització que

hi són especialment visibles: les cadenes de transformació alimentaries, la mercantilització de recursos naturals, la immigració per motius laborals o la producció de paisatges de qualitat i de benestar (*amenity landscapes*). Segons la interpretació de la reestructuració, doncs, cada localitat és una manifestació específica dels processos globals complexos (Newby, 1986; Hoggart i Paniagua 2001, 2002). Així ho sintetitzen Paniagua i Hoggart (2002: 68): “En definitiva, se trataría de indicar que los procesos de reestructuración, tienden a generar como productos finales e ideales, espacios orientados sobre ejes notablemente diferenciados”. És a dir que la globalització té un paper significatiu en les transformacions rurals, però els contextos nacionals i locals també són importants per entendre els processos de canvi en àrees rurals (Hoggart i Paniagua, 2001; Halfacree, 2008). En aquesta direcció, per Hoggart i Paniagua (2001b) no existien evidències que en començar el segle XXI la reestructuració estigués tenint lloc a Espanya. Així doncs, la reestructuració representa una posició integrativa i holística sobre la naturalesa del canvi, ja que es preocupa de les forces locals d'aquest canvi i la seva expressió local (Oliva, 1995).

La tesi de la reestructuració dóna lloc a un debat sobre la transició del model productivista al model postproductivista (González i Camarero, 2005; Mather, Hill i Nijnik, 2006). En un primer moment, la reestructuració aborda sobretot la dimensió productiva (Oliva, 1995) probablement perquè els processos de canvi incideixen sobre un substrat comú que és el domini històric de la producció agrària (González, 2006; Woods, 2005). El pes d'aquesta aproximació requeia sobretot, com ja s'ha dit, a explicar els canvis globals dins l'economia global i els seus efectes en el mercat regional, l'organització del treball i la reestructuració del mercat de treball local. Tot plegat, centrat en l'activitat agrícola. Així, Wilson (2001) suggereix que règim agrícola multifuncional (*multifunctional agricultural regime*) és un concepte més apropiat que el de postproductivisme. Illbery i Bowler (1998) van ser dels primers autors a posar al centre del debat la qüestió del postproductivisme, identificant-ne les característiques principals. Segons els autors, en l'era productivista es va posar èmfasi en l'augment de la producció agrícola. D'altra banda, l'etapa es caracteritzava per una contínua modernització i industrialització de l'agricultura. En canvi, l'era postproductivista es caracteritza per la integració de l'agricultura dins d'objectius econòmics i ambientals més amplis. Així doncs, de la maximització (intensificació, concentració i especialització) productiva i de la centralitat de la producció agrària de les àrees rural productives es passa

a un model postproductiu (Woods, 2005). Aquest es caracteritza perquè l'agricultura perd la centralitat en tots els àmbits i perquè la producció agrària tindrà una lògica pluriactiva i diversificada (González i Camarero, 2005).

Partint d'aquests postulats, els conceptes de la reestructuració i del postproductivisme s'han ampliat (vegeu la *reestructuración ampliada* de González i Camarero, 2005¹¹) o s'han complementat amb elements constructivistes (Halfacree, 2007b). Algunes aproximacions al concepte assenyalades a Mather, Hill i Nijnik (2006) posen de manifest la major amplitud del concepte. Per exemple, Bradshaw (2004), suggereix que el postproductivisme reflecteix la reorientació postulat de l'agricultura primària de complir amb l'únic objectiu de produir la major quantitat d'aliments amb el menor cost possible per complir amb els objectius múltiples, com la producció d'aliments de qualitat, el manteniment dels mitjans de vida rurals i dels paisatges i la promoció de la gestió ambiental. Un altre exemple és el de Bergstrom (2002), per a qui el postproductivisme es caracteritza per una diversitat major d'activitats econòmiques i d'actituds en relació amb la terra, el consum i la qualitat de vida, en comparació amb l'era productivista. Així el postproductivisme s'ha vinculat al creixement de nous patrons d'assentament.

En aquest sentit, Halfacree (1997, 2006, 2007b) suggereix que la contraurbanització és una característica del camp postproductivista. En aquest procés les persones es desplacen a les zones rurals per a l'ocupació en el sector serveis creixent, però també per raons d'estil i de qualitat de vida que es generen per l'atractiu de l'entorn natural. En altres paraules, l'era postproductivista ofereix motius nous per anar a viure al camp, els quals tenen a veure amb la representació o la idea construïda de la ruralitat, tal i com asseveren Halfacree i Boyle (1998) en el document titulat "Migration, rurality and the post-productivist countryside".

Recapitulant, s'assisteix a una sèrie de transformacions en diferents àmbits (l'agricultura, l'economia i la població). El resultat és que les àrees rurals deixen de ser únicament espais de producció agroalimentària per passar a ser també espais d'oci i de residència. Cal remarcar que el segons no substitueixen el primers, sinó que més aviat coexisteixen (Illbery

¹¹ Per Camarero i González (2005), la reestructuració productiva es complementa amb altres processos que expliquen els canvis socioeconòmics de les àrees rurals. Els processos que complementen són: la intervenció estatal, a través de l'increment de presència administrativa i de mesures de regulació; la semantització del territori com a suport de significats; i la integració en la circulació de capital i en la interdependència global.

i Bowler, 1998). A més, apareixen nous fenòmens, com el desenvolupament de petites empreses agrícoles (Holloway, 2000), sovint relacionades amb l'agricultura ecològica o la producció artesanal. Així doncs, atès que la recerca sobre la reestructuració rural s'havia focalitzat intensament en la diversificació econòmica rural, apareixen nous conceptes com el postproductivisme i l'espai rural multifuncional (Illbery i Bowler, 1998; McCarthy, 2005). Aquests conceptes segons Woods (2009) representen la idea que les àrees rurals tenen una sèrie de valors d'ús comercial i d'ús no comercial que s'exploten (des)equilibradament cercant la sostenibilitat econòmica i ambiental. Un altre concepte que apareix és el de les àrees rurals híbrides (Murdoch, 2003; Woods, 2007)¹². Per Murdoch (2003), que un espai sigui híbrid significa un pont de discussió entre els elements, entesos com de naturalesa rural amb els elements de construcció social.

A continuació es revisen breument les transformacions més recents en diferents àmbits de la ruralitat. L'exercici que es presenta a continuació ha estat realitzat per diversos autors com Moyano (2000) o Woods (2005). Aquest exercici tracta de veure com es manifesten els canvis en diferents dimensions de la ruralitat: l'economia, la cultura, la política o la demografia.

a. Canvis en el terreny socioeconòmic

Dins aquest camp, **l'agricultura** té un paper rellevant: durant moltes dècades constituïa el motor principal de l'economia rural (Woods, 2005). La industrialització i els avenços tecnològics ocorreguts després de la Segona Guerra Mundial i fins la dècada de 1970 conformen l'etapa productivista. D'aquesta manera, l'agricultura quedava inscrita a la lògica del mercat capitalista. Val a dir que aquest fet no es va produir de forma homogènia a totes les àrees rurals, algunes en van quedar al marge o s'hi va desenvolupar de forma poc intensa, com és el cas del Pirineu (Arqué et al., 1982, Guirado, 2011). Apunta Woods (2005), que avui en dia, fins i tot aquelles explotacions que es consideren tradicionals estan obligades a participar en la lògica capitalista per poder vendre el seu producte. La intensificació, la concentració i l'especialització que caracteritzaven l'agricultura productivista va tenir alguns efectes en l'economia, la societat i el medi ambient rurals. Per

¹² Per a una revisió bibliogràfica del concepte de reestructuració rural i la seva evolució, vegeu Mackay, Perkins i Espiner (2009).

exemple, la mecanització va incidir en la disminució de població ocupada en el sector i va provocar que algunes explotacions poc competitives desapareguessin. Un altre aspecte a considerar de marcada rellevància és l'aparició de la Política Agrícola Comú¹³, que marcaria les primeres línies directrius d'aquesta etapa.

A partir de la dècada de 1980 l'etapa productivista experimenta transformacions cap a una agricultura més sostenible, recolzada per les polítiques i les pràctiques agrícoles. Segons Woods (2005), l'etapa postproductivista de l'agricultura es caracteritza per: a) revertir la situació d'intensificació i d'ús de productes químics i artificials; b) augmentar la pluriactivitat, per exemple combinant les tasques agrícoles amb el turisme rural; c) reconèixer el paper dels agricultors en la creació i el manteniment dels espais rurals; i d) revaloritzar i augmentar el valor de la producció agrícola, mitjançant la creació "d'etiquetes" com la producció regional, la denominació d'origen o la producció de qualitat. Fins a quin punt aquesta etapa s'ha dut a terme és un aspecte no exempt de discussió (vegeu, per exemple, Evans et al., 2002). Tanmateix, existeix cert acord general sobre la coexistència de la funció productiva amb els nous usos que posa de relleu el postproductivisme. D'acord amb Guirado (2011), aquests nous usos encaixen amb el turisme que busca a les àrees rurals determinats valors de tipus material (artesanía o producció de qualitat) i valors de tipus immaterial (autenticitat, tradició, harmonia o naturalesa). En definitiva, l'agricultura s'adapta als nous temps (i als nous valors) per tal de poder subsistir. La **resta d'activitats tradicionals** (silvicultura, mineria o indústria) han experimentat una dinàmica similar (vegeu Woods, 2005).

L'agricultura representa una part dels canvis econòmics de les àrees rurals. L'economia rural, en general, ha suportat transformacions en altres direccions. El desenvolupament de les telecomunicacions i de les infraestructures han alliberat bona part de les àrees rurals de l'aïllament al qual estaven sotmeses (Moyano, 2005). Això ha permès la instal·lació de noves activitats industrials i comercials, i sobretot de nous serveis. Sens dubte, el creixement dels serveis és el canvi més destacat. S'ha passat de la predominança de l'activitat agrícola a la (quasi) exclusivitat del sector dels serveis (Guirado, 2011: 37).

¹³ http://ec.europa.eu/agriculture/index_es.htm [Data de consulta: 07-01-2012]

En l'actualitat, la majoria de població rural es troba ocupada al **sector serveis**. La taula 2.3 reflecteix aquesta situació a l'Alt Pirineu i Aran. L'auge dels serveis a l'economia rural s'ha d'entendre en un context de terciarització de les economies avançades, en el qual el sector terciari es converteix en l'agent econòmic de més pes, des de la doble perspectiva de la producció i de l'ocupació. Les causes del creixement són múltiples, estan interrelacionades i produeixen algunes divergències entre els qui les estudien. Tot i això, existeix un cert consens en alguns aspectes, per exemple: l'augment del nivell de renda, els canvis en els hàbits de compra i de consum o el transvasament de població ocupada. Val a dir que el sector terciari engloba un nombre d'activitats econòmiques summament heterogènies (des de serveis de neteja a educació o salut). Tanmateix, a Espanya hi ha una concentració de la producció dels serveis en el comerç i l'hostaleria, els transports i les comunicacions, la intermediació financera i altres serveis de mercat (Cuadrado-Roura, 2009). Les àrees rurals han vist créixer el sector serveis per diversos factors, entre els que es poden citar: l'estabilització de la població, després de períodes significatius de decreixement continuat; la millora de les condicions de vida; l'arribada de nous habitants; l'afluència de turistes; les noves formes de treball, com el teletreball; o el desplegament de serveis públics, mitjançant els quals es vol pal·liar la penalització o privació rural (Guirado, 2011).

Taula 2.3: Afiliats al règim general de la Seguretat Social i al règim especial de la mineria del carbó (1) i Afiliats al règim especial de treballadors autònoms (2). Per sectors Alt Pirineu i Aran. 2012 (a 31 de desembre)

	Agricultura	Indústria	Construcció	Serveis
(1)	209	1.258	1.417	13.020
(2)	1.422	384	1.452	4.820
Total	1.631	1.642	2.869	17.840

Font: Departament de Treball. Servei d'Estudis i Estadístiques a partir de les dades facilitades per l'Institut Nacional de la Seguretat Social. Institut d'Estadística de Catalunya

En algunes àrees rurals l'expansió terciària s'ha fonamentat en el comerç i els serveis dedicats a l'oci, és a dir en totes aquelles activitats sostingudes principalment pel **turisme**. L'evolució dels serveis no s'ha estès de manera idèntica per totes les àrees rurals. D'acord amb Woods (2005), les àrees més pròximes a les grans ciutats es beneficien de la relocalització financera i empresarial. En canvi, les àrees més remotes tendeixen a ser més dependents del turisme i del sector públic. Amb tot, cada cop més s'atorga al turisme un

paper significatiu com a productor i generador de la reestructuració de l'economia rural (Crouch, 2006).

La connexió entre ruralitat i turisme es troba especialment analitzada a la literatura sobre la mercantilització del camp (*commodification of the countryside*). Aquesta aproximació ha argumentat que el camp ha passat de ser un lloc organitzat exclusivament per a la producció primària a un lloc també organitzat per la venda d'un conjunt creixent de productes i de serveis destinats als turistes, consumidors d'aquests productes i serveis. Per Perkins (2006), tot plegat té a veure en com el capital busca acumular i per això interactua amb els mecanismes normatius nacionals i internacionals i la producció local i les pràctiques de consum. Continua l'autor, alguns dels nous productes rurals mercantilitzats pel turisme no han tingut a veure amb l'oci anteriorment, com poden ser els espais naturals. D'altres, en canvi sí que han format part d'alguna manera de l'oci local, com per exemple pescar o muntar a cavall. Al capdavall, tot plegat té a veure amb un augment del consum de significats i de símbols en un context de *post-turisme* de masses.

El paisatge rural i la societat rural (i més concretament, els valors que li són atorgats pel conjunt de la societat), és a dir els elements rurals, constitueixen factors d'atracció que ofereixen l'oci i el gaudi de la natura als potencials consumidors. Tot plegat es produeix en un marc dominat per certa nostàlgia rural o idil·li rural, que defineix quins són els paisatges, tradicions o pràctiques que es podran vendre millor. Woods (2005) distingeix alguns casos que il·lustren la mercantilització rural, entre els que es poden citar a tall d'exemplificar: el màrqueting dels espais de producció rural com a llocs d'atracció turística; la reinvençió del patrimoni rural com a expressió de la identitat local; o les experiències del turisme d'aventura que connecten sobretot amb una naturalesa (percebuda com a) verge i salvatge. En definitiva, el turisme ha trobat l'al·licient per instal·lar-se i créixer, a vegades desorbitadament, en la natura i la societat rural. Com s'ha dut a terme aquest procés? Doncs, s'han transformat els elements atractius en béns de consum i en experiències de moda. Dit en paraules de Mackay, Perkins i Espiner (2009), la terra i els estils de vida rurals són mercaderies derivades del procés de mercantilització rural. Cànoves i Villarino (2000) resumien d'aquesta manera aquest procés.

El TER [*turisme en espais rurals*] es el resultado de una conjunción de factores en las sociedades posindustriales, en donde se asientan nuevas tendencias de consumo recreativo, que se han venido a denominar «posturísticas», y donde los cambios sociales y culturales derivan de un nuevo imaginario del consumo de turismo/ocio. La denominación de imaginario proviene del turismo cultural que recoge las variables socioantropológicas que resurgen en los estudios de motivación turística. Es a través de este imaginario colectivo que se transforma un lugar neutro en un destino turístico, un ejemplo de este redescubrimiento de lugares, desde el prisma antropológico y social, es el turismo rural. La conversión y la utilización del espacio y del patrimonio rural para un uso turístico se ha hecho a través de recurrir a valores como la autenticidad, la identidad cultural y la etnicidad (Amirou, 2000; Marie, 1977; Maccannell, 1989). (Cànoves i Villarino, 2000: 66)

D'altra banda, el desenvolupament del turisme ha comportat el creixement del sector de **la construcció**. Les infraestructures dedicades a l'accés i a l'acollida de turistes, així com la proliferació de segones residències modifiquen la funcionalitat de les àrees rurals al mateix temps que contribueixen a modificar l'estructura econòmica rural (García Coll i Sánchez Aguilera, 2005). D'acord amb Gili (2003), la proliferació de segones residències s'ha desenvolupat a un ritme accelerat des de la dècada de 1960 a Espanya. Segons l'autora citada, la demanda d'aquest tipus de residències no només respon a les necessitats d'oci d'una població, cada cop més, urbana. El negoci i l'evasió fiscal són elements que configuren una ocupació del sòl per part del sector immobiliari i financer. La seva relació amb el turisme, però, és estreta. La revalorització i l'especulació del sòl es produeix en zones turístiques, a l'hora que les primeres poden convertir algunes àrees en zones turístiques, que d'antuvi no ho eren. El model de la segona residència es qüestiona des de diferents angles, entre els quals hi ha també les conseqüències que comporta pel paisatge, que justament pretén vendre (Gili, 2003). En definitiva, el sector de la construcció ha contribuït a la reestructuració econòmica, això sí, amb diferents intensitats. Seguint amb Gili (2003), el sud d'Europa destaca per la propensió major a la propietat de segones residències.

b. Transformacions en el terreny cultural

Pel que fa a les **transformacions culturals** a les quals fa referència Moyano (2000), es distingeixen dos canvis significatius. Primerament, els valors postmaterialistes guanyen terreny sobre les preocupacions de tipus material. És a dir, aspectes com la qualitat de vida, les preocupacions mediambientals o la seguretat i qualitat alimentària tenen més pes que necessitats de tipus bàsic, que estan resoltes gràcies al nivell relativament elevat de benestar social. Tot plegat produeix un marc nou a l'hora de definir els usos que es fan de l'espai rural, cosa que connecta amb el que s'ha exposat al paràgraf anterior. Amb tot, aquest fet té efectes en diferents dimensions, com ara l'ambiental (Woods, 2005). L'arribada de turistes atrets per la natura implica l'ús (i abús) de recursos naturals, el desenvolupament residencial o la demanda d'infraestructures (Guirado, 2011). En segon lloc, s'intensifica el fenomen d'allò local. Això significa que es posen de relleu els valors i l'especificitat d'una identitat suposada. En definitiva i d'acord amb Moyano (2000), s'assisteixi a una revitalització d'allò local, en un context de globalització econòmica i cultural.

c. Transformacions en el terreny polític

En el terreny de la **política**, la reestructuració rural ha suscitat canvis en la configuració de la política rural. Diversos actors configuren el marc de referència en les polítiques rurals i en els canvis de les àrees rurals. Des d'institucions d'ordre global, com l'OMC, fins als grups de pressió locals, passant per institucions supranacionals (UE), nacionals o regionals o locals constitueixen aquest entramat d'actors. Les polítiques dutes a terme tenen a veure en com es regula l'agricultura, però també amb la dinamització econòmica d'altres activitats o la preservació del medi ambient. Així, per exemple, la Política Agrícola Comú (PAC) ha estat dirigida per elements com la degradació ambiental, a banda de la producció agrícola.

En un context on l'agricultura ha perdut rellevància i emergeixen nous actors, les polítiques públiques tracten d'harmonitzar les noves demandes de la societat. L'espai rural es conforma de diferents representacions on coexisteixen diferents ideologies i interessos econòmics (Woods, 2005). Així emergeix la política rural integrada (*integrated rural policy*) del diferents aspectes que conformen la gestió i el govern rural: agricultura, medi ambient,

planejament o desenvolupament, com constata Woods (2005). És interessant subratllar en aquest punt que l'harmonització d'aquests elements té uns resultats que difícilment coincideixen amb els resultats esperats.

L'estructura política es disposa en estructures de poder, jeràrquiques, cosa que genera efectes en les dimensions econòmica i social. En altres paraules, no només la política és reestructurada pels canvis, sinó que també n'afaiçona. De fet, per Vaccaro i Beltran (2009), al llarg del segle XX, l'Estat s'erigeix com el monopoli del patrimoni natural i cultural col·lectiu. Autors com Vaccaro i Beltran (2009) o Guirado (2011) suggereixen que la proliferació de mesures proteccionistes amb el medi ambient suposen un greuge sobre el sector primari. El control d'accés a propietats d'ús, antigament comunal, o la reintroducció d'espècies són alguns dels exemples citats pels autors per a il·lustrar aquesta situació. En resum, l'agricultura era la base de les polítiques rurals. Avui en dia, aquesta ha perdut el seu lloc privilegiat. La diversitat d'actors i d'interessos que participen d'*allò rural* creix, i això queda reflectit en el marc de les polítiques públiques.

Todo ello se concreta en el creciente intervención administrativa, fiscalización y regulación de las actividades económicas, en el incremento de las agencias administrativas con presencia en el ámbito rural (UE, Estado, Autonomías,...), y supone una mayor diversificación de las funciones de la administración a escala local, amén de nuevas formas de gobernabilidad –como los grupos de acción local-. Sumando nuevas formas de regulación, así como la planificación y promoción del desarrollo, entre otras, a la más clásica función de dotación de infraestructuras. (González, 2006: 133)

d. Transformacions en el terreny demogràfic

La tesi de la reestructuració rural també posa l'accent sobre les transformacions en el **terreny demogràfic**. La població rural dels països desenvolupats ha experimentat un descens significatiu des de mitjans del segle XIX, a causa del procés de concentració urbana i d'industrialització (Woods, 2005). Es produeixen alguns processos simultanis que desemboquen en una emigració significativa i que serà constant durant un segle i mig, aproximadament. Conflueixen, doncs, els efectes produïts per la mecanització i la modernització agrària, es redueixen les explotacions i la mà d'obra necessària; juntament amb l'atracció per un model de vida urbà, amb salaris millors, oportunitats diverses i major llibertat. Així, l'emigració de les àrees rurals cap a les ciutats ha constituït el motor més

gran de creixement d'aquestes darreres (Halfacree, 2009). D'acord amb Woods (2005), si bé aquest procés és general als països industrialitzats, hi ha fluctuacions i diferències en el temps. Després de la Segona Guerra Mundial, el procés s'intensifica fins que es detecta certa contenció, a les dècades de 1970 i 1980. A partir de llavors, es detecta un canvi demogràfic (anomenat *turnaround* o *rural shift*).

En aquest context, es fa palès un nou tipus de flux que podria contrarestar els efectes produïts per la dinàmica que arribà a constituir, en el seu moment, un anomenat, per alguns autors, "èxode rural" (Vidal, 1979; Sabartés, 1993). Segons Berry (1976, citat a Buller, 1991), dos fenòmens representen la nova tendència demogràfica: el descens del nombre d'habitants a les ciutats i l'augment del nombre d'aquests a les àrees rurals. Allò que dirigeix aquesta tendència és la migració de les àrees urbanes cap a les àrees rurals. Aquest fenomen s'observa en primer lloc als Estats Units per alguns investigadors com Beale (1977) o Berry (1976), a la dècada de 1970. El terme que designa aquest procés és la contraurbanització. Amb aquest teló de fons, es va encetar un debat sobre les noves dinàmiques de poblament que tenen com a destinació àrees rurals, ja siguin properes o llunyanes a les ciutats importants, i quins són els factors que les motiven. La conceptualització i la imprecisió dels termes formarà part d'aquest debat. Suburbanització, urbanització del camp, periurbanització o rururbanització són alguns dels conceptes que enriquiran el debat¹⁴. A l'apartat 2.1.2.2 s'aprofundeix en aquestes qüestions.

En paral·lel a les tesis de la reestructuració apareixen estudis que posen l'accent en l'expansió de la urbanització, en totes les seves dimensions, i la revitalització que això suposa. Així, alguns autors encunyen el concepte de *renaixement rural*, per exemple Kayser (1990 i 1994), Camarero (1992 i 1993) o García Bartolomé (1991). Tal i com assenyala aquest darrer, el renaixement "se manifiesta en situaciones objetivas ya comentadas que afectan al repoblamiento de determinados espacios rurales, y a la recomposición de la propia sociedad rural, tanto en su dimensión geográfica, como específicamente social" (García Bartolomé, 1991: 93). És a dir, pels teòrics del renaixement rural és indispensable que hi hagi desenvolupament econòmic i social, més enllà dels canvis demogràfics. Segons Kayser

¹⁴ Tal i com assenyala Guirado (2011), Camarero (1993) o Mendizàbal (1991) que realitzen una aproximació acurada a aquests conceptes. Més recentment i des de la literatura francesa, Thomsin (2001) realitza una crítica conceptual a l'*urbanització del camp*, la *periurbanització* i la *contrurbanització*.

(1990) la inversió dels fluxos migratoris cap a les àrees rurals té una significació fonamental que no es deu a l'atzar. Tant si es tracta d'una extensió física de zones periurbanes sobre l'espai rural, com d'una urbanització deguda a l'assentament de nous immigrants, com de l'evolució "espontània" d'espais allunyats de tota influència urbana sembla clar que el creixement es deu al resultat d'una difusió en l'espai dels efectes de la modernització i l'enriquiment del conjunt de la societat rural.

Recapitulant, en aquest apartat 2.1.1 s'han posat de manifest les transformacions profundes que s'han esdevingut en els darrers cinquanta anys a les àrees rurals. El canvi ha estat ràpid, constant i dirigit per la innovació tecnològica i els canvis socials de la modernitat tardana (Woods, 2005). Fins aquí, s'han detectat canvis en l'economia, la societat o la política. A més, els processos de canvi estan estretament vinculats amb el desenvolupament econòmic i social de la globalització i la modernitat. Dit això, l'apartat següent s'ocupa de les transformacions demogràfiques rurals. En concret s'aborda el fenomen de la immigració. I més en concret, encara, s'abordarà el fenomen de la immigració estrangera.

2.1.2 Recuperació demogràfica de les àrees rurals

2.1.2.1 Exploració del concepte de migració

a. Components de les migracions

Tal i com succeeix amb el concepte de ruralitat, el concepte de migració és complex i resulta complicat de definir (Arango, 1985). D'acord amb Halfacree i Boyle (1998), aparentment la migració pot semblar un concepte senzill, que suposa el moviment d'una persona entre dos punts, implicant generalment el canvi de residència. Així, s'inclou a refugiats, joves i adults que es mouen per la recerca de feina, nòmades, jubilats o famílies que busquen millors condicions residencials. Tanmateix, aquesta definició suggereix una pregunta rellevant: on rau la diferència entre el que seria una mobilitat residencial (un canvi de barri, per exemple) i una migració? El factor de la distància apareix com un element a considerar doncs a l'hora de definir la migració. De forma paral·lela, apareix la qüestió temporal; és a dir, on cal posar el límit entre un desplaçament breu, tipus una estada de vacances, i un desplaçament perllongat, per realitzar uns estudis? Quin es considera un moviment de curta durada i quin es considera una migració? Totes aquestes qüestions posen de manifest que definir

què és una migració i què és un immigrant és més difícil del que sembla a primer cop d'ull (Arango, 1985: 9). Davant de la complexitat de trobar una definició satisfactòria, Boyle, Halfacree i Robinson (1998) distingeixen tres elements del concepte: l'**espai**, el **temps** i *l'element social*.

El primer element fa referència al moviment a través de l'**espai**. A partir de divisions, quasi sempre politicoadministratives, es precisa la noció de migració. Així, existeixen les migracions internes, quan es produeixen dins els límits administratius; les migracions externes, quan es produeixen fora dels límits administratius; l'emigració quan és de dins del límit cap a fora; i la immigració, quan és de fora cap a dins. El procés migratori comença quan una persona emigra d'un lloc d'origen per instal·lar-se a un altre lloc. D'acord amb Blanco (2000), tot i que emigració i immigració formen part d'un procés únic, en haver-hi dues comunitats diferenciades es produeixen efectes diferenciats en les dues comunitats. Aquest procés es pot reproduir nombroses vegades a través del temps.

El segon element és la variable del **temps**, que serveix per a precisar encara més el terme. El desplaçament ha de comportar un cert període de temps, diferenciant-se així dels moviments de tipus esporàdic (Blanco, 2000). En aquest marc, apareixen conceptes com la circulació migratòria, el retorn o les cadenes migratòries (Boyle, Halfacree i Robinson, 1998), a cavall entre els dos conceptes: temps i espai. Abans de passar a abordar el tercer element, la qüestió social, convé fer un esment sobre aquests tres elements assenyalats per Boyle, Halfacree i Robinson (1998).

Pel que fa a la circulació migratòria, les mobilitats repetitives i circulars estructuren una part significativa dels moviments de treballadors migrants vinculats a la temporalitat econòmica de sectors com l'agricultura o la construcció, al llarg del segle XX (Cortes i Faret, 2009). La circulació migratòria hereta conceptes formats a partir de la dècada de 1950, com ara el camp migratori o les migracions pendulars. Aquests conceptes pretenien copsar i explicar els moviments de mà d'obra estrangera caps als països industrialitzats. Ara be, d'acord amb Hily (2009) el concepte de circulació migratòria apareix per explicar fenòmens de mobilitat incapaços d'explicar-se en el marc de relacions entre dos països. Així, la circulació migratòria engloba els fluxos materials i d'idees com ara el comerç ètnic, la

transformació de la identitat en front la integració i l'assimilació, les xarxes migratòries o les xarxes socials transnacionals (Hily, 2009: 25-26).

Pel que fa al retorn, Pascual de Sans (1983), exposava que aquest no es podia entendre com el procés definitiu i invers a la migració inicial i entre dos països, sinó més aviat com una etapa d'un procés vital. Exposa l'autora: "En el proceso migratorio de los individuos el retorno aparece como una etapa, y no necesariamente ni la mayoría de las veces la última. (...) Para la migración exterior es frecuente incluso que los retornos de cierta duración no sean más que la consecuencia de la imposibilidad de reemigrar, debido a la intervención de medidas restrictivas por parte de los países europeos en un momento de este proceso de migración intermitente" (Pascual de Sans, 1983: 48). Dit això, ahora que es reelabora el concepte migratori entre dos llocs de destinació de forma permanent, s'incorpora el concepte transnacional ¹⁵ a l'anàlisi de les migracions. Els moviments migratoris contemporanis, en el context actual de globalització, multipliquen les opcions de comunicació i de desplaçament. Aquest fet és el resultat d'una confluència de factors que afavoreixen una mobilitat més flexible, eliminen parcialment la noció de fronteres i permeten mantenir amb regularitat relacions i vincles entre diferents països, tal i com expressa Pries (2002):

En el contexto de globalización económica y cultural, de nuevas tecnologías de la comunicación, de medios de transporte muy rápidos y generalizados y en un ambiente crítico de emigración y migración de retorno masivas, se desarrolla un nuevo tipo de migración internacional que se puede llamar transmigración. A las formas tradicionales de migración internacional (emigración y migración de retorno) con su lógica de *cambio de país para (sobre)vivir*, se agrega la *transmigración*, que sigue la lógica de *vivir cambiando de país*. En este caso, la migración ya no es un evento singular, transitorio y excepcional en la vida, sino que se convierte por sí misma en una *forma de existir*, de vivir y de sobrevivir. El espacio social de la vida cotidiana de los transmigrantes y de las instituciones sociales que lo estructuran no se limita a un lugar uni-local, sino que las vidas de estos

¹⁵ En el seu sentit més general, el concepte transnacional al·ludeix a processos i pràctiques econòmiques polítiques i socioculturals vinculats i configurats per les lògiques de més d'un estat-nació i que es caracteritza per l'encreuament constant de les seves fronteres. Inicialment es va aplicar a les empreses i corporacions financeres, tot i que després es va generalitzar a l'estudi de la població (Suarez, 2008). Velasco (2009: 34) entén per *transnacionalisme migratori*: "un conjunto de procesos por los cuales determinados migrantes generan y sostienen relaciones y actividades sociales recurrentes que vinculan las sociedades de procedencia con las de destino. A partir de esas relaciones y actividades se construyen espacios sociales discontinuos y, por ende, desterritorializados, espacios que cruzan fronteras geográficas, culturales, y políticas. En los estudios empíricos se constata que cada vez más son los migrantes y sus descendientes que participan en redes sociales cuyas ramificaciones se asientan en dos o más países."

trasmigrantes se ubican y entretejen en diferentes espacios geográficos o lugares; esto es, se hallan en un espacio social pluri-local y transnacional. (Pries, 2002: 572)

Les cadenes i les xarxes migratòries donen forma als moviments espacials dels migrants *transnacionals*. Sens dubte, les xarxes i vincles transnacionals ja es registraven en èpoques passades. L'aportació innovadora del transnacionalisme, però, recau en la perspectiva teòrica i metodològica que s'ha anat consolidant en els estudis sobre les migracions. De fet, s'ha convertit en una perspectiva analítica essencial per examinar les causes i les implicacions socioculturals dels fluxos migratoris actuals, sobretot, per estudiar de manera més integral aquests fluxos tant en els contextos receptors com en els contextos emissors. Aquesta perspectiva suposa una ruptura amb les visions ancorades en el *nacionalisme metodològic* (Velasco, 2009).

Recapitulant, el temps i l'espai han estat les dues variables emprades per definir les migracions, i al mateix temps diferenciar-les d'altres tipus de mobilitat com ara la mobilitat residencial. Fins ara, s'ha constatat la incorporació de noves perspectives. Així, per exemple, s'ha posat de relleu com a finals del segle XX apareix un marc conceptual nou, que és la migració transnacional o *transmigració* (Pries, 2002).

En aquest context, també s'ha donat importància a un tercer element, **l'element social**. És a dir que s'entendrà una migració en tant que aquesta comporti un canvi social o cultural en la vida del migrant (Blanco, 2000; Boyle, Halfacree i Robinson, 1998; Courgeau i Lelièvre, 2006). Així doncs s'incorpora un tercer element a la definició de migració, la qual quedaria composta per tres esferes: l'espai, la temporalitat i *allò* social. Malgrat les ambigüitats exposades més amunt, sobre el concepte, aquest tres elements expliquen de forma més acurada què és un moviment migratori.

- Espacial: el moviment ha de produir-se entre dos delimitacions geogràfiques significatives (como ara municipis, províncies, regions o països).
- Temporal: el desplaçament ha de ser durador, no esporàdic.
- Social: el trasllat ha de suposar un canvi indispensable de l'entorn, tant físic com social.

En aquest marc, la noció de cultura aporta nous conceptes i aproximacions a l'estudi de la migració. D'una banda es posa de relleu la dimensió biogràfica i individual de la migració i, de l'altra, s'entén que la migració és imbuïda de valors culturals i alhora influeix als individus a través de valors culturals. Partint d'aquest punt de vista, Boyle, Halfacree i Robinson (1998) distingeixen cinc formes on cultura i migració interaccionen, creant *cultures de migració*. A tall d'exemple es pot citar que una d'aquestes formes té a veure amb les migracions de població nòmada, les quals formen part de la seva cultura pròpia. Un altre exemple el configuren aquelles migracions motivades per escapar de llocs de caràcter restrictiu o repressiu. Tant el camp com la ciutat es construeixen com a espais que responen a aquestes migracions, com és el cas del moviment de retorn a la terra. En definitiva, els autors configuren diferents tipus de migració en funció de la seva relació amb la cultura, entesa com la multitud de formes amb les quals grups de persones i individus experimenten la seva vida, les seves accions, les seves motivacions i els seus sentiments.

De les aportacions dels autors citats, és interessant destacar dos aspectes ja que són rellevants tant per a l'aproximació teòrica de la immigració estrangera al Pirineu com per a la seva anàlisi posterior. Primer, les migracions tenen a veure amb el cicle de vida de la persona. Així, per exemple, algunes persones incorporen la migració a la seva vida per tal de millorar la seva posició econòmica o laboral. Així ho fan aquells els *service class*, que són aquells professionals de classe mitjana altament qualificats, que han de viatjar per motius laborals, sobretot els primers anys de la seva vida laboral. El que es posa de relleu amb aquesta aproximació a la interacció entre cultura i migració és la possibilitat d'abordar la immigració amb un enfocament sistèmic i longitudinal. Això es realitza amb un enfocament biogràfic, el qual té en compte la història migratòria i el cicle de vida dels migrants (Pascual de Sans, 2002, 2004). En aquest context apareix el concepte de curs de la vida (*life-course*) que pretén superar elements del concepte més clàssic de cicle de vida i que té en compte les històries de vida personals i els moments en què es produeix la migració.

En segon lloc, Boyle, Halfacree i Robinson (1998) consideren les interaccions entre la cultura, la migració i la població local. D'aquesta manera, els autors aborden com les migracions es poden experimentar en termes de conflicte. La immigració es pot associar a certa disjunció entre ambdues cultures, la de la població immigrant i la de la població local. D'acord amb

els autors existeixen dues formes amb les quals es representa i manifesta el conflicte cultural: amb el racisme i el rebuig o amb els desajustos d'ordre cultural més limitats. A l'hora d'establir les estratègies d'interacció apareixen imaginaris i prejudicis. Algunes d'aquestes tensions culturals s'expressen en forma de racisme. Els autors ho expressaven d'aquesta forma: "cultural differences have increasingly been the key way in which racist attitudes are expressed" (Boyle, Halfacree i Robinson, 1998: 226). En aquest sentit, la immigració laboral crea un terreny idoni per a la categorització i discriminació racial. D'altra banda, l'impacte cultural es pot produir sense la variable *racial*. Els autors ho il·lustren amb el cas de població provinent d'Anglaterra que emigra cap a Gal·les i cap a França.

b. Efectes de les migracions

En aquest marc, sorgeix la qüestió relativa als efectes que genera la immigració, en totes les seves dimensions. Blanco (2000: 19-26) distingeix quatre dimensions: la demogràfica, l'econòmica, la social i identitària i la cultural. Pel que fa a la primera i al país emissor, els efectes tenen a veure amb l'alleugeriment de la pressió demogràfica, l'envelliment de la població i el despoblament rural. Pel que fa al país receptor els efectes tenen a veure amb l'alleujament de la manca de població, el rejuveniment o l'aglomeració urbana. En relació amb els efectes econòmics, aquests tenen a veure amb la reducció de la pobresa, l'equilibri de la balança de pagaments, les remeses, la fugida de cervells o el potencial econòmic innovador a partir dels retorns (al país emissor); l'aportació de mà d'obra, de recursos humans o l'augment de la competència pels recursos (al país receptor); la millora econòmica però també la precarietat i la vulnerabilitat són aspectes que afecten a la persona que migra. Pel que fa a la dimensió social, aquesta es limita el procés de canvi social al país emissor, i es generen problemes de convivència, racisme o immigració il·legal, al país receptor. Finalment, pel que fa a la dimensió cultural i identitària, els efectes tenen a veure amb la ruptura de transmissió cultural i la vulnerabilitat a la colonització cultural exterior, al país emissor; les actituds xenòfobes, l'enriquiment cultural o la tolerància, al país receptor; el desarrelament del país d'origen o l'alienació al país receptor.

Cal fer una breu reflexió sobre els efectes socials que genera la immigració. Aquest incís s'explica per l'atenció central que ha acaparat aquesta dimensió, tant d'investigadors com de l'opinió pública. De fet, el procés d'integració de població nouvinguda és una de les preocupacions essencials als països receptors (Jentsch, 2007; Jentsch i Simard, 2009). La inquietud principal rau en com mantenir la cohesió social amb l'arribada de nous fluxos de població. Així, apareixen dues idees fonamentals sobre les conseqüències socials del fenomen de la immigració: d'una banda, l'adscripció a un grup amb el qual es considera que es comparteixen característiques i, de l'altra, la integració a un altre grup, d'acord amb Blanco (2000). Això es desprèn del fet que la immigració genera contacte entre diferents grups. El contacte és el resultat de dos aspectes: a) elements històrics, polítics i econòmics; i b) les definicions i autodefinicions dels diferents col·lectius. En aquest darrer aspecte apareixen estereotips i prejudicis de forma bidireccional. El bagatge cultural que es genera a través del grup propi (*in-group*) i del grup extern *dels altres* (*out-group*) condiciona les relacions entre nouvinguts i autòctons i construeix les bases del model de convivència.

A partir de les dues idees que s'han exposat s'han construït diferents models teòrics que interpreten o orienten les formes de convivència. Hi ha tres models tipus-ideals d'integració: l'assimilació, el *melting pot* i el pluralisme cultural.

El primer model, el de l'assimilació, consisteix en el procés pel qual la persona immigrada adopta la cultura i els costums de la societat receptora. Aquest procés és unilateral i afecta únicament la població immigrant. Una de les crítiques que es fa a aquest postulat és que suposa que la societat receptora és culturalment homogènia. El segon model, el *melting pot*, implica autòctons i nouvinguts en la construcció d'una nova societat. Aquesta sorgirà de la fusió de les diferents cultures. Finalment, el darrer model es tradueix en l'adhesió de tota la població a uns principis de convivència comuns, mantenint les particularitats culturals. Tal i com assenyala Cachón (2008) aquests models solen centrar-se en un (i només en un) dels aspectes de la integració: sobretot, el referit a les cultures i les identitats culturals. En definitiva, continua l'autor citat, el concepte d'integració és qüestionat i debatut i presenta nombroses definicions. La integració és un terme predeterminat, a causa de l'absència d'una alternativa menys controvertida. El resultat és que la integració dels immigrants segueix

sent un element de referència per la política, segons la qual la "integració" constitueix un estat final desitjable (Geddes, 2001).

Nombrosos autors distingeixen les diferents aproximacions que s'han fet al concepte d'integració. Per exemple, Geddes (2001) observant els enfocaments actuals de les polítiques europees d'integració distingeix entre:

- Integració socioeconòmica, la qual es refereix a la utilització dels drets adquirits en el sistema educatiu i el mercat laboral. En aquesta àrea, l'èmfasi en els països europeus ha tendit a ser sobre: l'educació, l'idioma, l'ocupació i el desenvolupament de xarxes socials vinculades al mercat de treball o l'antidiscriminació.
- Integració civil o política, la qual es refereix tant a la ciutadania com un estatus formal assumit per les lleis de nacionalitat i ciutadania i com un procés d'inclusió en les institucions clau de la societat, com ara l'estat de benestar i el sistema polític.
- Integració cultural, la qual fa referència als processos de canvi cognitiu, cultural, de comportament i d'actitud en les persones. Això planteja un canvi d'una forma d'heterogeneïtat a un altre amb requalificació cultural, que afecta tant els nousvinguts com els membres de la societat d'acollida.

A Espanya existeixen aportacions similars, entre les que es poden esmentar per exemple la revisió d'Aparicio, Tornos i Labrador (1999). Aquests autors identifiquen quatre enfocaments: el jurídic i polític (integració equival a no discriminació i ciutadania plena), el psicosocial (integració és benestar psicològic), la sociologia estructural-funcionalista (l'immigrant integrat té un lloc social amb encaix dins la societat receptora) i la sociologia interaccionista (l'immigrant copsa espontàniament les situacions de convivència i es presenta i es relaciona com més li convé). Un altre exemple és Morén (2008: 537), el qual opta per una lectura triple del concepte i considera: la integració social (relacionada amb dinàmiques socials i culturals), la integració *sistèmica* (relacionada amb l'economia, l'administració o la política), i la integració a l'hàbitat (relacionada amb el medi ambient). Pajares (2005: 11) assevera: "la integración no es una cuestión de adaptación a una forma de vida o a unas pautas culturales, sino que se trata de algo distinto y más complejo". Per aquest autor, sobre el concepte d'integració existeixen les aproximacions culturalistes, que

són aquelles que consideren que la persona immigrada s'integra en la mesura que s'adapta als paràmetres culturals de la societat receptora. De forma oposada, hi ha les concepcions que subratllen els drets i l'equiparació social, que l'autor defineix com a *integració ciutadana*. Tot i això, Pajares (2005) recorda que la dimensió cultural no es pot obviar en processos d'immigració, però assenyala que aquests són bidireccionals (entre autòctons i nousvinguts) i contempen la diversitat cultural, cosa que l'autor resumeix amb: "Integrar la diversitat dins l'Estat de dret". En darrer terme, es pot dir que la integració és un fenomen multidimensional que es refereix a diferents aspectes de la vida col·lectiva (Garreta, 2003).

c. Breu aproximació a les teories de les migracions

Per tal d'explicar el fenomen complex de la migració, en l'actualitat es disposa d'un llegat teòric ampli, abastament analitzat (vegeu, per exemple, Arango, 2003; Blanco, 2000; Boyle, Halfacree i Robinson, 1998; Castles i Miller, 2009; Massey et al., 1993, 1998; Martínez Veiga, 2000). Existeixen diferents models teòrics que plantegen quins són els motius que expliquen les migracions, tot i que fan servir diferents conceptes, marcs i referències (Massey et al., 1993). Les primeres aproximacions teòriques a l'estudi de les migracions daten de la dècada de 1880 i tenen com a autor protagonista E.G Ravenstein. Aquest va elaborar les conegudes "lleis de les migracions", que conformen la base de l'anàlisi contemporània de les migracions (Brown, 2009). Per Arango (2003), ni les lleis de Ravenstein ni el famós model "push-pull"¹⁶ configuren una teoria de les migracions. El primer va assentar un precedent per a la reflexió científica i el segon va resultar en un marc conceptual. Seguint amb l'autor citat, les teories sobre migracions són recents, daten de la segona meitat del segle XX, i en especial del darrer terç de segle.

Una de les teories més influents és la **teoria neoclàssica** de les migracions, basada en el paradigma neoclàssic del qual es desprenen les idees de l'elecció racional o la maximització de la seva utilitat (Arango, 2003). Segons el paradigma, els individus i les llars venen el seu treball i els patrons compren els seus serveis, en un equilibri de mercat. Això aplicat a les migracions internacionals es tradueix en dos nivells d'anàlisi. El primer, l'anàlisi macro, interpreta les migracions com una redistribució espacial que respon a diferents preus

¹⁶ Per Arango (1985), Ravenstein utilitza segurament per primera vegada el marc analític d'atracció-repulsió (*push-pull*).

relatiu. És a dir que les migracions es produeixen per la desigual distribució de capital i de treball. D'aquesta manera es reequilibren els desajustos del mercat laboral mundial. El segon, l'anàlisi micro, suposa que l'individu realitza una elecció personal buscant maximitzar el seu benefici i benestar personal, a l'hora de migrar. Així doncs es construeix una teoria que interpreta que els migrants busquen la maximització de guanys movent-se pel mercat de treball que més els convé. Els obstacles, com per exemple la distància, s'analitzen com a costos dins el marc d'anàlisi cost-benefici subjacent a la teoria (Brown, 2009).

Segons Arango (2003), la pèrdua de preeminència de la teoria neoclàssica es justifica per les dificultats amb què es troba a l'hora d'explicar una realitat canviant. A tall d'exemple, l'autor exposa que la teoria és incapaç de donar resposta al nombre relativament baix de moviments migratoris si es consideren les diferències salarials considerables entre països. Una teoria que qüestiona la visió neoclàssica, especialment des de l'anàlisi micro, és la **teoria de la nova economia de la migració laboral**. La diferència principal amb la teoria neoclàssica s'explica perquè la decisió de migrar no es troba en l'individu sinó en estructures més amples com la família o la comunitat.

La **teoria del mercat de treball dual** de Piore (1979) també qüestiona els postulats neoclàssics, però aquest cop la seva vessant macro. D'acord amb aquesta teoria, les migracions internacionals obeeixen a una demanda permanent de mà d'obra en les societats industrials avançades. L'economia d'aquestes societats aprofita i busca treballadors estrangers per ocupar els llocs de treball que els treballadors autòctons rebutgen. Els treballadors autòctons refusen aquest tipus de feina perquè les condicions i els salaris oferts són precaris i perquè adjudiquen una posició social i un prestigi baix, i al mateix temps ofereixen poques possibilitats de mobilitat social. Les economies industrials avançades generen treballs inestables i de baixa qualitat a causa de la divisió de l'economia en un segment primari, intensiu en capital, i un segment secundari, intensiu en treball i de baixa productivitat. Tot plegat dona lloc a un mercat laboral segmentat. Els treballadors estrangers procedents de països de baixos ingressos estan disposats a acceptar aquests treballs per diferents motius (salaris comparativament alts en relació amb els salaris dels seus països d'origen, situació irregular, preocupació per la situació econòmica i no tant per

l'estatus, etc.) (Arango, 2003). Així doncs, per Piore (1979) la migració s'explica sobretot per l'estructura dels mercats receptors i la seva necessitat de mà d'obra inevitable, perpetuant les desigualtats existents en els diferents mercats de treball (Blanco, 2000). En aquest context, les desigualtats es fonamenten també amb elements de tipus ètnic, tal i com posa de manifest Reyneri (2003).

Therefore, a trend towards an ethnic segmentation of the labour market is growing, so that within the limited range of jobs available to migrants from a large number of countries, each ethnic group concentrates itself in a particular sector or activity. So far, the main reasons are two: the recruitment system, in which networking is essential to finding employment, and a "positive discrimination" as there are cases in which employers prefer certain migrants because they are cheaper, more vulnerable and more docile. In the future, negative discrimination concerning poorer and poorer jobs "for migrants" will reinforce this process, which, moreover, is self-feeding. The risk is that in the next future only migrants will work in the lowest segments of the underground economy. A labour force of helots, as they will be in much more precarious conditions than local undeclared workers, as "black work" prevents their steady settlement in the receiving society. (Reyneri, 2003: 9)

De la teoria del mercat de treball dual, Castles i Kosak n'accentuen el caràcter dual i el reinterpreten des dels postulats marxistes (Blanco, 2000). Així, la segmentació del mercat de treball genera una classe treballadora dividida i debilitada, cosa que beneficia el sistema capitalista. D'una banda hi ha el mercat de treball local i de l'altra el mercat de treball immigrant. Així mateix, des dels postulats marxistes neix la teoria de la interdependència o del sistema mundial, que s'inspira amb la tradició històrica-estructural del paradigma de la dependència. Segons aquesta, la divisió internacional del treball i les desigualtats entre països rics i països pobres produeixen els moviments migratoris.

Autors com Blanco (2000) o Massey et al. (1993) distingeixen entre teories que expliquen els factors que ocasionen les migracions i teories que expliquen el manteniment de les migracions. Una d'aquestes teories és la teoria de les xarxes migratòries. Per Arango (2003: 19), les xarxes migratòries són un element central en l'estudi de les migracions i es poden definir com: "conjuntos de relaciones interpersonales que vinculan a los inmigrantes, a emigrantes retornados o a candidatos a la emigración con parientes, amigos o compatriotas, ya sea en el país de origen o en el de destino. Las redes transmiten información,

proporcionan ayuda económica o alojamiento y prestan apoyo a los migrantes de distintas formas.”

Des del punt de vista de **l’anàlisi de les cadenes i les xarxes migratòries** l’emigració és un fenomen selectiu (Maya, 2004). Els pioners es caracteritzen per ser individus emprenedors, que compten amb informació i recursos per reiniciar la seva vida en un context nou. En disposar d’una xarxa en el país de destinació, sigui més o menys extensa, els costos en matèria de migració es redueixen (Massey i Garcia, 1987, Massey, Goldring i Durand, 1994). A mida que disminueix el cost de migrar el perfil de persones és menys selectiu i l’emigració arriba a més capes socials (Maya, 2004). Així doncs, els efectes de la presència de les xarxes tenen a veure, d’una banda, amb una reducció del cost econòmic i emocional que suposa la migració i, de l’altra, poden provocar noves migracions per un efecte demostració. Existeixen altres teories que expliquen el manteniment dels moviments migratoris, entre les quals hi ha la teoria de la causació acumulativa o la teoria institucional. La primera fa referència a factors i mecanismes de les migracions que modifiquen la realitat i alhora perpetuen les migracions. Així, cada acte de migració altera el context social on es produeix (Massey et al., 1993). La segona fa referència a institucions de recolzament a la immigració que, potser sense buscar-ho, col·laboren en el manteniment de les migracions.

d. Reflexions finals sobre les migracions

Amb tot el que s’ha dit fins ara i abans d’acabar aquest apartat 2.1.2.1 cal assenyalar quatre aspectes.

Primer, la recerca sobre migracions ha estat dominada per una dicotomia: micro-analítica i macro-analítica. Boyle, Halfacree i Robinson (1998) assenyalen que la dicotomia oposa el determinisme i l’humanisme. La primera implica que la persona que migra té poca capacitat de decisió, en canvi en la visió humanista la decisió recau sobre aquell que migra. En la primera hi tenen cabuda teories com la neoclàssica o l’estructuralisme marxista, en canvi en la segona es tenen en compte les històries de vida o les cultures de la migració, citades anteriorment. Cal esmentar que existeix un nivell meso, l’anàlisi a través de les xarxes migratòries o a través de l’aproximació biogràfica que és un intent de superar la dicotomia i les diferències esmentades.

Segon, les migracions de tipus laboral han dominat la literatura sobre migracions. Tanmateix aquest tipus de migracions no són les úniques, tal i com s'ha assenyalat en repetides ocasions (Boyle, Halfacree i Robinson, 1998).

Tercer, en l'actual era de la mobilitat, el moviment de persones, d'objectes i de béns s'ha tornat més intens. En aquest context, l'era de la mobilitat obliga a reconsiderar les migracions. D'una banda, la compressió temps-espai provocat per les noves tecnologies, el transport i la globalització econòmica ha donat lloc a un món molt més nòmada, en tan sols unes poques dècades. D'altra banda, apareix un nou espai de fluxos (per les elits globals, informació i capital) que imposa la seva pròpia lògica. En aquest sentit, la migració ha de ser reconeguda com quelcom inextricable i constitutiu de les biografies dels involucrats i no com una espècie d'instrument-conductual utilitzat per assolir uns objectius associats a un lloc, com ara trobar un treball millor o viure en entorn residencial més agradable (Halfacree i Boyle, 1993). La migració esdevé una forma de pràctica quotidiana que afecta la vida de totes les persones. Alguns elements a considerar són: la localització dual de residència (dividida entre la setmana laboral i el cap de setmana, normalment); l'aparició d'unes classes internacionals d'immigrants (treballadors altament qualificats que es poden ocupar en gairebé qualsevol mercat laboral i un proletariat mundial que es desplega per ocupar llocs de treball mal remunerats i no desitjats en les economies dels països rics); o la manca d'utilitat del binari permanent-temporal, ja que ambdós són capaços de metamorfitzar-se (Halfacree, 2012).

Quart i final, des de mitjans de la dècada 1980, els països del sud d'Europa, que en el passat eren una reserva de mà d'obra dels països del nord d'Europa i d'Amèrica del Nord, comencen a rebre fluxos migratoris. El nou paper d'Europa del Sud en l'economia europea i en l'economia mundial, i per tant en la divisió internacional del treball, ha configurat l'escenari d'una important activitat migratòria. Per Pedreño i Riquelme (2006), les migracions postindustrials de les dècades de 1980 i 1990 són més diverses en quant a nacionalitats implicades i també en quant a destinacions incorporades. Un altre tret que caracteritza les migracions postindustrials és que es produeixen en un context marcat per l'extensió de la precarietat laboral, la informalització del treball, la crisi de l'Estat de Benestar i la política de tancament de fronteres (Pugliese, 1993). L'arribada de fluxos al sud

d'Europa s'explica perquè el creixement econòmic i les baixes taxes de natalitat van conduir a una escassetat significativa de mà d'obra. Això va facilitar l'entrada de treballadors immigrants des del nord d'Àfrica, d'Amèrica Llatina i d'Europa de l'Est (Papadopoulos, 2012). Avui dia, aquesta població representa una proporció significativa de la població del sud d'Europa.

Nombrosos acadèmics han parat atenció als fluxos migratoris del sud d'Europa, des del pioner estudi de Simon l'any 1987 (Baldwin-Edwards, 1998) (a banda dels autors citats, vegeu, per exemple, Baldwin-Edwards, 2001; Domingo i Gil-alonso, 2007; Iosifides i King, 1996; King, 1997; Reyneri, 2003; Ribas, 2004). Alguns d'aquests autors han estat cercant les característiques d'un model que pugui explicar el fenomen migratori als països del sud d'Europa, com ara King (2000). Existeixen diferències entre els diferents països i dins d'aquests, tanmateix es subratllen algunes particularitats que són comuns a Itàlia, Espanya, Portugal i Grècia en tant que emissors i receptors de fluxos migratoris (Ribas, 2004). Així doncs, la immigració s'ha caracteritzat per: la diversitat de nacionalitats, les especificitats de gènere segons la nacionalitat, una proporció elevada de població urbana i qualificada, i per nivells elevats de clandestinitat i irregularitat (King, 2000). Aquest darrer aspecte era subratllat per alguns autors tal i com expressaven León et al. (2007):

Algunos autores apuntan que la llegada de inmigrantes al Sur de Europa tiene en parte que ver por la mayor tradición de economía informal de estos países, lo que ofrece a los recién llegados irregulares más posibilidades de inserción y movilidad laboral. A su vez es bastante posible que la presencia de esta oferta laboral peculiar refuerce el desarrollo de la informalidad (Recio et al., 2006: 187). (León et al., 2007: 183)

Les característiques socioeconòmiques i el mercat de treball dels països del sud d'Europa són claus per a entendre els moviments migratoris. En aquest sentit, hi ha múltiples factors que s'entrellacen i produeixen immigrants cap a aquests països. A tall d'exemple, Ribas (2004) exposa que el caràcter *rudimentari* de l'Estat de Benestar i l'entrada generalitzada de la dona al mercat de treball implica que les famílies recorrin a la immigració per tal de dur a terme les tasques reproductives i de la llar. La presència significativa d'economia informal i d'empreses de caràcter familiar, la terciarització econòmica, la presència d'un mercat de treball dual, la millora del nivell de vida són elements socioeconòmics localitzats als països

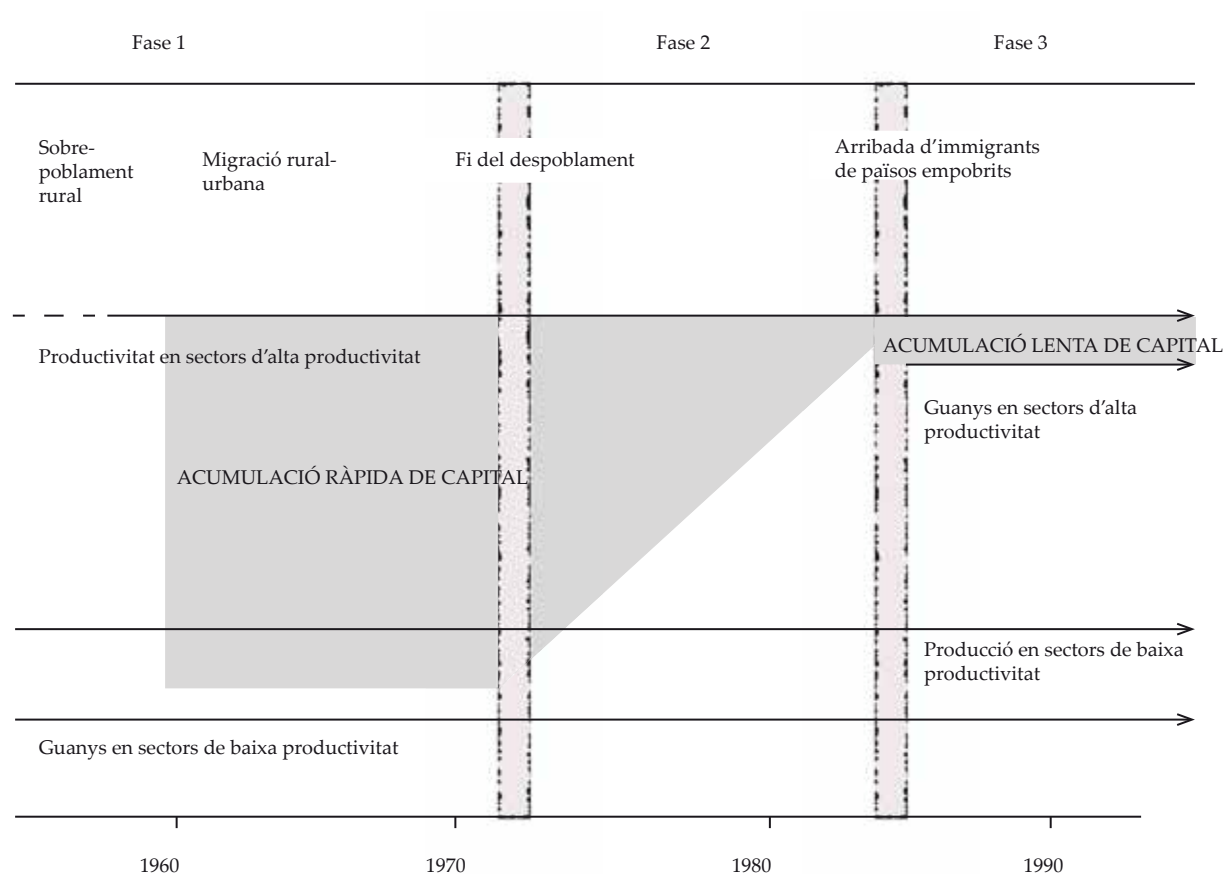
del sud d'Europa i que han contribuït a transformar-los en països emissors a països receptors de fluxos migratoris (Iosifides i King, 1996). A continuació es plantegen els factors que, segons King (2000), es troben darrere del fenomen de la immigració al sud d'Europa:

- El reforçament de les fronteres al nord d'Europa a partir de la dècada de 1970 implica que els països del sud d'Europa passin de ser "rutes de trànsit" a "sales d'espera".
- L'entrada relativament senzilla, ja sigui de forma clandestina o en forma de turista, facilita l'arribada de població estrangera.
- Les connexions històriques i colonials configuren determinats fluxos migratoris. Per exemple, les relacions entre Espanya i Amèrica Llatina produeixen moviments migratoris intensos.
- Les transformacions econòmiques del sud d'Europa han donat lloc a una demanda de mà d'obra important. D'una banda, s'assisteix a un desenvolupament significatiu del sector terciari, relacionat sobretot amb el turisme i els serveis personals, com el treball domèstic i de cura. De l'altra, la naturalesa estacional de sectors econòmics rellevants (agricultura intensiva, turisme o construcció) ha donat lloc a una demanda d'una força de treball flexible. Els treballadors migrants, que operen en el mercat de treball informal -sovint forçats per la seva "il·legalitat"-, han constituït "la solució" a aquesta demanda de flexibilitat.
- La població local, amb l'augment del benestar i l'educació, renuncia a realitzar determinades ocupacions, derivades de la reestructuració econòmica (de la indústria, dels serveis i de l'economia rural).
- Les taxes de fecunditat extremadament baixes dels països sud-europeus estableix el context per a l'arribada de població estrangera de països nord-africans o de l'est d'Europa, amb taxes de fecunditat relativament més elevades.

La figura 2.1 recull l'evolució de l'activitat migratòria dels països sud-europeus en relació amb el seu estadi de desenvolupament econòmic, entès com a expansió del capitalisme. En aquesta figura es pot observar com la dècada de 1950 estava dominada per una producció baixa en tecnologia i en productivitat. Les activitats primàries i els treballs artesanals eren les activitats principals. Durant les dècades de 1960 i 1970 coexisteixen de forma més evident activitats amb baixa productivitat i activitats amb alta productivitat, a causa de la incorporació de noves tecnologies. Els costos de producció i els salaris tanmateix es

mantenien baixos cosa que va facilitar l'acumulació de capital. La segona etapa, a partir de la dècada de 1970, comença amb la fi del despoblament rural i el traspàs de treballadors cap a activitats de major productivitat i salaris més elevats. S'aturen també els fluxos d'emigració cap al nord d'Europa. A la tercera fase, els treballs de baixa productivitat no assumeixen pujades de salaris i la població local es resisteix a acceptar treballs precaris. Així és com King, Fielding i Black (1997) posen de relleu la presència de població immigrada provinent de països empobrits i motivada per raons econòmiques i laborals.

Figura 2.1: Model de les dinàmiques migratòries als països del Sud d'Europa

Font: Elaboració pròpia a partir de King, Fielding i Black (1997: 11)

2.1.2.2 Immigració en àrees rurals

D'acord amb Ferrás (2000), els nous processos d'urbanització postindustrial generen moviments centrífugs, des de les ciutats i regions centrals cap a la seva perifèria. En altres paraules, apareixen noves formes d'urbanització que es desencadenen per moviments inversos, als fins llavors dominants, de la ciutat cap al camp, representant d'aquesta manera un cert trencament amb el passat (Vinning i Strauss, 1977).

a. Contraurbanització i renaixement rural: dos conceptes per a un mateix fenomen

Les noves dinàmiques de poblament es detecten cap a la dècada de 1970, en algunes àrees urbanes nord-americanes, i per primera vegada queden descrites amb el concepte de contraurbanització (*counterurbanisation*). Beale (1975), Berry (1976), Fuguit (1985) o Vinning i Strauss (1977) són alguns dels investigadors que participen en la gestació del concepte, emprat àmpliament fins a data d'avui. Malgrat la confusió i els usos diferents que s'hi han fet, aquest ha esdevingut un dels conceptes més usats en la literatura, especialment anglosaxona, que estudia els canvis demogràfics rurals (Mitchell, 2004). En canvi, a França, on autors destacats com Kayser (1972) o Bauer i Roux (1976) també s'aproximen al fenomen en aquest període (Solana, 2005), conceptes com renaixement rural i rurbanització incideixen de forma més contundent. A tall d'exemple, el portal francès de revistes científiques de ciències humanes i socials (persee.fr), conté 2.754 articles amb la paraula clau "renaissance rurale", 203 articles amb "rurbanisation" i només 76 amb "contreurbanisation". Tanmateix, tal i com es desprèn en alguns textos, els conceptes en la literatura francesa refereixen al mateix fenomen (Kayser, 1990)¹⁷. Així, doncs, des de les primeres publicacions entre 1970 i 1980 es volia constatar l'existència d'un canvi definitiu, mitjançant el qual les àrees metropolitanes perdien població i les àrees rurals experimentaven un canvi en el saldo migratori, el qual esdevenia positiu (Camarero, 1993).

Des de llavors, apareixen nous conceptes al voltant d'aquest fenomen (Solana, 2008), mitjançant els quals es pretenia copsar que per primera vegada, els nuclis centrals de les

¹⁷ D'això en deixa constància la definició de Berger, Fruit, Plet i Robic (1980: 305) "Le terme de rurbanisation est employé par opposition à la fois aux collectifs suburbains et à la banlieue pavillonnaire traditionnelle, comme un type d'association du rural et de l'urbain, destiné à une population d'origine principalement citadine, s'installant dans un cadre explicitement valorisé parce que champêtre, dans un contexte généralisé de croissance urbaine", citat a (Camarero, 1993: 93).

àrees metropolitanes deixaven d'atreure efectius poblacionals i iniciaven un lent declivi en el nombre dels seus habitants. Tal i com apunta Entrena Duran (2005, 2006), existeix gran diversitat i amplitud de conceptes, cosa que està relacionada amb que el creixement engloba processos força dispars. Aquesta diversitat també es vincula amb la singularitat i les característiques de cada país (Ferrás, 2009). Així, es troba a la literatura acadèmica: *suburbanització* (a Anglaterra, Espanya o Itàlia), *rururbanització* i *periurbanització* (a França) o *contrurbanització* (als Estats Units i a Anglaterra). En síntesi, actualment bona part dels conceptes formen part del vocabulari científic i tècnic, i en alguns casos també es troben al llenguatge popular (Vicente, 2003).

La confusió terminològica es produeix per la superposició de dos processos, l'expansió urbana a través del medi rural i el creixement dels espais rurals, així com per les diferents perspectives teòriques a l'hora d'abordar el fenomen (Camarero, 1993). En aquest sentit, per exemple i d'acord amb Solana (2008), és important diferenciar entre la suburbanització o la periurbanització en front de la contraurbanització. La primera és un reflex de la immigració a àrees rurals properes als centres metropolitanos i constitueix simplement una extensió territorial de la ciutat. En canvi, la segona fa referència al renaixement i a la nova dinàmica de les àrees rurals més remotes. En definitiva, a les dècades de 1970 i 1980 les perifèries residencials de les grans ciutats continuaven creixent. Alhora, altres àrees urbanes no metropolitanes, nuclis urbans més petits i àrees rurals distants iniciaven un creixement demogràfic substancial basat essencialment en els moviments migratoris de població (Arroyo, 2001).

Ara bé, cal matisar alguns aspectes. Primer, el fenomen no es produeix a tot arreu de forma homogènia. Això ho il·lustra la diversitat de conceptes segons la tradició de cada país. Segon, l'evolució del fenomen està condicionada per diversos aspectes, entre els quals es poden citar la localització espacial, l'estructura econòmica o la composició social del lloc on es produeix (Guirado, 2011). Així doncs, considerant aquests dos elements, alguns autors posen de relleu la persistència de zones marginades d'aquest procés, en les quals la recuperació no ha arribat. Kayser (2000) anomena aquests espais *zones d'ombra*. Autors com García Coll i Sánchez Aguilera (2005), García Pascual i Mateu González (2001) o Soriano (2008) s'han referit en aquest sentit al Pirineu català, en el qual algunes àrees continuen

essent regressives malgrat la recuperació de població. Tercer i finalment, els protagonistes de la contraurbanització no són sempre els mateixos. Nombrosos estudis demostraven certa selectivitat socioeconòmica i cultural (Halfacree, 2001). Amb les primeres aportacions pareixia que el moviment migratori estava dominat per classes mitjanes i altes de mitjana edat i conformades per població blanca (tal i com es constata a la literatura anglosaxona de Boyle, Halfacree, Robinson, 1998; o de Halfacree, 2001; 2008)¹⁸. No obstant això, s'ha anat confirmant cert distanciament d'aquesta idea (Cloke et al., 1994, 1997 -citats a Halfacree, 2008-; Halfacree, 2001, 2008 i 2012; Mitchell, 2004; Woods, 2005). Així, les migracions d'estaments de la població de classes baixes (DuPuis, 2006; Fichten, 1995; Lichter i Johnson, 2006), les migracions de jubilats (Desplanques, 2005; Warnes et al., 2004; Warnes i Williams, 2006) o les migracions de minories ètniques (Agyeman, 1989, 1990; Agyeman i Spooner, 1997; Agyeman i Neal, 2009; Chakraborti i Garland, 2004; Holloway, 2003 i 2007; Jensen i Yang, 2009; Kinsman, 1995; Neal, 2002) en són algunes mostres.

b. Causes del renaixement rural

La inversió de fluxos que comporta la contraurbanització es distingeix de la concentració de població -i de producció de béns i serveis- en grans ciutats, en el període de la urbanització industrial clàssica. Ara bé, tal i com assenyala Woods (2005), la contraurbanització és el resultat de transformacions econòmiques de les àrees rurals i de les àrees urbanes, juntament amb canvis socials i tecnològics, que generen possibilitats de moviment social i físic major que en etapes anteriors. Així doncs, es tracta d'un concepte que té en compte altres aspectes, més enllà de la transformació demogràfica. Per tal d'il·lustrar això, Kontuly (1998: 66-67), apunta sis causes, com a motius que desencadenen la contraurbanització: factors econòmics cíclics, factors econòmics estructurals, factors ambientals i espacials, factors socioeconòmics i socioculturals, polítiques governamentals i innovació tecnològica (vegeu figura 2.2).

¹⁸ Per a una revisió de la relació entre contraurbanització i classes mitjanes a Espanya, vegeu Paniagua (2002).

Figura 2.2: Explicacions detallades dels elements que estimulen el fenomen de la
contraurbanització segons Kontuly (1998)

Factors econòmics cíclics

Cicles econòmics fluctuants que generen migracions econòmiques o de retorn cap al camp, com ara el detectat després de la recessió econòmica de la dècada de 1970.

Boom de creixement econòmic localitzat en àrees determinades i en sectors determinats (p.e. mineria o turisme). La inversió de capital en propietats o negocis a les àrees urbanes es troba saturat. Aleshores el flux de capital es dirigeix cap a les àrees rurals.

Factors econòmics estructurals

La nova divisió espacial del treball i la desconcentració dels llocs de treball cap a àrees rurals amb salaris més baixos explica alguns dels moviments migratoris. En un context d'augment del sector dels serveis i de desindustrialització les ciutats deixen de ser el lloc central de creació de treball.

Factors ambientals i espacials

Deseconomies d'aglomeració en àrees urbanes (congestió, expansió urbana), juntament amb elements ambientals (contaminació) o socials (segregació social, immigració) actuen com a factors d'expulsió de les àrees urbanes.

Disponibilitat i preu de l'habitatge.

Atractius ambientals, com climes agradables o localitzacions properes al mar o a les muntanyes.

Expansió del turisme i del treball en la indústria de l'oci.

Factors socioeconòmics i socioculturals

Canvi en les preferències residencials, a favor d'entorns rurals i pobles petits i mitjans.

Les prestacions de l'Estat de Benestar alliberen part de la població a viure a prop de llocs on es localitza el treball.

L'increment de població d'edat més avançada, generalment retirada i amb suficients recursos es trasllada cap a àrees perifèriques.

Canvis actitudinals i de valors.

Especificitats regionals i empreses regionals que s'ajusten a una producció desconcentrada.

Polítiques governamentals

Planificació regional i iniciatives de redistribució de treball i població.

Millora de les infraestructures en educació, salut i altres activitats socials.

Innovació tecnològica

Les millores en el transport i les comunicacions han permès una extensió de les residències urbanes i del treball en àrees poc poblades, com ho il·lustra el treball a distància.

Font: Elaboració pròpia a partir de Kontuly (1998: 66-67)

Ferrás (2000) assevera que el fenomen d'urbanització desconcentrada està íntimament vinculat amb el desenvolupament tecnològic, l'auge dels serveis, la universalització de l'automòbil o la millora de les comunicacions. Tots aquest factors, juntament amb mesures de tipus polític, com l'expansió de serveis públics o les polítiques de desenvolupament rural, contribueixen a disminuir les diferències entre espais rurals i espais urbans: la modernitat s'estén. La divisió internacional del treball i la desconcentració d'activitats de les ciutats, motivades per la millora tecnològica i de les comunicacions, són elements que contribueixen a explicar el fenomen de la contraurbanització. En relació amb això, apareixen oportunitats laborals noves a les àrees rurals que es consoliden i constitueixen un atractiu per a immigrants potencials. Es creen nous espais laborals allunyats de les ciutats més grans, que generen més llibertat en el moment de localitzar la residència. L'existència de

preus més assequibles de l'habitatge o d'unes taxes més baixes contribueixen a explicar les causes del fenomen (Boyel, Halfacree, Robinson, 1998; DuPuis, 2006). Així doncs, les causes de la contraurbanització són múltiples i estan interrelacionades.

La reelaboració del concepte de la ruralitat també és un element que explica la contraurbanització, i que certifica la diversitat de factors que expliquen la contraurbanització (Halfacree i Boyle, 1998). La concepció de la ruralitat adopta una nova dimensió, positiva i que connecta amb una visió romàntica del camp. En aquest context, la recerca de la ruralitat i de la natura és l'element que dirigeix les migracions primer a les àrees properes a les ciutats per després anar-se generalitzant arreu del territori. Tal i com suggereix Guirado (2011), els espais rurals es comencen a consolidar com a espais-refugi dels mals de la modernitat, liderats en bona mesura pels moviments de retorn a la terra. Aquests moviments apareixen als Estats Units, recolzats per l'agitació contracultural, i a França, pel Maig del 68 (Martínez Illa, 1987). Val a dir que a Catalunya aquests moviments estan vinculats a l'univers de la neoruralitat (García Ramón, Tulla i Valdovinos, 1995; Martínez Illa, 1987). Els valors que es configuren a partir de llavors s'aniran escampant al conjunt de la societat. El camp passarà a ser vist un espai dominat per la tranquil·litat i la seguretat, enfront del bullici i els perills de la ciutat. Els rols s'han intercanviat: antigament el camp representava valors com l'endarreriment o la manca de llibertat. Ara, en canvi, representa valors que es creuen poc freqüents de trobar a les ciutats, com per exemple la solidaritat o la senzillesa (Bell, 2006). Es construeix d'aquesta manera una idealització del camp, la qual es veu reforçada pel desprestigi de la vida a la ciutat i influenciada pel mercat global (vegeu el fragment següent).

Producto social, el espacio se convierte en un área atractiva en el momento en que la ambigua competencia entre los intereses privados y el Estado se alimenta de una ideología del medio-ambiente más o menos publicitaria. Residencias secundarias y campos de esquí, parques naturales y aldeas de vacaciones, por ejemplo, anexionan el espacio rural a la sociedad global, poniéndolo al servicio de una parte de los ciudadanos, y de las empresas. (Kayser, 1972: 214)

Si bé és cert que hi ha diferents maneres d'idealitzar la ruralitat (Bell, 2006), hi ha cert consens en concebre-la com un entorn més proper, on els valors de la comunitat i la tradició encara persisteixen. Paral·lelament, la natura i els valors de qualitat ambiental i

paisatgística que li són afegits, conformen elements atractius que busquen bona part dels nous residents¹⁹. Així ho expressaven Benson i O'Reilly (2009): "The quality of the residential environment as a motive for moving to the rural is often connected to the existence of the rural idyll: the pull of the countryside as a way of life". Per Yarwood (2005), les idees o els imaginaris reflecteixen i afecten als usos que es fan dels espais rurals. En definitiva, les idees conformades a partir de la ruralitat i de la naturalesa expliquen part dels diferents moviments migratoris cap a les àrees rurals.

En aquest context, apareixen conceptes innovadors, com *lifestyle migration* o *amenity migration*²⁰, al món anglosaxó. Aquests conceptes tenen a veure amb les migracions provocades per la recerca de l'autorealització personal i d'una qualitat de vida millor, a vegades lluny dels països d'origen. Borsdorf, Hidalgo i Zunino (2012: 1) defineixen d'aquesta manera *amenity migration*: "involves people moving to perceived desirable regions, usually for non-economic reasons, such as a physical or cultural environment that is seen as more beautiful, tranquil or inspirational than their current, usually urban environment". De forma general, les classes mitjanes-altes són protagonistes d'aquestes migracions. És a dir, es tracta de població amb les necessitats bàsiques suficientment cobertes. D'això en deriva que la situació professional, en tant que motor de la migració, queda relegada a un segon pla (Mazón, Huete, Mantecón, 2011)²¹.

D'acord amb O'Reilly i Benson (2009), els motius que es troben darrere aquest tipus de migració són diversos, però tenen a veure amb una insatisfacció general motivada per aspectes com la inseguretat laboral, la monotonia o el consumisme. Paral·lelament apareix el desig de dotar de sentit la pròpia vida, a partir d'elements com la senzillesa, la puresa o la simplicitat. El lloc escollit pels protagonistes d'aquestes migracions té un fort component imaginatiu. Segons els autors citats, les representacions creades al voltant dels llocs de destinació es configuren per uns records basats en una experiència prèvia, com a turistes, o

¹⁹ Vegeu Halfacree (1994), on s'enumeren alguns d'aquests elements. Entre les característiques de tipus físic, s'enumera la densitat baixa de població, la tranquil·litat, la puresa de l'aire, les vistes, la bellesa, la fauna i la flora, etc. Entre els elements de tipus socials s'esmenta el ritme de vida relaxat, la manca de conflictivitat i delinqüència o la seguretat.

²⁰ Per a una aproximació a la definició del concepte "amenity migration" i a les diferents aportacions que s'hi ha realitzat, vegeu Gosnell i Abrams (2009).

²¹ Mazón, Huete, Mantecón (2011) tradueixen *lifestyle migrations* per migracions residencials, per referir-se al terme.

per unes narratives socioculturals d'abast més general. Així doncs, l'idil·li rural, el retir²² o l'atracció cultural i espiritual d'alguns indrets dirigeixen en bona mesura aquestes migracions.

Alguns autors han subratllat el concepte d'*amenity migration* en zones de muntanya, com ara Borsdorf (2009), Borsdorf, Hidalgo i Zunino (2012), Hidalgo i Zunino (2011), Löffler et al. (2011), Löffler i Steinicke (2007), Moss (2006) o Perlik (2006). De fet, tal i com assenyala Borsdorf (2009), Moss va crear el concepte d'*amenity migration* per referir-se al moviment de població cap a àrees de muntanya, com a resultat de la recerca de qualitat ambiental i de diferenciació cultural. Així doncs, les àrees de muntanya esdevenen segurament un lloc de destinació privilegiada d'aquest tipus de migracions. Això ho constaten Borsdorf, Hidalgo i Zunino (2012: 1): "For about two or three decades now we have seen a growing tendencies for people to move from their urban domicile to rural areas within their own or another country. The target regions are characterized by high environmental quality, traditional local culture and often a good tourist infrastructure. Mountain regions are among the favourite destinations". Tot i que, com diu Löffler et al. (2011), aquest tipus de migració es produeix també en zones costaneres o altres zones rurals, en funció de les preferències dels migrants.

Halfacree i Rivera (2011) mantenen que tot i la rellevància dels fluxos de població de la ciutat al camp motivats per la qualitat de vida rural, els factors econòmics també expliquen aquest tipus de moviment. És a dir que bona part dels immigrants se senten atrets per factors diversos que no tenen a veure amb la ruralitat. En aquesta línia, Guirado (2008, 2011) i Mas (2009) adverteixen que els moviments migratoris no poden ser atribuïbles únicament a la presència de figures de protecció ambiental. Ara bé, els valors que es desprenen de la construcció romàntica de la ruralitat i de la naturalesa, juntament amb les transformacions econòmiques, els valors de tipus material i les mesures polítiques conformen el context perquè es produeixi el moviment migratori cap al camp. En última instància, tots aquests elements permeten explicar el gir dels moviments poblacionals.

²² En el marc de les migracions de tipus residencials (vegeu nota 19), un dels temes més estudiats correspon a les migracions, sobretot de jubilats, que recerquen bones condicions de vida i, en especial, climes agradables, com ara al litoral Mediterrani o al estat del sud dels Estats Units (O'Relly i Benson, 2009).

Ferrás (2007) anunciava la necessitat de la literatura espanyola d'investigar sobre el fenomen de la contrurbanització. D'acord amb Solana (2008), les migracions camp-ciutat s'han reflectit en la literatura científica espanyola i catalana. A partir dels anys vuitanta, sota la influència nord-americana i de l'Europa occidental, es detecta a la literatura científica conceptes com rururbanització, suburbanització, contraurbanització o periurbanització. Ara bé, la contraurbanització en tant que concepte i els seus plantejaments teòrics es consoliden a partir de la dècada de 1990, amb treballs com el de Camarero (1991) o les tesis doctorals de Ferrás (1994) o Durà (1995). A partir de llavors, emergeixen un conjunt d'estudis que incideixen en la revitalització i la recuperació de la població i la societat rural i constaten la finalització de l'èxode rural massiu (entre els que es poden citar: Camarero, 1993; García Pascual, 2000; García Sanz, 1994, 1999, 2003; Solana, 2006; o Solé, Guirado i Solana, 2011), tot i que no tracten el procés de contraurbanització de forma particular (Guirado, 2011). Probablement aquest fet és causat per la major predisposició a estudiar la dispersió de població des dels estudis urbans o des de la perspectiva de la ciutat (Solana, 2008).

c. Aportacions recents a la contraurbanització

La posició dominant, més clàssica, veu la contraurbanització, d'una banda, sustentada pel desig de viure i accedir a factors ambientals i socials i, de l'altra, caracteritzada com a permanent, intranacional i produïda dins un espai estable. Tal i com assenyala Halfacree (2008), segurament el concepte s'enriqueix si s'inclou un rang més ampli de persones i experiències; com ara els jubilats, les migracions de retorn o tenint en compte la variable "internacional", en la qual hi té cabuda la mobilitat de jubilats a l'estranger o de població motivada per raons laborals. En aquest sentit, per Halfacree (2012), existeixen dos elements que qüestionen la posició dominant de la contraurbanització. És a dir que l'autor suggereix que hi ha la possibilitat d'abandonar l'estereotip de la contraurbanització com els sofisticats habitants urbans de classe mitjana que es traslladen a iniciar una nova vida en el que es percep com un entorn idíl·lic. Els elements que controverteixen la visió dominant (permanent, intranacional i estable) de la contraurbanització són: la migració més alternativa i radical de retorn a la terra²³ i la migració econòmica internacional.

²³ Per a una revisió de l'evolució del moviment de retorn a la terra, vegeu Halfacree (2006).

En l'era actual de la mobilitat cal repensar la contraurbanització (Halfacree, 2012). El creixement generalitzat de la mobilitat, tant de població com de béns o capitals ha acumulat un interès de forma progressiva. Ha situat la mobilitat en un lloc central en el marc del debat científic-social. Això ha estat així perquè s'ha produït un canvi fonamental d'aproximació: s'ha passat d'analitzar el món com quelcom fixe, limitat i sedentari a percebre el món com un espai de fluxos i desterritorialitzacions (Schapendonk, 2011). En aquest sentit, d'acord amb Halfacree (2012), el *paradigma de la nova mobilitat*, introduït per John Urry, entre d'altres, comporta algunes revisions de l'estudi de les migracions, en concret sobre les migracions cap al camp. Un dels elements d'aquesta reconsideració és l'exploració de la dimensió internacional del concepte de contraurbanització. D'aquesta manera la noció de contraurbanització evoluciona a l'hora d'abordar les migracions cap al camp (vegeu, per exemple, Bijker, Haartsen i Strijker, 2012; Grimsrud, 2011; Halfacree, 2008, 2012).

Amb aquest marc de referència, Halfacree (2012) ha tractat de desenvolupar un model més general i flexible, el qual inclou una gamma més àmplia de persones i experiències. D'aquesta manera la contraurbanització es conceptualitza com un fenomen més complex i més divers (Bijker, Haartsen i Strijker, 2012). El model de Halfacree es centra en les motivacions de la població immigrada. A partir d'aquí, l'autor distingeix diferents tipus de migrants, segons quin element té més rellevància: el factor "rural" o els factors de tipus instrumental (com ara les possibilitats de treball). Es distingeixen tres grups d'immigrants. Per al primer grup, anomenat "contraurbanització de corrent principal", l'entorn rural és important i està en equilibri amb consideracions més pràctiques, com ara la proximitat al lloc de treball o als serveis bàsics. Aquest grup engloba les persones representades en el concepte més tradicional de contraurbanització. Per al segon grup, "el moviment de retorn a la terra", l'atracció de la ruralitat és absolutament central. Aquest grup té una posició independent en el model atès el seu estil de vida després de la migració, que és radicalment diferent del grup del corrent principal (vegeu, per exemple, Halfacree, 2001). El tercer grup és el de "contraurbanització per defecte". Per a aquest grup, el caràcter rural del lloc és pràcticament accidental i en canvi les consideracions instrumentals són molt importants - per exemple en relació amb l'ocupació, l'habitatge o amb el suport familiar -.

d. Revisant i resumint les migracions cap a àrees rurals

Les àrees rurals dels països desenvolupats han experimentat canvis socials i econòmics, sobretot des de la dècada de 1970. Els espais rurals estan desenvolupant funcions que es poden trobar tant en àrees urbanes com en àrees rurals, com ara la funció residencial o la recreativa. El canvi fonamental en aquesta direcció ha estat que s'ha passat de l'espai rural eminentment productiu a l'espai rural eminentment de consum. Aquest canvi ha anat acompanyat de canvis en l'estructura de la població, que han estat caracteritzats en el vocabulari anglosaxó amb el *population turnaround*. L'increment dels fluxos migratoris cap a àrees rurals forma part d'aquest *gir*, en el què la idealització de tot allò rural, a través de l'idil·li rural, n'esdevé un element conductor. Així doncs, la construcció de la ruralitat es converteix en un aspecte clau de les migracions cap al camp. Val a dir, però, que existeixen altres construccions en paral·lel que expressen el contrari d'un idil·li, més aviat indiquen *l'anti-idil·li* o *l'horror rural*, en paraules de Bell (1997, 2006). Entre d'altres, els sense-sostre, els homosexuals o les minories ètniques han estat destacats com a grups que configuren una ruralitat que no té res a veure amb una ruralitat idíl·lica (Meijering, van Hoven i Huigen, 2007). Serveixi per finalitzar aquest apartat, la revisió sobre els aspectes tractats en l'estudi dels fluxos migratoris cap al camp, que realitzen Simard i Guimond (2009).

Certains chercheurs se sont attardés dans leurs études à dégager les motivations liées à la migration ville-campagne, l'accueil et le processus d'insertion des nouveaux ruraux ainsi que les impacts de leur installation (Moquay et Roussel, 2002 ; Roy, Paquette et Domon, 2005). D'autres s'interrogent sur la persistance d'inégalités dans la transformation sociodémographique des espaces ruraux du monde occidental (Bryden et Hart, 2004) ou rajoutent une perspective comparative entre divers pays connaissant cette nouvelle réalité (Simard, 2007). Les écrits nationaux et internationaux s'attardent généralement à des groupes de migrants spécifiques tels des jeunes (Desjardins et Simard, 2008), des retraités (Brown et Glasgow, 2008 ; Callois et al., 2003), des migrants de retour (Potvin, 2005), des néoentrepreneurs (Saleille, 2006), des immigrants (Reimer, 2007 ; Simard, 2008a) ou des artistes (Mitchell et al., 2004). (Simard i Guimond, 2009 : 477)

Hedberg i do Carmo (2011) posen de relleu que l'acceleració del moviment característica d'aquest segle XXI ha introduït noves complexitats a les àrees rurals. Aquestes tenen a veure amb l'emergència de noves funcions, i amb que les activitats econòmiques es diversifiquen i apareixen nous grups socials; això implica una major interdependència entre

les àrees rurals i les àrees urbanes d'una banda, i de l'altra una transformació, més que desaparició, de les àrees rurals (Hedeberg i do Carmo, 2011). Cada cop més es presta atenció al món rural com a lloc dinàmic, on el moviment és tant o més present que en les àrees urbanes (Bell i Osti, 2010).

2.1.2.3 L'estudi de la immigració estrangera a les àrees rurals

Arribats en aquest punt convé insistir en dos elements. Primerament, al llarg d'aquest apartat s'ha analitzat el concepte immigració així com alguns dels seus aspectes més rellevants, com ara les diferents aproximacions al concepte. S'ha prestat una atenció especial a les migracions d'ordre internacional, ja que formen part de l'objecte d'aquest estudi. En segon lloc, s'ha abordat el concepte de contraurbanització, en tant que moviment migratori des de les àrees urbanes cap a les àrees rurals.

D'acord amb Stenbacka (2012), durant la dècada de 1990 i el començament del segle XXI les investigacions sobre les migracions cap a les àrees rurals es centraven sobretot en migracions de tipus intern. Els darrers anys, ja començada la dècada de 2000, s'està fent un cas especial a les migracions de tipus internacional. En aquest sentit, Milbourne (2007) convidava a fer més atenció a la migració internacional, en dues de les seves formes: a) els desplaçaments de població provinent de països nord-europeus cap a destinacions rurals franceses o cap a destinacions del litoral mediterrani espanyol motivats per la recerca de qualitat de vida; i b) els desplaçaments de població provinent de països de baixos ingressos motivats per la recerca de feina. De forma semblant, Halfacree (2008, 2012) expressava la necessitat d'incorporar la dimensió internacional al concepte de contraurbanització. Gràcies a això, el concepte és més ampli i més divers. Hedberg i do Carmo (2012) subratllen en aquest sentit que el procés de contraurbanització ha fracassat, a l'hora de tenir en consideració una quantitat notable de processos, entre els quals hi ha la immigració internacional rural. El debat, doncs, continua vigent i tot plegat conflueix en el tema d'aquest apartat, el qual és objecte d'aquesta investigació: la immigració estrangera a les zones rurals.

En el context actual, les àrees rurals es caracteritzen per una mobilitat significativa. Si bé, tal i com destaquen Bell i Osti (2010), les àrees rurals han destacat per ser dinàmiques és ara

quan es presta una atenció especial a aquest aspecte. En general s'ha observat allò rural com quelcom estable i amb certa resistència als canvis i a la innovació. Lluny d'aquesta visió, autors com Hedberg i do Carmo (2012), Marsden (2009), Papadopoulos (2012), Woods (2011) o els citats Bell i Osti (2010) insisteixen en la mobilitat i el dinamisme inherents de les àrees rurals. En altres paraules, els fluxos creixents de capitals, de béns i de serveis, de persones i d'idees desafien les nocions de continuïtat i d'estabilitat amb què s'ha observat tradicionalment la ruralitat. En el procés actual de globalització econòmica i de desenvolupament de les comunicacions apareixen noves formes de mobilitat, les quals generen àrees rurals en transformació constant, interconnectades i més heterogènies. Els fluxos migratoris són en aquest sentit una de les expressions més visibles d'aquest fenomen, que es produeix tant a una escala local com global (Hedberg i do Carmo, 2012).

Papadopoulos (2012) assenyala tres tipus de mobilitat que afecten actualment les àrees rurals: En primer lloc, l'emigració de persones de les comunitats rurals, cosa que condueix a la despoblació de les zones rurals. En segon lloc, la immigració de persones cap a les comunitats rurals, que inclou dos aspectes. Un té a veure amb la contraurbanització i el retorn al camp, com una inclinació de les poblacions urbanes dels països desenvolupats, i l'altre aspecte es refereix a l'afluència d'immigrants internacionals a les comunitats rurals, fenomen recent que afecta les zones rurals d'Europa. En tercer lloc, les comunitats rurals cada vegada són més mòbils. És a dir, la mobilitat per arribar al lloc de treball, la mobilitat derivada de l'oci i del turisme o les residències a temps parcial són alguns dels elements que donen compte de la mobilitat rural elevada.

a. La immigració rural internacional, una llarga trajectòria amb noves aportacions

En aquest context, la presència de fluxos internacionals a les àrees rurals europees és un fet relativament recent i és força significatiu, per les dimensions i les implicacions que comporta (Jentsch, 2007; Jentsch i Simard, 2009; Kasimis, 2010). Pel que fa a la primera, el fenomen és *relativament* recent ja que s'han produït moviments migratoris cap a les zones rurals d'Europa de forma continuada, des del segle XVII (Blaschke i Ruiz, 2002). Aquests moviments tenien la finalitat d'aportar mà d'obra a les tasques estacionals de l'agricultura, principalment. Al nord d'Alemanya, els fluxos migratoris estaven formats per treballadors polonesos i suecs; al sud d'Alemanya i França occidental, italians; i a la Gran Bretanya els

treballadors provenien d'Irlanda i més tard de les colònies britàniques. A mode d'il·lustració, a França, alguns estudis històrics donen compte de la presència d'immigració estrangera al camp²⁴. En aquest sentit, Noiriél (1994) assenyala que tot i les mesures proteccionistes de la III República francesa (1870-1940) per limitar l'èxode rural es va produir una necessitat de mà d'obra significativa, coberta especialment per població originària d'altres països²⁵. En definitiva, per un costat el fenomen de la immigració estrangera a les àrees rurals té uns antecedents vinculats eminentment al treball agrícola. Per l'altre, els estudis sobre la població estrangera en l'agricultura tenen una llarga trajectòria.

Una característica distintiva de la immigració europea des de l'era de la industrialització i fins al segle XX ha estat la seva orientació urbana. Atès que els immigrants s'establien principalment a les àrees metropolitanes, les investigacions es van centrar principalment en les característiques d'aquest immigrants (Jentsh i Simard, 2009; Morén i Hugo, 2008; Morén i Solana, 2006; de Lima, 2012). Noiriél (1994: 13) asseverava: "La recherche sur la population étrangère dans le monde rurale a été particulièrement négligé", atès que el volum que representava aquesta població era relativament escàs. Ara bé, s'observa una dedicació creixent als estudis sobre immigració estrangera en àrees rurals. Els motius que expliquen la major predisposició a l'estudi d'aquest fenomen són diversos i s'assenyalen tot seguit.

D'una banda, com s'ha esmentat hi ha una llarga tradició d'estudis que assenyalen la presència de població estrangera en àrees rurals, al llarg del segle XX, principalment vinculats a l'agricultura i a diferents països europeus. No obstant això, serà sobretot a partir de les dècades de 1960 i de 1970 quan s'elaboren un major nombre d'estudis sobre aquesta

²⁴Alguns d'aquests estudis de caire més aviat històric es poden trobar als dos textos que segueixen en el llibre *L'Exode rurale* de Merlin (1971), titulats "Les travailleurs saisonniers d'origines étrangères en France" (Merlin, 1971) i "L'immigration étrangère depuis la guerre" (Nadot, 1971); a Hubscher (2005): "L'immigration dans les campagnes françaises (XIXe-XXe siècles"; a Noiriél (1994): "L'immigration étrangère dans le monde rural pendant l'entre-deux-guerres"; a Allouch (1988): "Les Maghrébins dans les Pyrénées-orientales: une approche économique"; a Azeau (1936): "Les étrangers dans les départements des Pyrénées-orientales"; a Blanchard (2006): "Sud-ouest, porte des outre-mer, histoire coloniale et immigration des suds du midi à l'Aquitaine"; fins a estudis d'actualitat, com ara Morice i Michalon (2008) "Les migrants dans les l'agriculture : vers une crise de main d'œuvre?".

²⁵D'acord amb Noiriél (1994), aquesta dinàmica a França és excepcional en comparació amb els seus països veïns. En general les àrees rurals dels països industrialitzats del període assenyalat estaven immerses en una davallada de la població rural. El cas francès s'explica perquè mentre s'està produint la industrialització, existeix un conjunt rellevant de petits empresaris agrícoles que no tenen la necessitat de marxar. En canvi es produeix fonamentalment una emigració de les classes més empobrides d'assalariats i de jornalers agrícoles. Això provoca la necessitat de mà d'obra a l'agricultura. En comparar amb el cas anglès, l'autor observa que a Anglaterra un conjunt de població perd el seu lloc a les àrees rurals a resultes del procés de concentració de terres. En bona mesura, aquesta població cobreix les demandes de mà d'obra en les indústries de les grans ciutats.

qüestió. Això es produeix en consonància amb la modernització de l'agricultura que Ploeg (2000: 499) anomena "the heydays of the modernisation of the agriculture (1960-1990)". Aquest procés es caracteritza per la creació d'alts graus d'especialització, d'intensitat i d'escala. La importància i la dependència de les noves tecnologies també caracteritza aquest tipus d'activitat. No obstant això fins ara algunes tasques no han pogut ser reemplaçades per maquinària. Tradicionalment, bona part de la mà d'obra empleada per aquestes feines ha estat població immigrada provinent de països, comparativament, més empobrits. Alguns dels autors que estudien la mà d'obra immigrada estrangera a l'agricultura a Europa són: Berlan (1986), Chatelain (1946), George (1972), Hérin (1971), Hubscher (2005) o Morice i Michalon (2008) (a França); Anderson i Rogaly (2005), Collins (1976), Miles i Kay (1992) o Rogaly (2006, 2008) (al Regne Unit); i Camarero (1993), Checa (1995), García Sanz (2006), García Sanz i Izcarra Palacios (2003), Gordo i Felicidadés (2009), Izcarra Palacios (2002) o Martínez Veiga (2004, 2007) (a Espanya).

De l'altra, l'expansió d'altres activitats no agrícoles com el turisme i l'oci s'han traduït en demandes de treball no satisfetes per la població local. Així mateix, els països del sud d'Europa han esdevingut receptors d'immigració. Juntament amb aquest fet, després de la Segona Guerra Mundial i fins al 1973-74, s'institucionalitza el reclutament del *treballador convidat* als països europeus; així ho manifesta Castles l'any 1986. Vint anys més tard, Castles (2006), anuncia una recuperació d'aquest vell model, si bé amb algunes diferències. Entre aquestes diferències es pot citar: primer, els països del sud d'Europa han esdevingut receptors d'aquest tipus de mà d'obra, a diferència del passat que en foren els principals emissors; segon, les polítiques migratòries es troben immerses en el marc legislatiu i ordinatiu de la UE, sobretot i en part a causa de la creació de l'espai Schengen. I tercer, els protagonistes d'aquestes migracions han estat també dones i nens, a diferència de les migracions anteriors.

Cada cop més, els estudis sobre migracions internacionals cap a àrees rurals aborden temàtiques més àmplies. Entre d'altres aspectes, perquè la immigració s'ha empleat més enllà de l'agricultura intensiva, gràcies a l'expansió d'altres activitats en les àrees rurals, com el turisme, que han demanat mà d'obra que no ha estat satisfeta amb mà d'obra local (Jentsch i Simard, 2009; Kasimis, 2005). Algunes de les aportacions recents tracten temes

com la integració de la població immigrada estrangera en àrees rurals (per exemple: Jentsch, 2007), el racisme de la població negra i les minories ètniques (per exemple: Neal, 2009; Neal i Agyeman, 2006; al Regne Unit), els efectes econòmics i socials de l'arribada de població estrangera (Kasimis, 2005, 2008; Kasimis i Papadopoulos, 2005; Labriandis i Sykas, 2009; Papadopoulos, 2012; a Grècia) o els efectes demogràfics (Roquer i Blay, 2008; Bayona i Gil-Alonso, 2010, 2012; a Catalunya).

D'altres estudis s'interessen per alguna de les formes que adopta aquest tipus de migració internacional rural, que autors com Buller i Hoggart (1994) o Halfacree (2008) designen com a "contraurbanització internacional" (Bayona i Gil-Alonso, 2012). En aquest sentit, l'estudi de les migracions internacionals per motius residencials respon a la categoria més tradicional de contraurbanització. Buller i Hoggart l'any 1994 descobreixen per primer cop, si més no, a França aquest fenomen. Els autors observen una nova categoria d'immigrants que es dirigeixen a les àrees rurals franceses motivats pel desig de residir al camp i que provenen de països com el Regne Unit, els Països Baixos, Bèlgica o Alemanya.

Els efectes econòmics o la integració de la població estrangera són els temes que dirigeixen en bona mesura l'obra dirigida per Buller i Hoggart. Bayona i Gil-Alonso (2012) distingeixen altres categories que es deriven de la immigració internacional rural que han atret l'atenció d'investigadors. Entre aquestes es troben les migracions de jubilats que busquen climes suaus i condicions de residència favorables. Aquest tipus de migracions són les més estudiades en el marc de la contraurbanització internacional, sense tenir en compte les migracions per motius laborals (Mazón, Huete, i Mantecón, 2011). Hi ha nombrosos estudis realitzats sobre la migració internacional de jubilats (*international retirement migration*, IRM, són les sigles en anglès), generalment de països nord europeus cap als països del sud d'Europa (Casado-Díaz, Kaiser, i Warnes, 2004; King, Warnes i Williams, 1998; Warnes et al., 2004; Warnes i Williams, 2006), i en concret a Espanya (Ahmed, 2011; Gustafson, 2008, 2009; King, Warnes i Williams, 2000; Lardiés, 1999; Rodríguez, Casado i Huber, 2005; Rodríguez, Lardiés i Rodríguez, 2010; o Solé, 2006). Generalment aquesta població es concentra en zones turístiques de la costa tant al sud d'Europa com a Espanya. Així ho constaten bona part dels estudis citats, els quals Rodríguez, Lardiés i Rodríguez, (2010) definien així, a Espanya:

Aunque no son muy numerosos, los estudios sobre migraciones internacionales de jubilados son ya suficientes en España para conocer los factores que impulsan a esta población a cambiar su lugar de residencia (temporal o definitivamente) y los efectos en los lugares de destino y a escala local. Entre estos últimos destacan sobremanera los que contribuyen al sector turístico, a generar nuevas actividades económicas inducidas por el contingente de retirados y a la construcción de comunidades transnacionales, y la plétora de actividades sociales y culturales que se generan en su entorno. Más recientemente otros estudios han puesto el énfasis en las consecuencias de estos flujos de cara al acceso, la prestación y la planificación de servicios y equipamientos en los municipios de acogida, y en sus implicaciones jurídico-políticas en relación con la aplicación del derecho a voto en el espacio europeo. (Rodríguez, Lardiés i Rodríguez, 2010: 2)

Juntament amb aquest grup de població jubilada que es mou del nord d'Europa cap als països del sud d'Europa, cal considerar també el conjunt de població que havia migrat cap al nord d'Europa des de la dècada de 1940 i ara retorna cap als pobles d'allà on va marxar (Warnes et al., 2004). En aquest sentit, doncs, apareix tot un altre cos d'investigació que té a veure amb les migracions internacionals de retorn (Ní Laoire, 2007; Farrell, Mahon, McDonagh, 2012). A Espanya alguns estudis han parat l'atenció a aquest fenomen recentment (com per exemple Lardiés, 2005, a Aragó; Arjona i Checa, 2005; i Egea i Rodríguez, 2005, a Andalusia; o Vono i Domingo, 2007, a Espanya). En general, aquests estudis són més aviat escassos avui en dia, si bé tal i com assenyala Lardiés (2005), durant les dècades de 1970 i 1980 van tenir el seu moment d'expansió amb alguns autors com José Cazorla i Àngels Pascual de Sans.

Un altre grup de població estudiat és el de les migracions econòmiques o laborals motivades per les oportunitats de feina a les àrees rurals (Camarero, 1993; Camarero et al., 2009; Camarero, Sampedro i Oliva, 2012; De Lima, 2012; Fonseca, 2008; García Sanz, 2006a, 2006b; Halfacree, 2008; Hedberg, Forsberg i Najib, 2012; Hoggart i Mendoza, 1999; Hugo, 2008; Jentsch i Simmard, 2009; Kasimis, 2005, 2008; Martínez Veiga, 2007; Morén-Alegret, 2008; Oliva, 2010; Rogaly, 2008; Stenbacka, 2012). El pes més rellevant d'aquestes investigacions recau en la població provinent de països empobrits i normalment poc qualificada. Així i tot, cal tenir present les aportacions que s'han realitzat sobre població qualificada que es desplaça des de països més rics. Si bé bona part dels estudis que aborden aquest fenomen s'han centrat en ciutats, s'ha de tenir present que s'ha observat població

qualificada tant de països rics com de països pobres que recerquen oportunitats de treball en àrees rurals (vegeu Jentsch i Simmard, 2009).

b. Immigració estrangera i alteritat rural

Val a dir que el gir cultural de les ciències socials, amb l'impuls de definicions i d'indicadors culturals subjectius i qualitius, contribueixen també a fer presents els estudis sobre immigració estrangera a les àrees rurals. Per Agyeman i Neal (2009), aquest canvi és el reflex d'una sèrie de canvis relacionals que es produeixen a les àrees rurals: una economia rural cada vegada menys basada de la producció agrícola i el sorgiment del anomenat camp postproductivista, una creixent mercantilització del camp i del patrimoni rural per al turisme, una important migració de classe mitjana urbana, un conjunt menys clar de les diferències entre rural i urbà, i, en les dècades de 1980 i 1990, l'arribada de perfils de població *problematitzada*, per exemple, els nòmades "New Age" (Halfacree, 2006).

D'acord amb Agyeman i Neal (2009) el gir cultural en la geografia i en les ciències socials va esdevenir un moment per reelaborar la teoria sobre els espais rurals i les seves poblacions, a la dècada de 1990. En particular, els autors posen de relleu com dins la literatura anglosaxona, d'una banda, el discurs hegemònic i la tasca cultural de representació de la ruralitat i, de l'altra, l'ocultació de l'heterogeneïtat de la població rural configuren els elements que van ocupar les investigacions del món rural. El discurs hegemònic representava els espais rurals com a llocs pintorescs, d'ordre social estable, de respecte, d'igualtat, de comunitat i de familiaritat. A tot això cal afegir que la representació del paisatge rural es caracteritzava per ser un "espai blanc", és a dir de població blanca. Dins del discurs dominant era, doncs, necessari marginar, invisibilitzar, i subordinar a les poblacions i els problemes que no en formaven part. D'aquesta manera, els habitants rurals dissidents i alternatius i els problemes socials com la pobresa, la manca d'habitatge, el racisme, la desocupació, la isolació o la insuficiència de recursos de benestar social no formaven part del que era teòricament la població rural.

En focalitzar-se en aquests aspectes invisibilitzats, el concepte d'alteritat es va utilitzar com l'enquadrament adequat per la comprensió d'aquestes altres ruralitats. Tot plegat va

generar una quantitat significativa de producció científica sobre aquestes altres identitats rurals que havien estat omeses. Cloke i Little (1997: 1) ho expressaven així: “We believe that representations of rurality and rural life are replete with such devices of exclusion and marginalisation by which mainstream ‘self’ serves to ‘other’ positioning of all kinds of people in the socio-spatial relations of different countrysides”. Els estudis que emergeixen llavors, inclouen anàlisis sobre defensors radicals del medi ambient, dones i experiències de gènere de la població rural, comunes homosexuals i lesbianes, nens i joves, negres i minories ètniques, migrants treballadors agrícoles o la pobresa rural.

Entre la gran quantitat d'estudis i la diversitat temàtica, alguns autors a considerar són, per exemple: Bell i Valentine, 1995; Cloke, 2006a; Cloke i Little, 1997; Halfacree, 1995 i 1996; Murdoch i Pratt, 1993 i 1997; Little, 1999; Milbourne, 1997; Philo, 1992, 1997; o Sibley, 2006. Per a estudis centrats en l'exclusió i el racisme, vegeu: Agyeman i Neal (2009), Agyeman i Spooner (1997), Chakraborti (2010), Chakraborti i Garland (2003, 2004), Cloke (2004, 2006r i 2006r2) Cloke i Little (1997), De Lima (2004, 2006, 2011), Garland i Chakraborti (2006), Holloway (2003, 2004, 2007), Neal (2002, 2009), Neal i Agyeman (2006), Pannelli et al. (2009) o Woods (2005). El punt de partida d'aquests estudis s'inicia amb l'article de Philo (1992), en el qual es posa de relleu l'existència d'una geografia de l'alteritat que durant molts anys ha estat negligida. L'autor ho expressava amb aquestes paraules:

Concentrating again on the literature of rural geography, there can be little doubt that the majority of studies over the years have been written in such a way as to give the impression that rural landscapes are either deserted of people - think of all those geometric representations of settlements and field systems that render them eerily still, silent and devoid of life - or are occupied by little armies of faceless, classless, sexless beings dutifully laying out Christaller's central place networks, doing exactly the right numbers of hours farmwork in each of Von Thunen's concentric rings, and basically obeying the great economic laws of minimising effort and cost in negotiating physical space. (Philo, 1992: 200)

Dins la literatura, la relació entre els espais rurals, la identitat nacional i l'alteritat s'ha convertit en un camp clau de la investigació teòrica i empírica existent. La representació de la ruralitat en la construcció dels marcadors identitaris ha tendit a examinar el camp com un paisatge *des-racialitzat* (Agyeman i Neal, 2009; Neal, 2002 i 2009). Les poblacions negres i

les altres minories ètniques s'assumeixen com una absència²⁶. Agyeman i Spooner (1997: 199) ho argumentaven així: "Ethnicity is seen as being 'out of place' in the countryside, reflecting Otherness of people of colour. In the white imagination people of colour are confined to towns and cities, representing an urban, 'alien' environment, and the white landscape of rurality is aligned with 'nativeness' and the absence of evil or danger'. Cloke (2004: 18) s'expressava de forma similar.

Identity clashes between minority ethnicity and rurality -difference, suspicion, marginalisation and racism- all lurk behind the seemingly unusual presence of people of colour in the countryside settings. While such identity clashes are highly visible in city sites, it is almost as if ethnic 'others' are typically rendered invisible by rurality, such that any moments of becoming visible represent unusual intrusions into the conventional cultural norms of rural life.

A banda de fer absents i marginar aquestes grups de població "diferent", també se'ls presenta en negatiu (Cloke i Little, 1997). En aquest sentit, Chakraborti (2010) assenyala que les minories ètniques i la població negra representen una espècie d'amenaça a l'homogeneïtat cultural construïda de la ruralitat. Recordi's que aquesta ruralitat és aquella construïda a partir de l'ideal rural i de la identitat nacional (Cloke i Little, 1997; Cloke, 2004, 2006b). Tot plegat configura un espai idoni perquè sorgeixi el racisme, tal i com assenyalen autors com Chakraborti i Garland (2003, 2004) o Neal (2002, 2009). A més, tot plegat limita molt la sensibilitat multicultural de les polítiques rurals, dels serveis i dels responsables del benestar rural (Agyeman i Neal, 2009). En aquest sentit, Chakraborti (2010) asseverava que els estudis sobre racisme a les àrees rurals havien tendit a ser desatesos. Lima (2004: 41) hi fa referència d'aquesta forma: "ethnicity and race have rarely been issues associated with the countryside".

c. Immigració estrangera en àrees rurals i de muntanya a Europa: alguns exemples

Tal i com s'ha dit anteriorment, la immigració estrangera, definida com a immigració econòmica o laboral, cap a les àrees rurals té una importància creixent a Europa, a diferència dels Estats Units o Canadà on hi ha un recorregut major en aquesta direcció (Kasimis, 2005; Jentsch, 2007). Tot i així, Butler i Flora (2009) assenyalaven que els fluxos de

²⁶ En la literatura anglosaxona en bona mesura s'utilitzen el terme "raça" i el terme "ètnia" indistintament (Cloke, 2004). Per a una discussió sobre l'ús dels termes vegeu Neal (2009).

població immigrada a destinacions no-metropolitanes havien incrementat de forma significativa als Estats Units, entre 1990 i 2005. Aquesta població immigrada provenia principalment de països llatinoamericans o asiàtics, sovint es trobava en situació irregular i es situava al mercat de treball de sectors com la construcció, l'agricultura, la indústria agroalimentària o els serveis. En el cas europeu es produeix doncs un canvi en els estudis sobre migracions rurals, tradicionalment centrats en el despoblament i l'èxode rural. Així ho exposa Kasimis (2005): "Such studies, where they have been undertaken in Europe, have tended to concentrate on the implications of a rural exodus from sending societies rather than on rural areas as receivers of migrants".

A principis del segle XXI comencen a sorgir estudis que prestaran més atenció al fenomen de la immigració econòmica internacional, coincidint amb l'augment de fluxos. De Lima (2012) observa com des de 2004, amb l'ampliació de la Unió Europea, que incorpora països del centre i de l'est d'Europa, la migració laboral a les zones rurals del Regne Unit s'ha convertit en un focus de creixent atenció. L'autora encunya el terme "minories ètniques recents" per referir-se a aquests nous immigrants a Escòcia i per diferenciar-los de les "minories ètniques establertes", que provenen de països de la Commonwealth i tenen una trajectòria migratòria més consolidada al Regne Unit.

No obstant això, alguns autors assenyalen l'atenció més aviat escassa que s'ha fet a les migracions laborals internacionals (Jentsch, 2007; Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010; o Milbourne, 2007). Kasimis i Papadopoulos (2005), seguint amb aquesta lògica, indiquen algunes excepcions, entre les que citen alguns treballs fets a Espanya, com els de Hoggart i Mendoza (1999) o de Gozávez i López Trigal (1999), sobre treballadors estrangers a l'agricultura. En definitiva, s'asisteix a un interès creixent sobre aquest tipus de migracions. Per Morén i Hugo (2008) cal dedicar atenció al fenomen per diversos motius, a banda del volum de població que representen, cada cop més elevat. Aquests motius es poden resumir de la següent manera: a) el rol econòmic, demogràfic i social cada cop més rellevant que la immigració d'aquest tipus desenvolupa en les transformacions rurals; b) la integració i l'assentament d'aquests grups de població pot ser significativament diferent d'aquell que es produeix en una ciutat; i c) els impactes de l'arribada d'aquesta població solen sobredimensionar-se, malgrat que el volum que representin sigui relativament baix.

Per Kasimis (2008, 2009), alguns factors ajuden a explicar aquesta situació de creixement immigratori rural a Europa. Per un cantó, la reestructuració de l'agricultura ha creat una demanda significativa de mà d'obra no coberta a causa de la situació demogràfica de les zones rurals relacionada amb l'èxode rural i l'envelliment de la població. Per l'altre, la mà d'obra local poques vegades té la motivació i la mobilitat necessàries i no està disposada a treballar per salaris baixos i en males condicions de treball. A més, les àrees rurals europees han experimentat escenaris inaudits. Els patrons de consum connectats amb l'oci i l'esbarjo o les activitats econòmiques noves, com el turisme, han provocat l'augment de demanda de mà d'obra. En aquest context, els immigrants ocupen els buits existents en els mercats de treball rurals. La població estrangera immigrada troba llocs de treball en l'agricultura, la construcció, l'artesania, el turisme i el serveis domèstic, principalment. En general, ocupen llocs de treball marginals, menys segurs, mal remunerats i no assegurats. Una de les explicacions que s'ofereixen per aquesta situació rau en la teoria de la segmentació. Recordi's que aquesta teoria exposa que el mercat laboral està segregat en sectors amb llocs de treball específics que estan definits per les posicions socials de poder. Dit en altres paraules, l'assignació de mà d'obra als diferents segments recau sobre la base de l'origen ètnic, el gènere i la classe (Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010).

El creixement i l'impacte significatiu de la immigració cap a les àrees rurals del sud d'Europa ha estat subratllat per autors com Jentsch (2007), Kasimis (2005, 2008, 2009), Kasimis i Papadopoulos (2005), Kasimis, Papadopoulos i Pappas (2010) o Morén-Alegret i Hugo (2008). Els fluxos relativament constants, des de finals de la dècada de 1980 i principis de la dècada de 1990, s'expliquen pel pes de l'agricultura en les economies i en les societats dels països del sud d'Europa i per la seva orientació major cap a l'ús intensiu de mà d'obra i cada cop més temporal (Hoggart i Mendoza, 1999; Kasimis, 2005; o Jentsch, 2007). Cada cop més, però, la població immigrada s'estén a altres llocs de treball, com ara la construcció o el turisme, com es pot veure al fragment següent.

Furthermore, over the past to decades the Southern European countryside has become an arena for the development of non-agricultural activities –tourism , housing expansion, new consumption patterns Connected to leisure and recreation, and the return of urban dwellers to their land of origin. This social and economic diversity has led to a multifunctional 'new rurality' that has

created increasing demands for flexible labour, 'facilitating' thus the social, economic and demographic 'penetration' of migrants. (Kasimis i Papadopoulos, 2005: 102)

D'acord amb Kasimis (2008, 2009), s'acostuma a assignar als treballadors migrants els llocs de treball menys qualificats, ocasionals i irregulars. D'aquesta manera, aquesta població constitueix una "nova classe rural", la presència de la qual ha provocat tensions socials relacionades amb la seva forma de treball, les condicions de vida i el seu règim de residència, així com també amb el seu origen. En definitiva, els immigrants, sobretot els qui estan en situació irregular, asseguren mà d'obra flexible "ideal" a un mercat de treball que aspira cada cop més a la seva desregularització. Això, entre d'altres conseqüències, comporta la pèrdua de la dimensió col·lectiva del treball, tal i com Kasimis, Papadopoulos i Pappas (2010: 261) assenyalen: "Networks decentralise labour power by disaggregating labour performance, fragmenting its organisation, diversifying its existence and dividing its collective action. Thus, migrant labour loses its collective identity, becomes increasingly individualised in its capacities, in its employment conditions, and in its interests and projects".

Als països del nord d'Europa, les àrees rurals s'han beneficiat sobretot del fluxos migratoris provinents dels països incorporats a la Unió Europea després de l'any 2004. Aquests fluxos es dirigien cap a àrees rurals ja que podien trobar-hi llocs de treball (Jentsch, 2007). Segons Kasimis, Papadopoulos i Pappas (2010), aquesta migració és, en termes generals, legal i molt sovint es troba vinculada a l'ocupació estacional de l'agricultura empresarial o de la indústria agroalimentària, fins al punt de constituir un factor estructural dels mercats de treball rurals d'Irlanda, Regne Unit, Alemanya o els països nòrdics (com indiquen els treballs de Green et al., 2009 o Rogaly, 2008 al Regne Unit o Rye i Andrzejewska, 2010 a Noruega). Tot i que, treballs com el de Stenbacka (2012) o el de Hedberg, Forsberg i Najib (2012), mostren que l'estudi de la immigració estrangera rural en un país nòrdic, en aquest cas Suècia, aborda temàtiques més enllà de la seva relació amb el mercat rural, i sobretot mes enllà del mercat agrícola. Altres exemples en aquesta direcció són el treball de Coakley i Mac Éinrí (2009), a Irlanda, i Danson i Jentsch (2009) o De Lima (2012), a Escòcia; ambdós títols recollits a l'obra elaborada per Jentsch i Simmard (2009) titulada "International Migration and Rural Areas: Cross-National Comparative Perspectives". Jentsch i Danson

(2012) també realitzen una revisió en diferents països en l'article titulat "International migration and economic participation in smalltowns and rural areas: cross-national evidence". En definitiva, tot plegat posa de manifest l'amplitud amb què s'està abordant el fenomen de la immigració internacional a les àrees rurals europees.

La literatura sobre la immigració estrangera en àrees rurals (no vinculada exclusivament a l'agricultura) als països del sud d'Europa és considerable, com es demostra amb alguns exemples: a Grècia (Kasimis, 2008, 2009b; Kasimis, Papadopoulos i Zacoboulou, 2003; Kasimis i Papadopoulos, 2005; Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010; Lambrianidis i Sykas, 2009; Papadopoulos, 2012), a Itàlia (Di Iacovo, Colosimo i Scarpellini, 2012), a Portugal (Bagannha i Fonseca, 2004; Fonseca, 2008) o a Espanya (Bayona i Gil-Alonso, 2010, 2012; Camarero et al., 2009; Camarero, Sampedro, Oliva, 2012; Collantes, Pinilla, Sáez i Silvestre (2010); García Sanz, 2006a, 2006b; Gómez Bahillo, 2003; López, 2002; Mancilla, Viladomiu i Guallarte, 2010; Morén-Alegret, 2005a, 2005b i 2008; Morén-Alegret i Solana, 2004, 2006; Muñoz, 2005; Oliva, 2010; Pedreño i Riquelme, 2006; Roquer i Blay, 2008; Solé, Guirado i Solana, 2012; Trepal i Vilasecca, 2008; Valero Escandell, 1991). En altres treballs l'estudi de la immigració estrangera no és l'element principal, però aquesta apareix de forma significativa (vegeu, per exemple, Garcia-Coll i Sánchez Aguilera, 2005; Garcia Pascual i Mateu, 2003; o Gil i Sáez, 2002).

Amb tot, la literatura sobre immigració estrangera en àrees rurals i de muntanya a Europa consta d'algunes referències interessants, tot i que aquestes són més aviat escasses. Al treball de Morén (2005b) sobre identitat territorial i immigració estrangera en àrees rurals i ciutats petites d'Espanya apareixen referències a zones de muntanya de les comarques del Bierzo i de la Marina. A Grècia, Papadopoulos (2012) fa referència a la regió d'Epirus i a Itàlia Di Iacovo, Colosimo i Scarpellini (2012) estudien la regió muntanyosa d'Amiata. Però sens dubte els estudis recents que tenen com a àrea d'estudi els Alps, tenen una rellevància especial, atès que tracten d'una àrea de muntanya i compten amb nombroses aportacions. En el marc de canvis sociodemogràfics que s'experimenten en aquesta regió, les migracions de tipus residencials o *amenity migrations* han acaparat bona part de l'atenció dels investigadors (Borsdorf, Hidalgo i Zunino, 2012; o Perlik, 2006). Les oportunitats de trobar

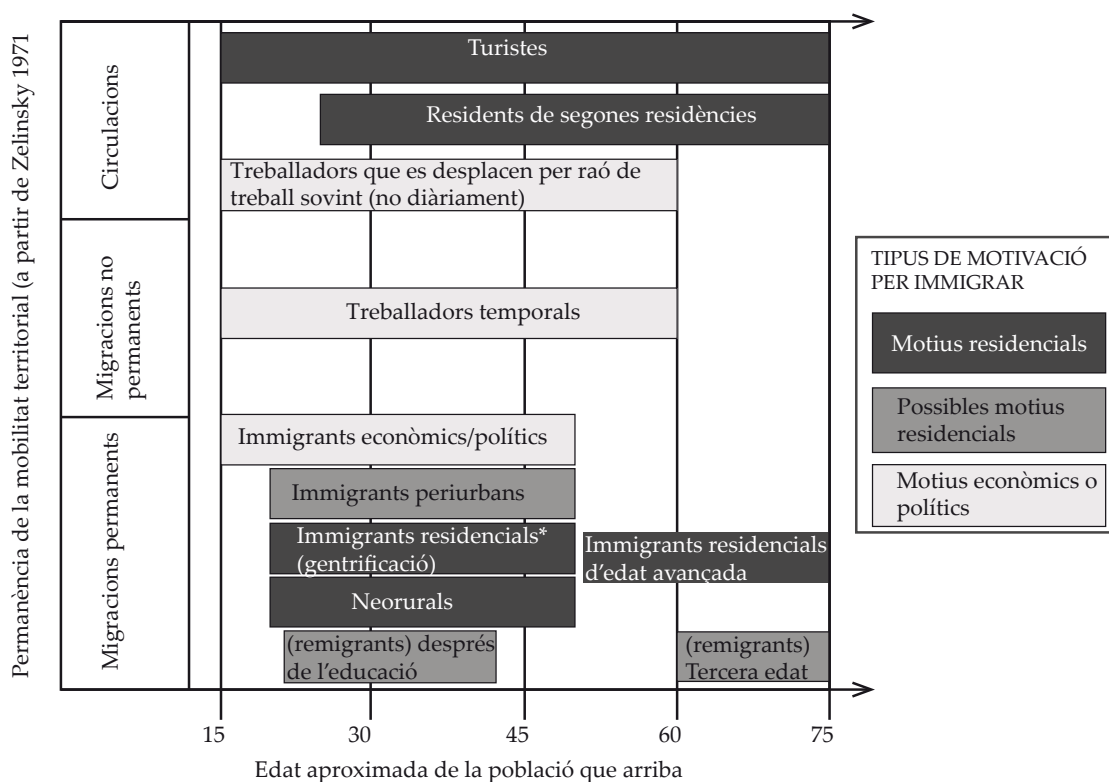
feina al sector turístic, la possibilitat de realitzar activitats relacionades amb la muntanya²⁷, les raons de tipus mediambiental o de tipus social (com ara que la muntanya és un lloc ideal per la criança dels fills) o fins i tot les raons de tipus espiritual (vegeu el següent fragment de Locke, 2006) es troben darrere els estudis d'aquest tipus de migracions.

Spirituality is an essential aspect of a complete human existence. It is an important factor in amenity migration to areas near protected mountain environments. Those who move to mountains seek to restore or reaffirm their desire to live meaningful lives in a setting that lifts their souls and makes them feel good. (Locke, 2006: 32)

En aquest sentit, Perlik (2006), distingeix tres motius principals que estimulen la immigració als Alps: la naturalesa, la cultura i la força relativa d'aquestes zones de muntanya; l'oci, l'aprenentatge i l'espiritualitat; i l'activitat econòmica, la creació de llocs de treball, i les dificultats presents a les ciutats. Entre l'any 1870 i l'any 2000, l'autor citat confirmava que la població dels Alps s'havia duplicat (passant de 7 milions de persones a 14 milions). Val a dir que les migracions per raons laborals també hi són presents (Bender i Kanitscheider, 2012; Deamttetis, 2011; o Rossetto, 2008, a la zona prealpina). Això queda exposat a la figura 2.3, en la qual es detallen les diferents formes d'immigració actual als Alps.

²⁷ A les zones de muntanya, el ràfting, el senderisme, l'excursionisme, l'escalada, l'observació d'aus o de la biodiversitat del paisatge, les passejades a cavall, l'esquí alpí i l'esquí de fons, la pesca amb mosca, la caça, les raquetes de neu, el motociclisme, les excursions amb cotxe 4x4 o el piragüisme, són algunes de les activitats relativament recents i freqüentment realitzades per turistes i nous habitants (McMillan, 2006).

Figura 2.3: Tipologia d'immigrants als Alps

Font: Elaboració pròpia a partir de Bender i Kanitscheider (2012: 236)

*Es tradueix *amenity migration*, de l' original com a migracions residencials, tal i com fan Mazón, Huete i Mantecón (2011)

d. Immigració estrangera en àrees rurals d'Espanya

La quantitat significativa d'estudis realitzats a Espanya sobre immigració estrangera en àrees rurals mostra una gran diversitat de temàtiques tractades. Cal subratllar que en el conjunt d'estudis citats a l'apartat c anterior no apareixen ni estudis sobre població estrangera provinent de països rics ni estudis centrats en el treball agrícola de la població estrangera. Per contra, s'han considerat aquells estudis que prenen en consideració els efectes demogràfics, econòmics i socials de l'arribada de població estrangera en àrees rurals. Morén-Alegret i Solana van realitzar un estat de la qüestió que reflectia la diversitat de temes tractats en relació amb la immigració estrangera i les àrees rurals, l'any 2006. Els autors distingien cinc àmbits d'estudi principals: a) les condicions de treball i de residència de treballadors assalariats ocupats a l'agricultura; b) els processos d'estratificació social dels treballadors estrangers ocupats a l'agricultura; c) la relació entre el turisme i la immigració provinent dels països d'Europa Nord-Occidental; d) el despoblament i la immigració

estrangera, i e) els estudis sobre l'assentament de la immigració estrangera de diversos orígens en àrees rurals i petites ciutats.

Segons Morén-Alegret i Solana (2006), les condicions laborals i residencials dels treballadors agrícoles han estat un dels temes més estudiats, principalment relacionats amb els processos de segregació o d'integració. Les regions on l'agricultura intensiva és un dels sectors econòmics més importants (Andalusia, Múrcia o València), han estat les àrees rurals més estudiades. Izcarra Palacios (2002, 2007, 2009) o Martínez Veiga (2004, 2007), per exemple analitzen en aquest sentit les condicions de treball de l'agricultura i l'exclusió social. Tanmateix, els darrers anys s'ha incorporat a la literatura una presència creixent de la resta de temàtiques assenyalades per Morén-Alegret i Solana (2006). Així, per exemple, han pres rellevància els estudis que tenen a veure amb efectes demogràfics produïts pels fluxos d'immigració internacional (Bayona i Gil-Alonso, 2010, 2012; Roquer i Blay, 2008).

Camarero, Sampedro i Oliva (2012) distingeixen tres tipus d'immigrants rurals, en funció del seu origen. En primer lloc, hi ha les migracions de població retirada provinent de països del centre i del nord d'Europa, ja des de la dècada de 1980. Juntament amb aquest grup, cada vegada arriba més població jove provinent d'aquests països que s'ocupen en serveis i activitats específiques que requereix la població jubilada. En segon lloc, els autors distingeixen el moviment migratori de retorn de població espanyola emigrada a altres països europeus o a països llatinoamericans. En tercer lloc, hi ha la població immigrada motivada per raons laborals provinents de països empobrits, principalment africans, europeus de l'est, llatinoamericans o asiàtics, que constitueixen el grup més rellevant.

Per Pedreño i Riqueleme (2006), la presència de població estrangera s'ha d'entendre en el context de reestructuració productiva i socioeconòmica que ha donat lloc a noves funcions i definicions de les àrees rurals. Els autors manifesten que la presència de població estrangera és un indicador de profundes redefinicions del mercat de treball rural. Avui en dia, la inserció laboral dels immigrants no es realitza únicament a l'agricultura. La contractació en origen i les possibilitats de trobar feina sense necessitat de permís en un sector força desregularitzat havien contribuït a l'alt grau de concentració en aquest sector. Tanmateix, s'observa que el sector dels serveis agrupa actualment la major part de la

població estrangera de les àrees rurals. D'altra banda, aquella concentració es traduïa en una forta localització al litoral sud-est de la península a causa de l'expansió de l'agricultura intensiva d'exportació (Camarero et al., 2009). Avui, la diversitat socioeconòmica de les àrees rurals espanyoles es tradueix en el fet que la immigració es troba distribuïda per gairebé tot el territori rural. En definitiva, la reestructuració productiva i socioeconòmica ha transformat la dinàmica migratòria rural.

En aquest context, els mercats de treball rurals han generat llocs de treball que no han estat ocupats per població local. Pedreño i Riqueleme (2006: 191) ho expressaven d'aquesta manera: "En la medida que también en las zonas rurales se genera un subempleo flexible e informal en actividades terciarias, industriales y agrarias, las nuevas oleadas de inmigrantes están insertándose en tales formas de trabajo degradado". D'una banda, es requereix mà d'obra a l'agricultura intensiva, a resultes del creixement dels cultius intensius i del transvasament de jornalers espanyols que abans proveïen la mà d'obra cap a altres sectors, com la construcció. A més, el pas progressiu d'una agricultura familiar a una agricultura assalariada ha donat lloc a la creació de llocs de treball. De l'altra, la construcció i els serveis han produït necessitats elevades de mà d'obra. D'acord amb Camarero, Sampedro i Oliva (2012), els fluxos de població estrangera han crescut durant el període on ha confluït el creixement econòmic i l'arribada de generacions de població espanyola poc nombroses, altament formades i amb expectatives altes relatives al mercat de treball. En definitiva, la població espanyola no ha estat disposada a acceptar algunes de les feines del mercat de treball rural, en concret les feines més inestables i pitjor pagades d'activitats com l'hostaleria, la construcció o l'agricultura. Així doncs, la possibilitat de trobar llocs de treball en aquests sectors ha motivat l'arribada de fluxos, constituint un "neoproletariat", en paraules de Pedreño i Riqueleme (2006), o "nou proletariat", en paraules de Camarero, Sampedro i Oliva (2012: 146), caracteritzat per la temporalitat i la precarietat.

La població immigrada cap a les àrees rurals, deixant de banda els immigrants jubilats i els retornats és diversa (Bayona Gil-Alonso, 2012; Camarero et al., 2009; Camarero, Sampedro i Oliva, 2012; García Sanz, 2006a, 2006b; Morén-Alegret, 2005, 2008; Pedreño i Riqueleme, 2006; Pujadas et al., 2003; Oliva, 2010; Roquer i Blay, 2008). Principalment, la procedència d'aquesta població immigrada es produeix des de països del Maghreb (Marroc o Algèria),

de l'Est d'Europa (Romania o Bulgària) i d'Amèrica Llatina (Equador, Colòmbia, Argentina, etc.) (Camarero, Sampedro i Oliva, 2012: 146). De forma semblant, Bayona i Gil-Alonso (2012) observen que la presència d'europèus, sobretot recentment de romanesos, tenen una presència dominant en municipis de menys de 1.000 habitants, a Catalunya. Els autors també constaten que la població procedent d'Amèrica Llatina i Àsia tendeix a concentrar-se en poblacions més grans, i la població d'origen africà, sobretot de Marroc, tendeix a repartir-se equilibradament en poblacions petites i mitjanes.

Oliva (2010) defineix com a *rural melting-pot* la major heterogeneïtat social -pel que fa a la classe i l'ètnia- de les àrees rurals com a conseqüència de les migracions. En aquesta situació apareixen conflictes i tensions²⁸, com ara per exemple els que es deriven del racisme i la xenofòbia, o temàtiques relacionades amb la integració. La taula 2.4 mostra alguns d'aquests conflictes. L'aïllament, la xenofòbia o les dificultats d'adaptació a "climes" adversos són alguns dels possibles conflictes que troba la població estrangera immigrada en àrees rurals, cosa que presenta certs matisos envers les àrees urbanes. Val a dir que ambdós aspectes, tant el relatiu al racisme rural com el relatiu a la integració rural, en tant que temàtiques úniques i centrals tenen un recorregut més aviat escàs a la literatura acadèmica espanyola, fora de quan es tracta de la immigració laboral del sector agrícola; tot i que existeixen algunes excepcions.

De la taula 2.4 es desprenen algunes temàtiques que són interessants i que estan relacionades amb aquests aspectes. A tall d'exemple, resulta interessant esmentar com la presència de projectes migratoris individuals, especialment si es tracta d'homes, pot desembocar en recel per part de la població receptora en un context on les relacions són força personalitzades, donades les dimensions reduïdes dels pobles. Això mateix pot comportar un tancament o aïllament dels nous habitants, especialment si la seva arribada es produeix a partir de xarxes de familiars o d'amistats. Tot plegat, es pot complicar si el clima del lloc de recepció és extrem, molt diferent a aquell que el migrant està habituat que s'havia imaginat.

²⁸ Un bon exemple d'això són els fets que es van produir a El Ejido l'any 2000 (Vegeu Martínez Veiga, 2001).

Taula 2.4: Motivacions, avantatges i desavantatges dels immigrants estrangers residents en àrees rurals.

Motivació dels immigrants	Situació de las zonas rurales	Possibles conflictes
Possibilitat de trobar treball no qualificat	Escassetat de mà d'obra per a treballs estacionals i permanents. Envel·liment i masculinització de la població	Dificultats generades per condicions de vida precàries de jornalers (habitatges inadequats i / o aïllades)
Possibilitat de trobar treball no qualificat. Perfils sociolaborals relacionats amb tasques rurals tradicionals i modernes (tecnificació, comercialització agrària, turisme rural)	Nova ruralitat, noves funcions a les àrees rurals	Competència amb els "neorurals"; salaris a la baixa i rebaixa de les condicions laborals
Poder afrontar despeses amb menor cost i màxim estalvi	Millores en les infraestructures de comunicació i transport, menor cost d'habitatge i de vida en general	Estalvi excessiu per remeses pot condicionar negativament les condicions de vida
Projectes migratoris individuals o familiars; escolarització i educació dels fills en conciliació amb la vida laboral	Coneixement personalitzat/ proximitat del treball i la llar	Conflictes amb pares d'alumnes locals, pels "retards" generats per la incorporació d'estrangers/ Problemes derivats d'excessiva presència d'homes estrangers sols. Usos no convencionals de béns i espais públics. Xoc en la percepció del món rural tradicional davant les noves cares
Mobilització per xarxes migratòries	Societats petites, amb presència important de xarxes socials	Perill de guetització o d'aïllament
Recerca d'entorns naturals similars als d'origen i qualitat de vida	Entorn natural protegit	Dificultats d'adaptació a climes extremes o a condicions geogràfiques diferents

Font: Elaboració pròpia a partir de Malgesini (2004: 17)

La revitalització demogràfica ha estat un dels aspectes subratllats per nombrosos autors (per exemple Bayona i Gil-Alonso, 2010, 2012; Camarero et al., 2009; Collantes et al., 2010; Garcia-Coll i Sánchez Aguilera, 2005; García Sanz, 2006b; Oliva, 2010; Roquer i Blay, 2008). Avui en dia, la població immigrada a Catalunya representa l'11,3% de la població rural del conjunt de municipis de menys de 10.000 habitants l'any 2011, mentre que l'any 2001 representava l'1%, segons dades del Padró Continu. Atès que la població estrangera nouvinguda és jove, es reforça la població en aquesta franja d'edat. Alhora, però, l'arribada d'aquests nous residents augmenta alguns dels desequilibris demogràfics preexistents a les

àrees rurals espanyoles, com ho és la masculinització de la seva població (Camarero et al., 2009).

Un altre efecte que sorgeix com a causa de l'adveniment de població estrangera té a veure amb el mercat de treball. Com constaten diversos autors, l'agricultura havia constituït la principal activitat realitzada per la immigració estrangera. En l'actualitat les activitats que realitza la població estrangera s'han diversificat, d'acord amb la situació de les àrees rurals, caracteritzades per la pèrdua del sector agrícola i l'auge d'altre sectors entre els quals destaca el turisme (vegeu, per exemple, Bayona i Gil-Alonso, 2012; Camarero et al., 2009; Camarero, Sampedro i Oliva, 2012; Collantes et al., 2010; Pedreño i Riquelme, 2006). Així doncs, la població immigrada s'integra al mercat de treball en determinades activitats i ocupacions que a més a més es troben fragmentades per sexe i per origen. Un de cada tres homes treballa a la construcció, les dones treballen al comerç, l'hostaleria i el servei domèstic, i mentre, existeix una mena de jerarquia segons la nacionalitat basada en suposades diferències o afinitats ètniques (Camarero, Sampedro i Oliva, 2012). En resum, aquests són alguns dels efectes que s'estudiaran amb detall al llarg d'aquest document, per al cas concret de l'àrea delimitada de l'Alt Pirineu i Aran. Serveixi per exemplificar el que s'acaba d'exposar el fragment de l'estudi sobre immigració i mercat de treball rural a Espanya, de Pedreño i Riquelme (2006: 209):

La investigación con métodos cualitativos ha revelado que los empleadores apelan a “diferencias culturales” entre los colectivos de trabajadores extranjeros para aumentar sus preferencias en la contratación con criterios étnicos, e inclusive para legitimar una clasificación de las aptitudes y cualificaciones laborales según la nacionalidad del inmigrante, la cual se basa en estereotipos que permiten generalizaciones que privilegian a unos tipos de inmigración frente a otros.

e. Recapitulació: ruralitat i immigració estrangera

Un dels trets demogràfics més significatius de la modernitat industrial, en relació amb el moviment espacial de la població, és l'enorme transvasament demogràfic entre les àrees rurals i les ciutats (Camarero et al., 2009). El descens de població de les àrees rurals es produeix entre mitjans del segle XIX i principis del segle XX a bona part d'Europa, Estats Units, Canadà i Austràlia (Woods, 2005). Alguns dels trets que han tingut les àrees rurals han recolzat una visió centrada amb elements d'expulsió de les àrees rurals, com ara

l'envelliment de la població, l'emigració per raons econòmiques o la manca d'infraestructures (Nadler, 2012). Ara bé, la necessitat de mà d'obra i la urbanització creixent constitueixen factors d'atracció d'una població cada cop més urbana, als països europeus. El resultat és que durant la major part del segle XX, l'estructura demogràfica es va caracteritzar per un "èxode rural" i, en contrapartida, per una concentració urbana en augment.

No obstant això, la contraurbanització es va convertir en una tendència generalitzada als països desenvolupats, a partir de la dècada de 1970. Juntament amb aquest procés es produeix la des-agriculturització de l'economia rural i un desenvolupament creixent de les activitats no agrícoles a les zones rurals. Aquests processos han contribuït en gran mesura a la formació d'una "nova ruralitat" que caracteritza cada vegada més les regions rurals d'Europa (Kasimis, 2010). Així és com, des de la dècada de 1980, s'albira el final de l'èxode rural. Alhora es comencen a detectar noves formes d'organització i possibilitats de moviment: finalitza l'emigració i arriben nous habitants. En front de l'aglomeració urbana com a àrea de producció i el sedentarisme familiar-laboral com a estratègia residencial bàsica, hi ha, d'una banda, la dispersió territorial com a expressió de la nova economia de la informació i la comunicació, i, de l'altra, la mobilitat com a estratègia d'ocupació de l'espai (Camarero et al., 2009)

Les aportacions teòriques recents sobre la immigració rural han girat al voltant de temes com la contraurbanització i la gentrificació rural o els estils de vida contraculturals. No obstant això, cap d'aquests conceptes copsava part de la immigració rural. Així és com es va incorporar la dimensió internacional (Halfacree, 2012). Aquest fet era essencial per entendre alguns dels moviments cap a àrees rurals, com per exemple el moviment de jubilats anglesos a les zones rurals franceses o espanyoles o la immigració estrangera provinent de països empobrits. Pel que fa a aquests darrers, calia incorporar altres dimensions teòriques. Aquest immigrants laborals, en alguns casos, tenien poc a veure amb els treballadors agrícoles estacionals. Tot plegat ha assenyalat la presència de nínxols específics al mercat de treball rural per a aquest tipus de població (Nadler, 2012). Amb tot, les transformacions recents de les àrees rurals expliquen l'arribada de població d'altres països a les àrees rurals europees.

Els fluxos de població estrangera en el context rural europeu és un fenomen relativament recent, situat a les acaballes del segle XX i al començament del segle XXI, tot i que es compta amb algunes experiències prèvies: “entre 1911 i 1920 el Rosselló va rebre uns 16.000 emigrants, i segons el cens de 1936 hi residien uns 42.000 estrangers, gairebé tots treballadors agrícoles espanyols, és a dir catalans, i constituïen la gran part dels assalariats agrícoles del departament dels Pirineus Orientals, segons L. Rives” (Garrabou, 2006: 313).

D'acord amb Kasimis (2010), el fenomen de la immigració estrangera rural a banda de ser un fenomen recent a Europa, té un impacte significatiu i creixent i s'explica per diverses raons. D'una banda, la reestructuració de l'agricultura ha creat una demanda significativa de mà d'obra que no es podia satisfer a causa de la situació demogràfica desfavorable en les zones rurals. Aquesta situació té a veure amb l'èxode rural i l'envelliment de la població, cosa que anava deixant un volum escàs de població jove en edat de treballar. De l'altra, la mà d'obra autòctona poques vegades ha tingut la motivació i la mobilitat necessàries per alguns treballs i no ha estat disposada a treballar per salaris baixos i en males condicions de treball. A més, el camp europeu, al llarg dels últims anys, ha esdevingut un escenari on s'han desenvolupament activitats noves no agrícoles que han augmentat la demanda de mà d'obra. En definitiva, la població estrangera immigrada ocupava els buits existents que es poden definir per tant com a llocs de treball segmentats en funció d'un caràcter ètnic, de gènere i de classe (Kasimis, 2010).

Els efectes de l'arribada de la població estrangera es produeixen en diferents dimensions: l'econòmica, la demogràfica i la social. Aquests efectes presenten certes especificitats per la seva condició de produir-se en àrees rurals (García Sanz, 2006, Hugo, Morén, 2008; Morén 2006/8). L'arribada de població estrangera transforma les àrees rurals i al mateix temps és un símptoma de les transformacions rurals (Pedreño i Riquelme, 2006). Alguns autors, com ara Sibley (2006), s'esforcen a presentar els espais rurals com a espais cada cop més diversos. Aquesta diversitat, però, representa algunes dificultats. Atès que la ruralitat es compon de representacions relacionades amb l'idi·li rural, les minories ètniques hi encaixen amb algunes dificultats. Al meu parer, encara que Sibley es refereixi al cas anglès, els seus postulats es poden ampliar en altres zones rurals, com les àrees rurals de Catalunya, i en concret del Pirineu.

International migrations and internal movements of people have made rural spaces of difference, where these differences are often reflections of racialized division of labour. In the United Kingdom, however, and particularly in England, rural space has often been represented as not only ethnically homogeneous but repository of core values. Thus, rural England has been particularly difficult terrain for those who are seen not to subscribe to the core values of the nation. (Sibley, 2006: 403)

2.2 Objectius i preguntes d'investigació

Aquesta secció es divideix en dues parts. En primer lloc, es delimitarà l'objecte de l'estudi. En segon lloc, s'exposaran les preguntes de recerca i els objectius que es desprenen de l'objecte d'estudi.

2.2.1 L'objecte d'estudi

L'objecte d'aquesta recerca és analitzar **el procés migratori i el procés d'assentament de la població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran**, entre l'any 2000 i l'any 2010. Dit això, convé matisar tres aspectes, sobre: el context, la població objecte d'estudi i el període d'estudi.

2.2.1.1 El context

En primer lloc, el context que emmarca l'estudi es caracteritza per dos elements. El primer element fa referència a la capgirament dels fluxos migratoris a les àrees rurals. En la major part del segle XX, els països europeus es caracteritzaven d'una banda per l'èxode rural i de l'altra per una concentració urbana. No obstant això, des de la dècada de 1970, *la contraurbanització* es va convertir en una tendència comuna dels països desenvolupats. Aquest fenomen es trobava liderat per famílies de classe mitjana, jubilades o que commuta a centres urbans (Stockdale, 2006). La creixent importància de l'ocupació del sector de serveis a les zones rurals va crear oportunitats per als treballadors de serveis que optaven per traslladar-se a les comunitats rurals atrets per raons ambientals, per les oportunitats recreatives o per una major qualitat de vida percebuda (Nelson, Oberg i Nelson, 2010). Així, tant el procés de "desagrarització" com el desenvolupament d'activitats no agrícoles a les zones rurals han contribuït en gran mesura a la formació d'una "nova ruralitat" que atreu població (Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010).

En els darrers anys, la conceptualització dominant de contraurbanització -com el moviment de grups de classe mitjana de la ciutat que busca una nova vida en un entorn idíl·lic- s'ha reconsiderat críticament (Bijker, Haartsen i Strijker, 2012). Amb el temps, el concepte aborda dinàmiques més àmplies així com grups de població més diversos, com ara els formats per immigrants internacionals (Halfacree, 2008, 2012; Milbourne, 2007). En aquest sentit, alguns immigrants busquen un entorn rural per viure perquè els aporta millor qualitat de vida, en canvi d'altres migren per raons més pragmàtiques, com la recerca de feina o el preu més baix de l'habitatge. Amb tot, aquesta diversitat es tradueix en una gran heterogeneïtat de la mobilitat (Camarero, Sampedro i Oliva, 2012; Milbourne, 2007).

El segon element fa referència al fenomen conegut com a *boom migratori* (Domingo, 2007) o *revolució estrangera* (Devolver, Gil i Forte, 2006). Aquest fenomen es refereix al volum d'entrades significatiu de població estrangera, els primers anys del segle XXI, a Espanya i que es reproduïx al llarg dels països del Sud d'Europa. En aquest marc, es relaciona la immigració amb el desenvolupament del capitalisme tardà, que es caracteritza per la importància d'activitats que precisen mà d'obra intensiva i flexible (agricultura, turisme o construcció), del desenvolupament urbà especulatiu i d'una economia informal elevada (King, 2000; Kasimis, 2005; Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010). Des de finals de 1980 i principis de 1990, es detecta un augment de la presència d'immigrants que treballen a l'agricultura. Aquest fet està relacionat amb el pes de l'agricultura en els països del sud d'Europa (Kasimis, 2009).

No obstant això, durant les últimes dècades, els factors demogràfics (relacionats amb l'èxode rural) així com la reestructuració de l'agricultura i l'expansió d'activitats no agrícoles han provocat l'escassetat de mà d'obra rural. Aquestes deficiències laborals també s'expliquen pel rebuig a determinats llocs de treball considerats de baixa categoria, no qualificats i mal remunerats. Les generacions més joves han estat rebutjant aquests llocs de treball en un context on les millores en el nivell d'educació i en el nivell de vida han generat expectatives laborals elevades. A més a més, la demanda creixent de personal per al treball domèstic ha contribuït a l'arribada de població per a cobrir tots aquests llocs de treball "no desitjats". Així doncs, els immigrants no poden ser concebuts únicament com una força de treball agrícola, sinó més aviat com una mà d'obra rural, que té múltiples implicacions en la

societat i en l'economia rural (Pappas, 2009). En aquest context, les destinacions rurals, així com les economies rurals, adquireixen un paper important en front de les destinacions metropolitanes i industrials (Camarero, Samperdo i Oliva, 2012; Kasimis, Papadopoulos i Pappas, 2010; Labriandis i Sykas, 2009; Oliva, 2010).

2.2.1.2 La població objecte d'estudi

En segon lloc, pel que fa a la població objecte de recerca, aquesta és principalment la població estrangera. Per població estrangera s'entendrà aquella que té una nacionalitat diferent a la nacionalitat espanyola. Aquest estudi s'ha focalitzat amb aquelles persones, que tenint la nacionalitat estrangera, havien migrat per raons de tipus laboral, sobretot. Els fluxos de migració laboral s'etiqueten com a "immigrants", un calaix de sastre que combina criteris ètnics i de classe per definir un determinat grup d'estrangers (Camarero, Samperdo i Oliva, 2012). Així, la població estrangera jubilada procedent de països rics o els estrangers amb qualificació professional i estatus elevat, molt sovint, no es consideren "immigrants".

Allò que sovint es considera com un "immigrant" constitueix un *nou proletariat* dotat d'una gran flexibilitat, que ha arribat a ocupar sectors de l'economia amb una demanda estructural de mà d'obra barata i flexible (Camarero, Samperdo i Oliva, 2012). Tot plegat, es produeix en un marc de fragmentació ètnica de la societat (i del mercat laboral), que defineix la situació de subordinació dels immigrants (en el mercat de treball) a través d'una suposada pertinença cultural. Dit en altres paraules, es pretén justificar la desigualtat i la jerarquia social en funció de diferències culturals. En definitiva, l'objecte d'estudi és la població estrangera immigrada per raons laborals, la qual ha tingut un paper destacat en els canvis que s'han produït en les zones rurals. En aquest context, l'arribada d'estrangers s'ha interpretat com la solució a la pèrdua de població activa en les àrees rurals; però també com una amenaça, atesa l'heterogeneïtat social que aquests introdueixen en un espai percebut com a homogeni (Camarero, Samperdo i Oliva, 2012; Oliva, 2010).

2.2.1.3 El període d'estudi

En darrer lloc, el període d'estudi es situa entre els anys 2000 i 2012. Aquest període coincideix amb l'arribada d'un nombre elevat d'estrangers a Espanya, motivats per raons

laborals, sobretot els anys anteriors a la crisi financera de l'any 2008. Aquest fenomen s'explica entre d'altres raons, per tres elements: primer, per l'expansió econòmica que experimentava Espanya i que requeria mà d'obra flexible i poc qualificada; segon, per la presència d'un mercat de treball segmentat; i tercer, pel nivell educatiu i les expectatives laborals més elevades de la població espanyola (vegeu, per exemple, Cachón, 2012). Així doncs, en l'època de creixement econòmic, la població estrangera arribava a Espanya per a ocupar llocs de treball que en general la població espanyola rebutjava. A més a més, es poden considerar diversos factors a l'hora d'explicar aquest fenomen, que s'agrupen segons criteris geogràfics, econòmics, demogràfics o legislatius (vegeu Domingo, Gil i Galizia, 2010). Amb tot, el Pirineu²⁹ forma part d'aquest procés, amb certes especificitats que s'aniran exposant al llarg de l'estudi.

2.2.2 Les preguntes i els objectius de la recerca

En aquest context i un cop delimitat el tema de la recerca, la qüestió principal girava al voltant de **com es produeix i quins efectes té l'arribada de població estrangera a l'Alt Pirineu i Aran**.

D'acord amb Benjamín García Sanz (2006), hi hauria tres dimensions a analitzar sobre la immigració estrangera en un context rural: la demogràfica, l'econòmica i la social. En aquests tres aspectes es presenta amb unes especificitats que no trobem en un context urbà. Des del punt de vista demogràfic, la immigració estrangera no només influeix en augmentar el número d'efectius, sinó que sovint modifica l'estructura per edats de les àrees rurals, caracteritzades per l'envelliment de la població i per la baixa natalitat. Des del punt de vista econòmic, la immigració estrangera ocuparà llocs en l'agricultura i en altres activitats que la població espanyola no ocuparia, bé per falta d'interès, bé per falta de mà d'obra jove. Pel que fa als aspectes socials, l'autor es refereix a la integració de la població estrangera en un món on tot és conegut i està controlat, a diferència de les ciutats. A partir d'aquesta idea de l'autor, s'analitzarà com es produeix l'arribada de població i quins són els seus efectes generats des d'un punt de vista demogràfic, des d'un punt de vista econòmic i

²⁹ Al llarg del document s'utilitzaran indistintament els mots "Pirineu" i "Alt Pirineu i Aran", malgrat que el Pirineu es refereix a la serralada completa i que l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran queda de delimitat en una part de la serralada. S'ha optat per aquest ús amb la finalitat d'agilitzar la lectura.

des d'un punt de vista social. Per tal de desenvolupar aquesta qüestió, s'han delimitat dos objectius generals: **analitzar la dinàmica sociodemogràfica** i **analitzar el procés migratori i d'assentament** de la població estrangera.

2.2.2.1 Anàlisi de la dinàmica sociodemogràfica

En relació amb el primer objectiu general, **l'anàlisi de la dinàmica sociodemogràfica**, sorgeixen tres qüestions d'interès. La primera qüestió consisteix en esbrinar fins a quin punt la població estrangera contribueix a la revitalització demogràfica. La segona qüestió consisteix en saber si els fluxos d'arribada accentuen o corregeixen la tendència de dualitat territorial, en la qual alguns pobles recuperen població, mentre d'altres experimenten una tendència regressiva, després que la tendència global estigués marcada pel despoblament (Guirado, 2008). Finalment, la tercera qüestió tracta d'analitzar com és la població que arriba i quins efectes produeix a partir de les tres variables sociodemogràfiques bàsiques de la població de nacionalitat estrangera: nacionalitat, sexe i edat (Brancós i Domingo, 2002). A fi de desenvolupar aquestes qüestions es proposen els següents objectius específics:

a.- Analitzar la contribució de la població estrangera a la recuperació demogràfica a l'Alt Pirineu i Aran.

a.1- Conèixer quina ha estat l'evolució dels fluxos de població estrangera des de la dècada de 1990, moment en què s'inicia el procés de recuperació demogràfica rural.

a.2- Conèixer el número d'efectius de població estrangera dins l'àrea d'estudi.

a.3- Conèixer el pes relatiu de la immigració estrangera sobre el total de població.

a.4- I, finalment, veure els efectes de la immigració estrangera en el creixement de la població de l'Alt Pirineu i Aran.

b.- Analitzar la distribució territorial de la immigració estrangera.

b.1- Conèixer com es distribueix la població estrangera pel territori (per comarques i per municipis).

c.- Analitzar la nacionalitat, el sexe i l'edat del immigrants estrangers i els efectes que la seva arribada té sobre l'estructura sociodemogràfica de la població.

c.1- Examinar la composició per nacionalitats de la població estrangera, el seu volum i el seu pes relatiu.

c.2- Examinar quina és l'estructura per sexes de la població estrangera, i analitzar els efectes que provoca sobre una població caracteritzada per certa masculinització.

c.3- Examinar quina és la seva estructura per edats, i analitzar com repercuteix sobre una població que té un índex d'envelliment elevat respecte al conjunt de Catalunya.

c.4- Examinar si l'estructura per sexes i per edat varia en funció de la nacionalitat.

2.2.2.2 Anàlisi del procés migratori i d'assentament

Pel que fa al segon objectiu general, **l'anàlisi del procés migratori i d'assentament**, s'han delimitat tres qüestions o objectius específics. En primer lloc, s'estudiarà *perquè* i *com* es produeix el procés migratori. Concretament, això s'ha circumscrit a l'estudi de les motivacions que es troben darrere la decisió d'immigrar al Pirineu i a com s'ha produït el procés. Dit això, resulta interessant afegir quines són les intencions de romandre o de marxar del Pirineu, atès que això aportarà informació sobre aspectes clau d'aquest estudi, com ara aspectes que faciliten o dificulten l'estada.

En segon lloc, s'estudiarà la relació entre el mercat de treball i la població estrangera. És conegut que les possibilitats de trobar un lloc de treball han afavorit l'arribada de població immigrada a Espanya, la primera dècada del 2000. Caldrà esbrinar les causes i les conseqüències d'aquest fet al Pirineu.

En darrer lloc, s'indagarà sobre les relacions que es produeixen entre la població de nacionalitat estrangera immigrada i la població de nacionalitat espanyola autòctona. Es considera que el mode de vida a les comarques pirinenques es produeix amb certes peculiaritats. Amb algunes excepcions, els pobles tenen pocs habitants i la coneixença en les relacions de veïnatge és intensa. Aquest darrer objectiu abordarà les transformacions socials que es produeixen a partir de l'arribada de població estrangera i com es produeix la

interacció i la convivència amb la població espanyola autòctona. Totes aquestes qüestions es detallen de la següent manera:

d.- S'analitzarà el procés migratori

d.1- S'indagarà sobre els factors que incideixen en la decisió d'immigrar al Pirineu.

d.2- S'explorarà com es produeix la migració, a través de l'estudi del viatge i de l'arribada al Pirineu.

d.3- S'exploraran els elements que afavoreixen la intenció de quedar-se o de marxar del Pirineu.

e.- Es vol conèixer la relació de la població immigrada estrangera amb el mercat laboral. Per tal de dur-ho a terme, s'examinaran els següents elements:

e.1- L'activitat econòmica de la població estrangera i els seus efectes en el mercat de treball pirinenc.

e.2- Les vies d'accés al mercat de treball.

e.3- Les condicions de treball experimentades per la població estrangera.

e.4- Les estratègies davant la recessió econòmica.

f. S'esbrinarà com són les relacions socials i com és la convivència amb l'arribada de població estrangera.

f.1- Es vol investigar sobre les relacions socials (familiars, d'amistat i de veïnatge) de la població estrangera en el moment de l'arribada i la seva evolució.

f.2- Es vol conèixer on es produeixen les interaccions i on es construeixen les relacions socials.

f.3- Es vol examinar la participació de la població immigrada en l'esfera política i social local.

f.4- Es vol conèixer com s'interpreten els conceptes d'identitat i d'integració en el context de la immigració estrangera al Pirineu.

Dit això, cal comentar dos aspectes. Primer, de forma transversal apareixen algunes temàtiques que són examinades al llarg de l'estudi. Així, la condició jurídica "d'estranger", malgrat que no apareix com un objectiu específic a analitzar, es troba present en alguns

àmbits, com ara el mercat de treball. La situació legal de la persona de nacionalitat estrangera és un element rellevant en la seva relació amb el mercat de treball i està present en tots els àmbits que s'han definit (l'activitat econòmica, les experiències laborals, les vies d'accés al mercat de treball, etc.). De la mateixa manera, apareixen temàtiques com l'habitatge (accés, condicions), la mobilitat quotidiana o la mobilitat residencial. Així doncs, aquests elements transversals estaran presents al llarg de l'anàlisi, malgrat que no s'han analitzat com a part d'un objectiu delimitat específicament.

El segon aspecte té a veure amb la metodologia emprada. Per tal de desenvolupar els objectius, s'ha dut a terme descripció estadística i metodologia qualitativa. Tots aquells aspectes relatius a la dinàmica sociodemogràfica s'aborden des d'un enfocament metodològic quantitatiu. En canvi l'aproximació al procés migratori i d'assentament es realitza des d'un enfocament qualitatiu. De fet, l'enfocament metodològic emprat es desprèn dels objectius plantejats (Rincón, 1997; Rodríguez-Gómez i Valldeoriola, 2009). D'altra banda, l'anàlisi de la dinàmica sociodemogràfica constitueix un marc contextual de l'anàlisi posterior, amb l'estudi del procés migratori i del procés d'assentament. Així doncs, es pot dir que la metodologia qualitativa constitueix el cos metodològic més rellevant de l'estudi.

2.3 Aspectes metodològics

Aquest apartat sobre metodologia s'ha dividit en tres punts. En el primer i el segon punt aborden els mètodes amb els quals s'han abordat els objectius i les qüestions de la recerca principals. Concretament, en el primer, es revisen les fonts estadístiques que s'han emprat per dur a terme la contextualització sociodemogràfica. I en el segon, es revisen els mètodes qualitatius utilitzats, fent un èmfasi especial a les entrevistes, atès que aquestes conformen el mètode central d'anàlisi. El tercer punt conté una breu descripció de l'àmbit d'estudi, en la qual destaca un bloc dedicat a l'evolució de la població i del poblament del Pirineu. Aquest darrer punt ajudarà a comprendre perquè arriba població estrangera al Pirineu i amb quines característiques s'hi instal·la.

2.3.1 Les fonts estadístiques

Per tal de donar resposta a les qüestions i als objectius plantejats sobre els efectes demogràfics produïts per l'arribada de població estrangera es requereix la descripció de dades estadístiques. Tanmateix convé subratllar que la intenció principal d'aquest anàlisi és oferir un marc contextual de referència de l'anàlisi (qualitativa) que seguirà després. Atès que no hi ha unes hipòtesis plantejades a validar o una anàlisi estadística profunda, sinó més aviat una explicació, sobretot, descriptiva de dades es rebutja la idea de dur a terme una metodologia mixta (combinant metodologia qualitativa i metodologia quantitativa)³⁰ (Guirado, 2011). Si en algun cas es pot dir que s'està a prop d'aquesta metodologia mixta és en tant que subprocés de l'enfocament qualitatiu -proporcionant coneixement sobre unitats d'anàlisi concretes (Rodríguez-Gómez i Valldeoriola, 2009)-, i de forma seqüencial -és a dir aprofundint en els resultats obtinguts mitjançant un mètode, amb la utilització posterior d'un altre (Creswell, 2003)-.

Dit això, cal subratllar que les dades presenten algunes particularitats atès que es refereixen a zones de muntanya. Guirado (2011), en aquest sentit, subratlla dos elements. En primer lloc, l'autor assenyala el problema de la fiabilitat de les dades. A causa de la seva posició perifèrica, els registres de població són poc fiables fins ben entrat el segle XIX. Tot i que avui en dia les dades són recollides amb més exactitud i la condició perifèrica és menys acusada que anys endarrere, hi ha circumstàncies que distorsionen la fiabilitat de les dades. Aquest és el cas dels empadronaments atípics o falsos empadronats, els quals afecten amb especial intensitat les comarques pirinenques i els municipis petits (Ajenjo i Sabater, 2006; Sabater i Ajenjo, 2005). Aquest fenomen es produeix quan la residència habitual d'un individu no coincideix amb aquella en la qual està empadronat. Els motius laborals, els estudis o les segones residències d'ús turístic són alguns dels elements que es troben darrere d'aquest fenomen (Ajenjo i Sabater, 2006; López Colás i Módenes, 2005; Sabater i Ajenjo, 2005; Ródenas i Martí, 2009).

Guirado (2011) en aquest sentit assenyala motius d'un altre ordre, vinculats als beneficis que pot oferir el territori: els beneficis econòmics (pagament d'impostos més reduïts que en

³⁰ Per a una aproximació a la metodologia mixta, vegeu per exemple: Hesse-Biber (2010) o Tashakkori i Teddlie (1998).

altres indrets), privilegis per a la població empadronada (drets territorials, compensacions econòmiques o accés gratuït a serveis), o la satisfacció provocada pel sentiment de pertinença i vinculació a un lloc determinat. Entre els efectes que produeix aquest fenomen, es pot assenyalar que algunes migracions, sobretot de població espanyola, a municipis rurals no s'haurien produït, ja que es tractaria més aviat de residents temporals i no de residents permanents (Bayona i Gil, 2010).

En segon lloc, en tractar-se de zones de muntanya poc poblades, les dades acostumen a tenir valors relativament baixos. Tanmateix, en termes relatius aquestes dades acostumen a tenir un impacte qualitatiu significatiu. Per exemple, la població estrangera de l'Alt Pirineu i Aran representa l'1% de la població estrangera de Catalunya, però alhora aquesta població suposa el 15% de la població de l'Alt Pirineu i Aran, segons dades del Padró Continu de l'any 2012. En definitiva, cal estar atent a aquestes especificitats i assumir-ne les limitacions i les possibilitats d'error a l'hora d'aproximar-se quantitativament a l'àmbit d'estudi (Guirado, 2011).

Així mateix, el recull de dades sobre població estrangera també presenta certes particularitats. D'entrada, es pot dir que aquest depèn completament de les fonts estadístiques existents, de la seva accessibilitat i de la seva qualitat (Domingo i Brancós, 2000). L'any 1995, López de Lera assenyala que totes les fonts estadístiques presentaven un subregistre de la població estrangera, en graus diversos. L'autor esmentava el cas de grups de que restaven ocults als registres, com ara la població estrangera irregular, així com els treballadors comunitaris o els jubilats europeus. No obstant això, l'increment de fluxos i de la diversitat de nacionalitats ha provocat una major visibilitat de la població estrangera als registres estadístics (Bayona, 2006). Així, per exemple l'Estadística de Variacions Residencials a partir de l'any 2002 comença a registrar la població estrangera que marxa a l'estranger. En definitiva, tot i la major visibilitat estadística, cal estar atent a les deficiències esmentades.

Tot seguit, es revisaran les fonts estadístiques principals que s'han usat per a l'estudi de les migracions internacionals i les seves particularitats. Abans, però, convé assenyalar que qualsevol estudi que tingui per objecte les migracions d'estrangers treballa principalment

sobre tres aspectes (Domingo i Brancós, 2000): a) les entrades i les sortides dels estrangers; és a dir, els fluxos migratoris; b) les característiques dels estrangers que resideixen per un període de temps al territori; és a dir els estocs; c) també es poden fer estimacions futures, cosa que roman fora del camp de treball del present estudi. Deixant de banda les estimacions de futur, en aquest estudi s'analitzaran dos tipus de fonts: els fluxos i els estocs de la població estrangera.

2.3.1.1 Anàlisi de fluxos: l'Estadística de Variacions Residencials

La font estadística principal relativa als fluxos de migració internacional és l'Estadística de Variacions Residencials (EVR), que realitza l'Institut Nacional d'Estadística (INE). Aquesta font s'elabora a partir del recull anual de les dades sobre les altes i les baixes residencials anuals recollides pels ajuntaments en els seus Padrons Municipals. Ambdós registres, tant el d'alta com el de baixa, presenten algunes mancances. En un primer moment, les altes del Padró registraven un nombre inferior de població estrangera perquè sovint aquesta era reticent a empadronar-se, per por a donar les dades, sobretot si es tractava d'estrangers sense els permisos de residència en regla (Bayona, 2006). A més, s'ha d'afegir que per als estrangers sense papers es posaven moltes traves en el moment de fer l'empadronament o no es coneixia la seva obligatorietat (Domingo i Brancós, 2000). L'aspecte més important, però, consisteix en el fet que bona part dels estrangers no consten en l'EVR, sinó en una altre arxiu anomenat *altes per omissió*, que són aquelles altes on no s'especifica l'origen. Una persona que arribava de l'estranger constava com a alta per omissió. Aquest fet, però va quedar corregit quan a partir de l'any 2004, les altes per omissió s'incorporen dins l'EVR (Bayona, 2006). Anteriorment, l'obligació d'inscriure en el padró a tot espanyol o estranger independentment de la seva situació legal, des de 1996, o els avantatges que atorga la Llei Orgànica 4/2000 d'11 de gener, sobre drets i llibertats dels estrangers a Espanya, per accedir a la escolarització i a la sanitat, havien corregit també el subregistrament (Ródenas i Martí, 2009).

Pel que fa a les baixes, el registre reflecteix una inexactitud a la baixa per sobre la realitat, més acusada que en les altes. Aquest fet es deu al poc ús de la baixa del padró quan l'estranger abandona el país, només possible a partir de l'any 2002. A més, només es duia a

terme quan es coneixia el lloc de destinació i es referien sobretot a sortides d'espanyols que s'inscrivien en les Oficines Consulars. També es sospita que alguns ajuntaments evitaven les baixes per poder gaudir de més recursos per a la seva població (Domingo i Brancós, 2000). D'altra banda, fins l'any 2004, les baixes per inclusió indeguda de l'estranger, és a dir les emigracions a l'estranger en què no consta el país de destinació, no constaven a l' EVR. Amb tot, s'han anat corregint algunes mancances del registre de les baixes.

Amb el pas del temps i amb les accions legislatives i les mesures estadístiques noves s'ha millorat la cobertura i la fiabilitat de la font i s'ha aconseguit fer aflorar població estrangera abans estadísticament invisible (Martí i Ródenas, 2004; Recaño i Domingo, 2006). Pel que fa als canvis en els criteris en el recompte, cada vegada és millor la seva cobertura ja que s'apliquen sistemes més avançats de procediments de control i recollida de dades³¹, alhora que augmenta l'exigència del certificat d'empadronament (Ródenas i Martí, 2009). Pel que fa als esdeveniments legislatius, per exemple, la regularització de l'any 2000 va suposar un creixement significatiu de les altes de persones procedents de països en vies de desenvolupament, en fer aflorar persones que es trobaven en situació irregular (Bayona, 2006).

Un altre exemple d'això és la Reforma de la Llei d'Estrangeria de l'any 2003, la qual obligava els estrangers a renovar l'empadronament cada dos anys. Aquest fet podria haver comportat una esbiaixada en les estadístiques de població estrangera, per desconeixement de la llei. Els que no varen renovar se'ls va fer una *baixa per no renovació*, cosa que queda incorporada a la EVR de l'any 2006³². En el cas de tornar-se a empadronar es fa una *alta per omissió*. En definitiva, tal i com assenyalen Cabré i Domingo (2007: 8), "Les oscil·lacions observades en el creixement migratori estan relacionades tant amb els efectes legislatius de les successives regularitzacions de 2000, 2001, i 2005, com amb els efectes de l'operació de la Renovació padronal, ja recollits a les dades d'1 de gener de 2006, que significaren una notable disminució del nombre d'empadronats, i per tant del creixement migratori estimat."

³¹ Alguns d'aquests canvis són: s'implanta el document únic d'alta i de baixa, des de l'any 1988; la EVR es vincula al Padró Continu, des de l'any 1996; i es desenvolupa un fitxer únic gestionat per l'INE per a les migracions, des de l'any 2001 (Ródenas i Martí, 2009).

³² Vegeu www.ine.es [Data de consulta: 02-11-2012]

Recollint tot el que s'ha dit, l'Estadística de Variacions Residencials és una eina necessària i de referència per a l'estudi dels fluxos migratoris (Martí i Ródenas, 2004), tot i els defectes esmentats. L'EVR dona informació sobre el sexe, la data i el lloc de naixement, la nacionalitat i la procedència i la destinació del moviment migratori. A partir de 1988, s'informatitzen i s'implementen els documents d'alta i baixa padronal, es disposa de la informació de forma contínua, anual i desglossada a escala municipal, cosa que permet una anàlisi territorial força detallada. Les arribades i les sortides de població estrangera al Pirineu s'analitzaran a partir de l'Estadística de Variacions Residencials. A banda de l'estudi dels fluxos migratoris, també es revisaran, de forma breu, els fluxos que fan referència al moviment natural de la població, sobretot els relatius als naixements.

2.3.1.2 L'anàlisi de l'estoc a través del padró

L'anàlisi de l'estoc de població estrangera presenta més varietat de fonts que l'anàlisi de fluxos. Es pot fer principalment mitjançant els censos de població, els permisos de residència o el Padró Continu (Bayona, 2006). En aquest cas, succeeix com en el cas anterior en què les dades no reflecteixen la totalitat de població estrangera. Tot i així, aquestes són les més emprades per aproximar-se a l'estudi de les característiques de la immigració estrangera. D'altra banda, hi ha altres fonts específiques que ofereixen informació concreta sobre l'estoc de població estrangera.

El **Cens** és la font que explota dades sobre població més extensa i més detallada (tipus de llar, nivell d'estudis, ocupació, etc.). Els censos moderns es caracteritzen per ser una operació institucional, elaborats amb finalitats estadístiques i de caràcter universal (s'investiga a tota la població, no a una mostra)³³ (Susino, 2012). El seu cost elevat, però, fa que la periodicitat amb què es realitza sigui de deu anys. El darrer cens del qual es disposa de dades data de l'any 2001. Pel cas que ens ocupa, podria ser una font molt interessant per explotar dades referents a població estrangera. El cert, però, és que a partir de l'any 2000 és quan es fa més rellevant el pes de la població estrangera, tant a Catalunya com a l'àmbit d'estudi.

³³ El cens de 2011 presenta una important diferència respecte dels censos anteriors perquè està basat en registres administratius i completat amb una enquesta d'una mostra àmplia, d'aproximadament el 12% de la població (Susino, 2012).

Pel que fa als **permisos de residència**, aquests també presenten alguns inconvenients. Així, les dades recollides a partir dels permisos de residència no recullen informació sobre la població estrangera en situació irregular. A més, ni la Secretaría General de Inmigración y Emigración ni l'Instituto Nacional de Estadística (INE) faciliten les dades desagregades per municipis. Per tant, sembla més adient treballar amb les dades del Padró Continu que amb les dades censals -per quedar força desfasades- o les dades sobre permisos de residència – per ser poc fiables-.

El **Padró Continu de Població** es crea l'any 1996, quan es comencen a digitalitzar les dades oficials de població a Espanya i les dades queden recollides i gestionades per l'Instituto Nacional de Estadística. Aquestes dades s'extreuen del Padró municipal d'habitants, s'actualitzen periòdicament i es donen a conèixer a principis d'any. A més a més, s'introdueix la baixa momentània en el moment en què una persona es registra en un municipi diferent. El treball que fa l'INE amb les dades, entre d'altres, consisteix en eliminar registres múltiples que puguin haver aparegut. El Padró continu recull les altes i les baixes al municipi, les altes i les baixes per natalitat i per defunció, les altes per omissió, i les baixes per inclusió indeguda i per no renovació. A més a més, recull les dades sobre sexe, domicili, nacionalitat, lloc i data de naixement, noms i número de document d'identitat. Des de l'any 1996 el registre al Padró municipal d'habitants és obligatori per a tota la població que resideixi en el territori, independentment de la possessió del permís de residència.

Tot i l'obligatorietat d'inscripció al padró, les dades no s'ajusten del tot a la realitat, especialment quan es tracta de població estrangera. Diversos motius ho expliquen. Primer de tot, el sistema de registre és l'*autoempadronament*, aspecte clau que determina si s'enregistra o no la totalitat de població. Segon, les baixes de la població estrangera s'enregistren amb dificultats. D'una banda, fins fa ben poc no hi havia cap mecanisme administratiu per què una persona estrangera pogués donar-se de baixa en marxar a l'estranger i, de l'altra, la baixa qualitat dels documents acreditatius o les dificultats ortogràfiques poden dificultar la gestió de les baixes (Bayona, 2006). Tercer, i relacionat amb aquest darrer aspecte, es pot donar el cas que un estranger s'empadroni amb

documents diferents, registrant-se aquella persona per duplicat. I quart, existeixen les migracions múltiples, que fa un mateix individu en canviar diversos llocs de residència³⁴.

Amb tot, en un primer moment es detectà cert subregistrament de la població estrangera, com acostuma a succeir a les fonts estadístiques nacionals (Devolder, Gil i Forte, 2006), si es compara amb els permisos de residència³⁵ (Bayona, 2006). Ara bé, a partir d'un determinat moment, es constata un sobreregistrament de la població estrangera. Tot i que no es pot especificar el moment exacte (Susino, 2012), sí que es poden citar algunes de les causes d'aquest canvi. La llei 4/2000 va convertir la inscripció padronal en el requisit imprescindible per a l'accés i per a l'exercici de determinats drets, especialment en el cas dels immigrants en situació irregular (Solanes, 2004). A això cal afegir-hi les dificultats derivades de registrar les baixes, i la major possibilitat entre els estrangers de produir-se duplicacions o les falses inscripcions (Devolder, Gil i Forte, 2006). En resum, el Padró Continu sobreestima el nombre de residents estrangers que viuen a Espanya³⁶. Així doncs, cal tenir present la presència de dèficits a l'hora d'interpretar les dades.

Cal esmentar que existeixen **altres fonts de dades** que analitzen l'estoc, d'acord amb temàtiques concretes, com ara les qüestions referents al mercat de treball. A través de les altes de la Seguretat Social, dades consultables al Departament de Treball de la Generalitat de Catalunya, es pot obtenir una informació força interessant. Aquestes dades mostren el nombre de contractes realitzats i el nombre d'aturats (amb algunes variables com el sexe, l'edat, el sector d'activitat econòmica (CCAE-2009), la divisió econòmica (CCAE-2009), el nivell d'estudis, etc.)³⁷. A més, la informació es presenta per comarques i municipis. Ara bé, les dades no reflecteixen tots aquells immigrants que treballen a l'economia submergida, i això implica un grau important de desajust. Tanmateix, aquestes dades sobre contractació i nombre d'aturats oferiran una aproximació al mercat laboral de la població estrangera de l'Alt Pirineu i Aran.

³⁴ Si l'INE percep aquest registre múltiple realitza una *baixa per inscripció indeguda* d'un dels registres.

³⁵ Segons Bayona (2005), l'any 1996, el Padró de 1996 registrava 98.035 habitants de nacionalitat estrangera a Catalunya. En canvi, el nombre de permisos de residència recollia 106.809 persones.

³⁶ Per a una revisió de la sobreestimació per nacionalitats vegeu Devolder, Gil i Forte (2006) o Ródenas i Martí (2009).

³⁷ Vegeu: www20.gencat.cat/portal/site/observatorit treball [Data de consulta: 12-01-2010]

Així doncs, en general, les fonts de les dades estadístiques recullen la població estrangera de forma incompleta, així com gaudeixen de fiabilitat i validesa parcial (Susino, 2011 i 2012). No obstant, tant des de la vessant sociodemogràfica com territorial les dades ofereixen una informació clau pel que fa a l'estudi de la immigració estrangera a Espanya (Bayona, 2006), i en concret al Pirineu.

Abans de finalitzar l'apartat, es creu convenient especificar d'on s'han obtingut les dades. Les dades relatives als fluxos s'han obtingut de dues institucions. Primer, les dades sobre els fluxos migratoris, provinents de l'EVR, han estat facilitades pel Centre d'Estudis Demogràfics. Malgrat que les dades de l'EVR estan disponibles en altres organismes com l'Institut Nacional de Estadística o l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat), la seva obtenció era complexa. L'organització de les dades facilitades pel Centre d'Estudis Demogràfics a partir de taules dinàmiques ha facilitat el seu tractament i la seva anàlisi. Segon, les dades sobre el Moviment Natural de Població s'han obtingut a l'Idescat. Pel que fa a les dades relatives a l'estoc, aquestes han estat obtingudes al Idescat, ja sigui a través del banc de dades disponible a la seva pàgina web o ja sigui a través de demandes "fetes a mida". D'altra banda, les dades específiques referents al mercat de treball provenen del banc de dades de l'actual Departament d'Empresa i Ocupació.

2.3.2 Els mètodes qualitius

Durant dècades, les ciències socials han estat immerses en la recerca de la superioritat entre l'aproximació positivista/empirista i l'aproximació constructivista. La principal diferència entre ambdós paradigmes recau en l'aproximació als fenòmens de la recerca. Mentre el positivisme busca les causes dels fenòmens socials amb independència dels estats subjectius dels individus, el segon paradigma pretén entendre els fets socials des de la perspectiva de la persona que participa en el fet (Baylina, 1997). Dit això, les formes d'arribar a construir el coneixement divergeixen. Així, el paradigma positivista empra de manera prioritària la metodologia quantitativa, mentre que el constructivista usa generalment la metodologia qualitativa. No obstant, la complementarietat i la compatibilitat en l'ús d'ambdós mètodes, assenyalades recentment, posa de relleu la pèrdua de confrontació en el debat (Abbas i Teddlie, 1998).

D'acord amb Creswell (2003), l'aproximació qualitativa produeix coneixement a partir, sobretot, de les perspectives constructivistes. Això consisteix en l'elaboració de teories o de patrons a partir dels significats de les experiències individuals o dels significats socialment i històricament construïts. L'aproximació qualitativa també adquireix coneixement a partir de les perspectives participatives, com ara aquelles d'orientació política. També utilitza estratègies d'investigació, com ara els relats, les etnografies, els estudis de cas o de la teoria fonamentada. A banda d'això, per Creswell (2003), alguns tipus de preguntes de recerca demanen aproximacions específiques. Així, per exemple, si un concepte o un fenomen ha estat poc investigat, llavors aquest requereix un enfocament qualitatiu. D'acord amb l'autor, la recerca qualitativa pot constituir una fase exploratòria, per després aprofundir en noves hipòtesis. Seguint aquesta lògica, la recerca realitzada sobre el procés migratori i el procés d'assentament de la població de nacionalitat estrangera en una àrea de muntanya -l'Alt Pirineu i Aran- té poques referències, almenys a Espanya. Així, té sentit oferir aquest estudi com una primera exploració. Així mateix, es justifica en alguna mesura l'amplitud de l'àrea d'estudi.

L'ús de la metodologia qualitativa té una trajectòria llarga en les ciències socials (vegeu, per exemple, Valles, 2009). Tanmateix, aquest ús combina fases d'estancament amb fases de relançament i eufòria (Ruiz Olabuénaga, 2003). Així, en el període de 1930 a 1950 predominen els enfocaments "duros, experimentales, estandarizadores y cuantificadores" (Flick, 2004: 21). És a dir, les tècniques quantitatives. Es desaproven els mètodes qualitius per considerar-se "poc" científics i es generalitzen els mètodes quantitius en les ciències socials, primer al món anglosaxó i després a d'altres països, com ara Espanya (García Ramón, 1985). És el que s'anomena revolució quantitativa, i que en geografia apareix als anys 1955-1960 i es coneix com a *nova geografia* (Capel 1981; Schaefer 1971). En aquest marc, la geografia havia de ser una ciència que s'havia de preocupar per la formulació de lleis generals que expliquessin la distribució de certes característiques, elements i processos sobre l'espai (Albet i Benejam, 2000). Aquesta corrent de pensament va tractar de convertir-la en una ciència explicativa. Dit en altres paraules, la geografia hauria de produir teories pròpies i de realitzar generalitzacions per tal d'arribar a la formulació de lleis universals, a partir de models i tècniques quantitatives (Molina et al., 2004).

Ara bé, aquesta eufòria neopositivista perd empena a partir de la dècada de 1960 (Garcia Ramón, 1985). Els desafiaments plantejats des dels paradigmes de la *teoria crítica* i del constructivisme³⁸ qüestionen els postulats del positivisme i intensifiquen l'entusiasme i el renaixement de la metodologia qualitativa, a partir de principis epistemològics, ontològics i metodològics (Ruiz Olabuénaga, 2003; Valles, 1999).

En aquest marc, apareixen dues tendències diferenciades: la radical (dins la qual es pot diferenciar el corrent de pensament marxista i el corrent dels crítics o estructuralistes) i la humanística (relacionada amb la fenomenologia i l'existencialisme) (Albet, 1988). Així, apareixen dues corrents de pensament geogràfic que qüestionen els postulats de la nova geografia: la geografia crítica o radical i la geografia humanista. Aquestes noves línies de pensament geogràfic volen donar resposta als problemes socials i ambientals del moment i rebutgen els plantejaments neopositivistes. La geografia crítica o radical va col·locar l'èmfasi en l'examen dels processos socials i les seves implicacions territorials, a partir de tradicions teòriques i filosòfiques vinculades al marxisme. En canvi, la geografia humanística es va interessar pels estudis orientats a explorar les percepcions i les representacions que els subjectes tenen i construeixen sobre l'espai, des de posicions com la fenomenològica i l'hermenèutica (Molina et al., 2004). Així, en consonància amb la resta de ciències socials -com la sociologia, l'antropologia o la psicologia-, s'intensifica l'ús de tècniques i mètodes qualitius. En definitiva, l'ús de tècniques qualitatives es troba abastament difós en la geografia, especialment en la geografia humana (Delyser et al, 2010; Hay, 2000), i en altres ciències socials, com la sociologia, a banda de les que van desenvolupar aquest tipus de metodologia des del seu origen (com l'antropologia o l'etnologia).

D'acord amb Ruiz Olabuénaga (2003), resulta més fàcil descriure que definir els mètodes qualitius. La investigació qualitativa no es compon d'un concepte teòric i d'un cos metodològic únic, sinó que es compon més aviat d'enfocaments teòrics diversos (Flick, 2004). Existeix una gran diversitat de mètodes qualitius classificats de diferents maneres al llarg de la història, com ara: la investigació etnogràfica, l'interaccionisme simbòlic, la investigació fenomenològica, la investigació hermenèutica, l'etnometodologia, els estudi de

³⁸ Vegeu Valles (2009).

casos, o la investigació-acció. (Ruiz Olabuénaga, 2003; Rodríguez, Gil i Jiménez, 1996; Rodríguez-Gómez i Valldeoriola, 2009; Valles, 2009). Per exemple, Flick (2004) distingeix tres enfocaments principals: a) l'interaccionisme simbòlic, en el qual interessen els significats que els individus atribueixen a les seves activitats i a allò que els envolta; b) l'etnometodologia, que s'interessa per com els individus construeixen la realitat social en i a través dels processos d'interacció; i c) les posicions postestructuralistes o psicoanalítiques, que s'interessen per la percepció i per la creació subjectiva i social.

Retornant a Ruiz Olabuénaga (2003: 23), es poden citar les principals característiques dels mètodes qualitatius: a) el seu objectiu és la captació i reconstrucció de significat; b) el seu llenguatge és sobretot conceptual i metafòric; c) la seva forma de captar la informació no és estructurada sinó flexible i desestructurada; d) el seu procediment és més inductiu que deductiu; i finalment, e) l'orientació no és particularista ni generalitzadora sinó holística i concretitzadora. Recapitulant, una definició interessant és la que ofereixen Denzin i Lincoln:

Qualitative research is a situated activity that locates the observer in the world. It consists of a set of interpretative, material practices that make the world visible. These practices transform the world, they turn the world into a series of representations, including field notes, interviews, conversations, photographs, recordings and memos to the self. At this level, qualitative research involves an interpretative, naturalistic approach to the world. This means that qualitative researchers study things in their natural setting, attempting to make sense of, or, interpret phenomena in terms of the meanings people bring to them. (Denzin y Lincoln, 2005: 3).

D'altra banda, la metodologia qualitativa es preocupa de la validesa de la recerca, més que de la fiabilitat (Flick, 2004). No obstant això, existeixen alguns criteris: l'acceptació interna i externa de la investigació i de l'investigador, la coherència per a la comprensió del fenomen, i la saturació de la informació obtinguda (Pascual de Sans i Solana, 2011). En aquest sentit, tant la producció de dades com la presentació de fenòmens i de resultats constitueixen el punt de partida per a avaluar la validesa (Flick, 2004).

En un altre ordre, és important destacar que els mètodes i les tècniques emprades en la metodologia qualitativa són diversos. Flick (2004) distingeix diferents mètodes en funció si recullen dades verbals o dades no verbals. Entre els primers hi ha les entrevistes semiestructurades (focalitzada, semiestandarditzada, entrevista centrada en el problema,

entrevista a experts o entrevista etnogràfica), les narracions, les entrevistes en grup i els grups de discussió. Les dades visuals provenen de l'observació, l'observació participant, l'etnografia o l'anàlisi de fotografies o de vídeos. Actualment, la tècnica eminent en els estudis sobre població és l'entrevista en profunditat (o entrevista semiestructurada) (Pascual de Sans i Solana, 2011). A partir d'aquí es revisaran els mètodes emprats.

2.3.2.1 Teoria i mètode de les entrevistes qualitatives

La recerca duta a terme s'ha fonamentat principalment en la realització i l'anàlisi d'entrevistes. L'entrevista, tal i com defineix Ruiz Olabuénaga (2003) és una tècnica per a obtenir informació, mitjançant una conversa professional, entre dues o més persones, per a un estudi analític d'investigació o per a contribuir a diagnòstics o tractaments socials. No és un procés espontani sinó que és un procés relativament estructurat en el qual l'entrevistador crea una situació amb l'objectiu de recollir informació sobre esdeveniments i aspectes subjectius de les persones: creences i actituds, opinions, valors o coneixements (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002: 261).

Existeixen diferents tipus d'entrevistes i criteris diferents per classificar-les (Valles, 2002). Brunet, Pastor i Belzunegui (2002) distingeixen tres criteris: a) el nombre de participants; b) el grau d'estructuració de l'entrevista i c) el grau de directivitat.

El primer criteri, reconeix les entrevistes de tipus individual -on intervien únicament l'entrevistador i la persona entrevistada-, o les entrevistes en grup -on, a banda de l'entrevistador, hi ha nombrosos participants.

El segon criteri, el grau d'estructuració, distingeix entre les entrevistes estructurades o estandarditzades i les entrevistes semiestructurades o en profunditat³⁹. Les primeres consten d'un guió de preguntes, el qual disposa de categories de resposta preestablertes. Aquest tipus d'entrevista pretén explicar més que comprendre, en funció de respostes més aviat racionals. Les entrevistes semiestructurades, en canvi, tenen un caràcter individual,

³⁹ D'acord amb Guirado (2011) hi ha certa confusió terminològica atès que existeix un consens poc generalitzat sobre els diferents tipus d'entrevistes qualitatives. A tall d'exemple, mentre Valles (2002) parla d'entrevistes qualitatives o en profunditat per referir-se a les entrevistes semiestructurades, Ruiz Olabuénaga (2003) parla d'entrevistes no estructurades o d'entrevistes en profunditat.

holístic i no-directiu. Així, primer, el caràcter individual significa que les entrevistes es produeixen entre dues persones. Segon, el desenvolupament de l'entrevista es fa al voltant dels diferents significats que aporta l'entrevistat. Es busca maximitzar el significat. I tercer, un format no-directiu equival a una direcció flexible en el contingut i en la forma (Ruiz Olabuénaga, 2003). L'entrevistador acostuma a disposar d'un guió amb temes diversos que vol tractar, sense un ordre establert necessàriament, i que al mateix temps pot canviar o reelaborar. Així, la persona entrevistada respon obertament, segons el seu criteri, però sota certa direcció de la persona que entrevista.

Finalment, el tercer criteri, el grau de directivitat, distingeix entre entrevistes dirigides i entrevistes no-dirigides, parant atenció a l'actitud de l'entrevistador més que a l'estructura de l'entrevista. Les primeres responen a un seguit de qüestions que l'investigador intentarà completar, amb flexibilitat, però marcant l'ordre i la importància de les temàtiques. En canvi, en les entrevistes no-dirigides, l'entrevistador condueix de forma oberta l'entrevista.

Les entrevistes realitzades en aquesta recerca han estat entrevistes **en profunditat, individuals, semiestructurades i no-dirigides**.

Primer, han estat **entrevistes en profunditat**, entenent aquestes com a trobades dirigides a la comprensió de les perspectives que tenen els informants respecte de les seves vides, experiències o situacions, expressades amb les seves pròpies paraules (Taylor i Bogdan, 2006). L'objectiu ha consistit en comprendre, més que explicar, com s'ha produït l'arribada de població estrangera al Pirineu, i quins efectes ha tingut en l'àmbit laboral i en l'àmbit social. Això s'ha efectuat a partir de la manera com les persones entrevistades, i especialment les persones immigrades i estrangeres, experimenten i classifiquen l'entorn, en general, i algun tema de la investigació, en particular, a través de les seves experiències, sentiments i opinions.

Segon, les entrevistes han estat individuals, entre la persona entrevistada i l'entrevistadora, que sempre ha estat l'autora de l'estudi. Val a dir que en alguns casos hi havia la participació de més d'una persona entrevistada. A tall d'exemple, a l'Ajuntament de Puigcerdà, l'entrevista es va realitzar a la regidora d'Immigració i a l'agent d'Acollida de l'Ajuntament. En altres ocasions, el cònjuge de la persona amb qui s'havia contactat

prèviament estava present, o apareixia espontàniament, mentre es duia a terme l'entrevista. En tots els casos es contempla l'aspecte positiu d'aquesta "doble" participació, atès que aporta informació addicional, i pot dur a abordar temes complicats de la migració. No obstant, convé tenir present que la presència d'una tercera persona pot influir en alguna mesura a la narrativa de la persona entrevistada.

D'altra banda, aquestes entrevistes, on intervé més d'una persona, no es consideren entrevistes en grup. Això és així perquè l'entrevista en grup compta amb un mètode propi⁴⁰, que en aquest estudi no ha estat desenvolupat. D'acord amb Ruiz Olabuénaga (2003) aquest tipus d'entrevista vol abordar problemes col·lectius, de forma més o menys col·lectiva. En aquest sentit, per Ortí (1994) les discussions de grup volen captar les representacions ideològiques, els valors o les formacions imaginaries dominants en un estrat o classe social determinada. Si bé en aquesta recerca s'aborden problemes col·lectius o socials, com ara per exemple la convivència entre població estrangera i la població autòctona, s'ha optat per enfocar-los des de la perspectiva individual, és a dir des de la experiència individual de les persones entrevistades. Entre els aspectes positius de realitzar entrevistes individuals respecte d'altres tècniques es pot destacar la informació "extra" obtinguda a través de la comunicació no-verbal, com ara el to de veu o el llenguatge corporal. En canvi, entre les limitacions es pot destacar el cost econòmic i de dedicació (Opdenakker, 2006).

En tercer lloc, les entrevistes són **semiestructurades**. S'ha elaborat un guió per a cada grup de persones entrevistades (vegeu apartat següent, 2.2.3.2). Aquest guió té la finalitat de presentar el temes que es tractaran a l'entrevista, això sí deixant llibertat i flexibilitat a la persona entrevistada per aprofundir en aquelles temàtiques on es podia sentir més còmode. Les respostes que s'acostumen a obtenir són espontànies i personals (Sellitz et al., 1970). En cap cas, el guió pretenia ser un llistat de preguntes preestablertes, seqüenciades i normalitzades, com es fa en una entrevista estructurada. En definitiva, en absència d'una estandardització formal, la persona interrogada responia segons els seus termes i amb força flexibilitat (Brunet, Pastor i Belzunegui, 2002).

⁴⁰ Per a més informació sobre les entrevistes en grup o grups de discussió vegeu, per exemple, Ibáñez (1979), Ruiz Olabuénaga (2003) o Ortí (1994).

I finalment, en quart lloc, les entrevistes són **no-dirigides**. En aquest cas, s'ha procurat crear un clima favorable per tal d'instar a la persona entrevistada a parlar sobre els temes de la recerca. En aquest tipus d'entrevistes no es busca cobrir una sèrie d'aspectes ni dirigir la persona entrevistada cap a determinades qüestions. En tot cas, s'ha animat la persona a expressar-se amb llibertat, adoptant una postura "d'oient interessat" (Guirado, 2011).

En síntesi, s'ha escollit l'entrevista en profunditat per a l'obtenció d'informació d'experiències, d'actituds i d'opinions sobre el fenomen de la immigració estrangera al Pirineu. Dit això, tot seguit s'abordarà el disseny de les entrevistes. Això fa referència, en poques paraules, a com i a qui s'han fet les entrevistes.

2.3.2.2 Elaboració de les entrevistes: preparació del guió i selecció del grups d'entrevistats

a. El guió de l'entrevista

Un cop s'ha decidit quin és el millor mètode per a arribar a la informació, cal detallar quins aspectes concrets es voldran tractar a les entrevistes. Això es plasmarà en el que es coneix com *el guió de l'entrevista*. Després d'haver delimitat els temes i els subtemes del guió i en bona mesura a resultes d'això, a continuació es procedeix a la selecció de persones a entrevistar (Valles, 1997).

Així doncs, el guió de les entrevistes recull els objectius de la investigació i els tradueix en preguntes o temes de conversa (Valles, 2002). Aquestes preguntes són més aviat un esquema on apareixen els temes que interessa tractar. El guió té la funció d'orientar les entrevistes, no està estructurat ni organitzat. Així, doncs, durant el treball de camp, s'utilitzava com un recordatori, es repassava abans de cada entrevista i durant aquesta no estava present. En resum, el primer pas a l'hora d'elaborar el guió va consistir en definir els temes principals i a partir d'aquí anotar i acotar subtemes (Valles, 1997).

Dit això, es van especificar tot un seguit de temàtiques a abordar, que tenien a veure amb el procés migratori i el procés d'assentament de la població estrangera al Pirineu. Es van definir tres tipus de guions que responien a la voluntat d'estudiar experiències diverses sobre el fenomen, des de tres perspectives diferents. En aquest sentit es va realitzar un guió

per cada grup escollit: professionals i coneixedors del territori, població de nacionalitat espanyola autòctona i població estrangera, recentment immigrada. Si bé els guions presenten una estructura similar, hi ha alguns trets específics. Així, en el guió d'informants clau es posa major èmfasi en la visió institucional de determinats temes. En el guió per la població estrangera es vol abordar l'experiència sobre una gran varietat de temàtiques. I en el guió per la població espanyola es posa l'accent en les relacions amb la població estrangera. Com es pot observar a la taula 2.5, les entrevistes s'iniciaven amb un breu relat de la situació personal de cada persona entrevistada, per després abordar els temes específics que es tractarien amb cada grup d'entrevistats. De la mateixa manera, al final de l'entrevista s'abordava en tots els grups com es percebia la situació actual de crisi econòmica en relació amb el fenomen de la immigració.

Taula 2.5: Temes principals a l'hora d'elaborar el guió

Guió d'entrevistes a informants clau	Guió d'entrevistes per a població estrangera	Guió d'entrevistes a persones de nacionalitat espanyola
1. Presentació de l'informant	1. Presentació personal i història i trajectòria/es migratòries fins a arribar al Pirineu	1. Situació personal i història migratòria
2. Perquè arriba població estrangera al Pirineu	2. Motivació per residir al Pirineu	2. Perquè arriba població estrangera al Pirineu
3. Percepció general de l'immigrant		3. Percepció general de l'immigrant
	3. Característiques de la vida al Pirineu	
4. Família	4. Família	
5. Treball	5. Treball	4. Relacions laborals
6. Situació legal	6. Situació legal	
7. Habitatge	7. Habitatge	
8. Serveis (Sanitat i Educació)	8. Serveis (Sanitat i Educació)	
9. Xarxes	9. Xarxes	
10. Espais i relacions d'interacció	10. Relacions socials	5. Altres tipus de relacions i convivència
	11. Relacions amb institucions públiques i privades d'ajut/suport	
11. Situació actual	12. Situació actual	6. Situació actual

Elaboració pròpia

b. La selecció de la població a entrevistar

Tot seguit, es va començar el procés de selecció de persones entrevistades. Calia respondre *a qui entrevistar* i *a quants entrevistar*. Aquestes preguntes són clau quan s'inicia una recerca d'aquest tipus (Valles, 1997; 2002). Pel que fa al *qui* entrevistar, es coneix com a mostreig teòric i consisteix en el procés de recollida de dades per generar teoria. En aquest procés es té en compte la rellevància dels casos, i no la representativitat, cosa que es faria amb un mostreig estadístic (Flick, 2004; Taylor i Bogdan, 2006). Es seleccionen grups o casos segons uns criteris concrets. D'acord amb Valles (1997), la selecció de mostreig no respon únicament a un sol criteri, sinó que és fruit de diversos criteris. A tall d'exemple, per Gorden (1975, citat a Valles, 2002), s'entrevistarà a la població que tingui la informació rellevant, que sigui més accessible, que estigui més disposada a informar i que estigui més capacitada per proporcionar informació.

Criteris de selecció

En aquesta recerca, la selecció d'entrevistats s'ha realitzat seguint els criteris d'**heterogeneïtat** i d'**accessibilitat**, així com també el criteri de la **casualitat** (Ruiz Olabuénaga i Ispizua, 1989). Passem a revisar aquests criteris en el marc de la recerca.

Amb la delimitació a partir de tres grups destinataris de les entrevistes (informants clau, població estrangera i població espanyola) es buscava **heterogeneïtat**. També es va seguir el criteri d'heterogeneïtat dins els grups delimitats, en funció de diferents variables sociodemogràfiques (sexe, edat, nacionalitat, estudis o professió). Això va ser possible després d'haver realitzat una aproximació a l'estudi amb dades quantitatives. Aquest fet és el que es coneix com a representativitat tipològica (Valles, 2002). No obstant, la selecció de persones s'anava construint, en bona mesura, a mida que avançava el treball de camp. D'acord amb Taylor i Bogdan (2006), l'entrevistador té una idea inicial sobre les persones que entrevistarà i com s'hi acostarà. Tanmateix, la idea inicial pot anar variant després de les primeres entrevistes, al llarg de l'estudi. Això s'explica per l'aparició de noves informacions i idees que van apareixent al llarg del treball de camp.

L'**accessibilitat** fa referència a les possibilitats d'arribar físicament i socialment a les persones que es pretén entrevistar. Una de les tècniques emprades per a arribar a la

població objecte de l'estudi ha estat l'estratègia de la bola de neu. Aquesta tècnica consisteix en sol·licitar, a persones entrevistades, el contacte amb altres entrevistats potencials, dintre del seu cercle de coneguts. Per exemple, es demanava als tècnics d'immigració dels ajuntaments o dels Consells comarcals que facilitessin el contacte de població estrangera. Ara bé, és evident que aquesta tècnica presenta un risc elevat de biaix. Per això és interessant tenir presents múltiples criteris de selecció.

En aquest sentit, el criteri de **casualitat** fa referència a la possibilitat de trobar una persona interessada, motivada i capaç de col·laborar amb la investigació, sense que la trobada sigui planificada ni derivada d'algun contacte previ. En aquest sentit alguns interlocutors han estat entrevistats "a l'atzar"⁴¹. Durant el treball de camp, en espais de trobada, en comerços o al carrer, es preguntava a persones de població estrangera o espanyola si voldrien ser entrevistats. Es tractava de concórrer en espais on poder contactar amb aquests col·lectiu⁴². Val a dir, que en la gran majoria dels casos la resposta era afirmativa. Hi havia força predisposició a col·laborar amb la recerca. En definitiva, s'ha diversificat el tipus de persones entrevistades amb la finalitat de descobrir tota la gamma de perspectives i de perfils de les persones en les quals reposa l'interès de la recerca (Taylor i Bogdan, 2006).

Grups de població destinataris

En aquest marc, s'havien definit tres grups de població: a) informants clau, tècnics i coneixedors del territori b) població de nacionalitat estrangera i c) població de nacionalitat espanyola. El primer grup està format per persones que treballen en institucions o entitats relacionades amb el fenomen de la immigració estrangera (com ara tècnics d'immigració) i per persones coneixedores del territori i amb una certa relació amb el fenomen (com ara representants sindicals o empresaris). El segon grup escollit es componia per població estrangera que hagués arribat a partir dels primers anys de la primera dècada del 2000, atès que el període d'estudi es situa entre l'any 2000 i l'any 2012. En aquest sentit, val la pena esmentar que es volia investigar sobre les experiències que comporta una migració recent,

⁴¹ D'acord amb Valles (2002) aquesta tècnica és més pròpia de l'enquesta, en la qual l'informant és abordat i sotmès a un seguit de preguntes, generalment de format breu. Si bé, aquest format no es correspon amb aquell que s'ha emprat a la recerca, la forma d'arribar a la població és la mateixa.

⁴² Cal assenyalar que a més a més, per detectar el perfil de la persona entrevistable calia estar atent a senyals reveladores, com ara les característiques de fenotip físiques o la forma de parlar.

per tant s'excloïa a població estrangera que hagués arribat abans de l'any 2000. Finalment, el tercer grup integra població de nacionalitat espanyola "de naixement", per tant no s'inclouïa a població que hagués adquirit recentment la nacionalitat espanyola. Amb tot, aquesta delimitació ha volgut donar veu a perspectives diferents sobre el fenomen a estudiar.

Així doncs, en primer lloc, s'ha volgut conèixer el punt de vista més tècnic i institucional que oferien el grup d'informants clau. En segon lloc, s'ha incidit en la veu dels protagonistes principals de l'estudi, els immigrants estrangers. I en darrer lloc, s'ha volgut donar veu a població que experimenta el fenomen, en tant que receptors del fenomen. La recerca d'heterogeneïtat ha incidit en la tria de persones diverses. Així, s'ha procurat que la selecció mostrés diferents perfils, en quant al sexe, l'edat, la nacionalitat, el nivell d'estudis o la professió.

Pel que fa al nombre de persones entrevistades, d'acord amb Taylor i Bogdan (2006), les històries d'alguns són millors que les d'altres i les persones tenen capacitats diferents per relatar la seva història i els seus sentiments. resulta més important la qualitat que la quantitat de les entrevistes en profunditat. Resulta més important la qualitat que la quantitat de les entrevistes en profunditat. Un cop es percep que les entrevistes amb persones addicionals no produeixen cap aportació nova, es considera que s'ha arribat al punt de saturació (Valles, 1997). Això no significa que en algunes temàtiques concretes es pugui aprofundir més, realitzant noves entrevistes o fent més d'una sessió. Tanmateix, aquesta recerca té la voluntat d'estudiar el fenomen de la immigració estrangera al Pirineu, com i perquè es produeix de forma general, i no tant investigar aspectes o perfils concrets del fenomen que apareixen a les entrevistes. Així doncs, es considera que la qualitat de les dades obtingudes manifesta que la selecció de persones ha assolit els objectius de la recerca.

Amb tot, en resulta una selecció on el gruix més important d'entrevistes recau en aquells que conformen l'objecte d'estudi principal, la població estrangera. Aquest col·lectiu es defineix en tant que és població adulta, que té la nacionalitat estrangera, que resideix en algun indret del Pirineu i que ha arribat al llarg del període 2000-2012. Aquest darrer criteri temporal s'emmarca en el context general de l'estudi, en el qual Espanya ha esdevingut un

país receptor d'immigració estrangera. D'altra banda, s'ha optat per entrevistar a població adulta, atès que un dels elements a investigar tractava sobre els motius que hi havia darrere la decisió d'immigrar al Pirineu i els menors acostumen a migrar en funció dels progenitors. No obstant això, hi ha una persona entrevistada que en el moment que va emigrar era menor d'edat. En el moment de l'entrevista, però, aquesta persona era major d'edat i la seva experiència i perspectiva és realment interessant. Recapitulant, s'han dut a terme un total de 30 entrevistes a població de nacionalitat estrangera, distribuïdes entre 15 dones i 15 homes de nacionalitats diverses. És remarcable que hi ha certa concentració en quant a les edats, entre les persones entrevistades (vegeu la taula 2.6). Hi ha un predomini d'adults en la franja dels 25 als 45 anys. De fet l'edat mitjana de les persones entrevistades es situa al voltant dels 36 anys. Així mateix, hi ha certa concentració que té a veure amb el nivell d'estudis, on es detecta una presència més aviat escassa de persones amb nivell d'estudis superiors.

Taula 2.6: Llistat de persones entrevistades

a) Representants d'institucions i coneixedors del territori

Nom	Càrrec i lloc de treball
Mercè Janer	Formadora del curs Diversitat i Relacions Interculturals (Trem, la Seu d'Urgell i Vielha). Barcelona
Amparo	Tècnica Immigració Consell Comarcal de l'Alta Ribagorça. El Pont de Suert
Nora	Coordinadora de l'Àrea de la Dona i Immigració del Conselh Generau d'Aran. Vielha
Armand	Associació Immigrants Casal Xorret de Sort. Llavorsí
Lourdes i Andrea	Regidora d'Immigració de l'Ajuntament de Puigcerdà i Agent d'acollida. Puigcerdà
Joan	Coordinador comarcal d'Unió de pagesos. La Seu d'Urgell
Teresa	Directora de l'ONG La Seu Solidària. La Seu d'Urgell
Pere Campí	Coordinador de la Secretaria d'Immigració del territori de l'Alt Pirineu i Aran. Trem
Sara Vilà	Investigadora de la Universitat de Lleida. Lleida
Óscar Arcienagas	President de AMILACAT (Associació Cultural d'Amics Ilatinoamericans de Catalunya). La Seu d'Urgell
Caporal César	Mosso d'Esquadra. La Seu d'Urgell
Sònia	Responsable RRHH. Hospital de Vielha
Maria	Tècnica de Càrites Diocesana d'Urgell. Bisbat de la Seu d'Urgell

b) Població de nacionalitat estrangera

(dones)

Nom fictici	Nacionalitat	Edat	Nivell d'estudis ⁴³	Professió ⁴⁴
Isabel	Argentina	50	Superior	Tècniques i professionals de suport
Rosa	Bolívia	20	Elemental	Treballadores no qualificades
Hilda	Bolívia	28	Elemental	Treballadores no qualificades
Tsveranka	Bulgària	37	Elemental	Gerent d'empresa
Anabelle	Camerun	35	Elemental	Treballadores de serveis de restauració, personals, protecció i venedores de comerços
Ángela	Colòmbia	41	Superior	Empleades administratives.
Gabriella	Equador	47	Mig	Gerent d'empresa
Muneera	i Marroc	29	Superior	Treballadores no qualificades
Bashira		35	Mig	
Maria	Polònia	42	Elemental	Treballadores no qualificades
Sabina	Romania	41	Mig	Treballadores de serveis de restauració, personals, protecció i venedores de comerços
Constanta	Romania	40	Superior	Empleades administratives
Romanitza	Romania	21	Mig	Treballadores de serveis de restauració, personals, protecció i venedores de comerços
Nora	Perú	47	Elemental	Treballadores no qualificades
Carla	Equador	34	Elemental	Treballadores no qualificades
Tamara	Uruguai	43	Mig	Treballadores no qualificades

⁴³ Es considera un nivell *elemental*, aquell que primer cycle d'ensenyament secundari o el segon cycle d'educació bàsica. Es considera *mig* si hi ha un ensenyament postsecundari no terciari. I es considera *superior* si hi ha ensenyament terciari.

⁴⁴ Classificació feta a partir de Classificació catalana d'ocupacions (CCO-94), vegeu www.idescat.cat

(homes)

Nom fictici	Nacionalitat	Edat	Nivell d'estudis ⁴⁵	Professió ⁴⁶
Damián	Bolívia	47	Superior	Gerent d'empresa
Carlos	Brasil	43	Elemental	Treballadors no qualificats
Julio	Colòmbia	33	Superior	Tècnics i professionals científics i intel·lectuals
Miguel	Colòmbia	33	Superior	Treballadors de serveis de restauració, personals, protecció i venedors de comerços
Marcelo	Equador	40	Mig	Treballadors qualificats en activitats agràries i pesqueres
Samuel	Mali	41	Elemental	Treballadors no qualificats
Abdul	Marroc	33	Mig	Treballadors no qualificats
Hakîm	Marroc	27 i 34	Elemental	Treballadors no qualificats
Aureliano	Perú	18		Estudiant
Manuel i Joaõ	Portugal	28	Mig	Treballadors no qualificats
Sebastião	Portugal	37	Mig	Gerent d'empresa
Grzegorz	Romania	36	Mig	Treballadors qualificats en activitats agràries i pesqueres
Pedro	Uruguai	46	Mig	Treballadors de serveis de restauració, personals, protecció i venedors de comerços
Wei	Xina	34	Mig	Gerent d'empresa
Andrei	Romania	38	Mig	Artesans i treballadors qualificats de les indústries manufactureres, la construcció i la mineria

⁴⁵ Es considera un nivell *elemental*, aquell que primer cycle d'ensenyament secundari o el segon cycle d'educació bàsica. Es considera *mig* si hi ha un ensenyament postsecundari no terciari. I es considera *superior* si hi ha ensenyament terciari.

⁴⁶ Classificació feta a partir de Classificació Catalana d'Ocupacions (CCO-94), vegeu www.idescat.cat.

b) Població de nacionalitat espanyola

Nom fictici	Edat	Perfil descriptiu	Edat
Júlia i Roc	28 i 29 anys	Artesans i treballadors qualificats de les indústries manufactureres, la construcció i la mineria, llevat dels operadors d'instal·lacions i maquinària	28 i 29 anys
Xavier	50 anys	Tècnics i professionals científics i intel·lectuals	50 anys
Jordi	38 anys	Treballador de serveis de restauració, personals, protecció i venedors de comerços	38 anys
Oriol	30 anys	Gerent d'Empresa	30 anys
Alba	29 anys	Empleada administrativa	29 anys
Marià	78 anys	Jubilat	78 anys
Maria Eugènia	63 anys	Treballadora de serveis de restauració, personals, protecció i venedora de comerços	63 anys
Elisabet	42 anys	Treballadora de serveis de restauració, personals, protecció i venedora de comerços	42 anys
Juli	52 anys	Gerent d'Empresa	52 anys

La resta de persones entrevistades es divideixen en el grup d'informants clau i en el grup de població de nacionalitat espanyola. Pel que fa al primer, s'ha entrevistat a 13 persones. Com s'ha dit anteriorment aquestes persones s'entrevistaven com a representants d'alguna institució relacionada amb el fenomen, de forma directa o indirecta, i a més a més coneixedors del context local. Així, s'ha entrevistat a un representant tècnic d'immigració de cada comarca⁴⁷, així com al Coordinador de la Secretaria d'Immigració de l'Alt Pirineu i Aran. A més, també s'ha entrevistat altres professionals com ara representants d'associacions o ONG's o representants d'institucions públiques, com ara el Responsable de Seguretat Ciutadana de la comissaria de Mossos d'Esquadra de la Seu d'Urgell o la Responsable de Recursos Humans de l'Hospital de Vielha⁴⁸.

⁴⁷ Val a dir que tant al Consell Comarcal de l'Alt Urgell com al Consell Comarcal del Pallars Jussà, les persones entrevistades van preferir que la conversa no s'enregistrés. Així, malgrat que es va realitzar l'entrevista, aquestes no consten en el llistat de persones entrevistades. D'altra banda, en el cas de la Cerdanya, es va parlar amb la regidora d'immigració i l'agent d'acollida de l'Ajuntament de Puigcerdà. El desconeixement per part de l'entrevistadora, que es trobava en la primera fase del treball de camp, i la tècnica de la bola de neu van conduir cap aquestes dues persones. Si bé és cert que hagués estat interessant realitzar la entrevista a una persona amb un bon coneixement de tota comarca, com ara el tècnic d'immigració del Consell Comarcal, com s'havia fet en la resta de casos, es va optar per delimitar-ho als representants de l'Ajuntament, ja que oferiren una informació prou interessant i una visió global del fenomen a la comarca de la Cerdanya.

⁴⁸ Dins aquest grup cal destacar també l'entrevista realitzada a un director d'oficina del Servei Català d'Ocupació que no va voler enregistrar la conversa.

Pel que fa al segon grup, el format per la població de nacionalitat espanyola, s'ha entrevistat 9 persones. S'ha cercat l'heterogeneïtat en aquest grup, tot i que s'observa certa manca de població jove de la franja dels 20-30 anys, i no hi ha cap persona amb un perfil socioprofessional baix, com ara personal no-qualificat, cosa que mostra segurament en alguna mesura un biaix en la heterogeneïtat de la mostra. Tanmateix, cal subratllar que totes les persones han aportat una informació valuosa que contribueix a comprendre el fenomen estudiat.

Per acabar, cal esmentar que les entrevistes s'han realitzat per tot l'àmbit d'estudi, buscant l'heterogeneïtat territorial. D'una banda, s'ha entrevistat a població que resideix en les comarques més poblades de l'àmbit d'estudi, la meitat d'entrevistes a població estrangera s'han realitzat a població de la Cerdanya i de l'Alt Urgell. De l'altra, les capitals de comarca i els nuclis grans també registren una major quantitat de població entrevistada. En el cas de la població estrangera, si bé un nombre considerable resideix a capitals de comarca un nombre també significatiu resideix en nuclis petits. En canvi, poques persones residien en nuclis intermedis o importants. Aquesta distribució es reproduïx en el cas de la població espanyola. Si bé es distribueix de forma més homogènia entre les capitals de comarca i els pobles petits, només una entrevista implica un municipi intermedi o important (vegeu taula 2.7).

Taula 2.7: Lloc de residència de la població entrevistada

Lloc de residència	Població estrangera	Població espanyola
Capital comarcal	16	4
Nuclis importants	5	1
Nuclis petits	9	4
Total	30	9

Elaboració pròpia

D'altra banda, val a dir que el major nombre d'entrevistes s'ha realitzat a capitals de comarca. A tall d'il·lustració, de les 30 entrevistes realitzades a població estrangera, 24 s'han dut a terme en capitals de comarca i 6 en pobles de dimensions més reduïdes. Entre aquelles entrevistes realitzades a les capitals de comarca hi ha persones que s'hi han desplaçat puntualment per realitzar l'entrevista o s'hi trobaven per motius laborals o d'accés a serveis quan se'ls ha entrevistat.

2.3.2.3 Desenvolupament de l'entrevista

En aquest apartat s'exposa com es van dur a terme la realització de les entrevistes. Primer, s'aborda com es produeix el contacte inicial. En segon lloc, es revisen alguns aspectes clau del desenvolupament i, finalment, es tracten algunes limitacions, el lloc i la durada.

a. El contacte inicial

Els preparatius de les entrevistes van requerir un temps previ abans de començar a entrevistar als grups que s'havien definit. Aquesta preparació prèvia requereix definir qui es vol entrevistar i després requereix l'elaboració d'un guió de treball. Així mateix, abans de començar, cal fer un contacte previ amb aquelles persones susceptibles a ser entrevistades. Aquest procés de presa de contacte i posterior desenvolupament (selecció de lloc de l'entrevista, actitud de l'entrevistador, formulació de preguntes i tancament de l'entrevista) consta d'alguns procediments assenyalats per autors com ara Brunet, Pastor i Belzunegui (2002), Taylor i Bogdan (2006) o Valles (2002), entre d'altres.

Els primers contactes es van realitzar amb el grup corresponent a representants d'institucions i experts locals. Això es deu a dos motius. Primer, aquest grup podia proporcionar una visió global del fenomen, en tant que coneixedors propers de les vivències de la població estrangera resident al Pirineu. D'aquesta manera podrien aparèixer temes inesperats en la primera elaboració del guió, o al revés es podrien descartar aspectes que s'havien cregut rellevants. El segon motiu respon a la possibilitat que oferirien aquestes persones a l'hora de facilitar contactes amb persones immigrades, a través de la tècnica de la bola de neu. I així va ser. Algunes de les persones immigrades van ser posteriorment contactades gràcies a aquestes entrevistes.

Un cop es van realitzar aquestes entrevistes, es va procedir a contactar amb persones de nacionalitat estrangera i immigrades. Les primeres entrevistes a aquest col·lectiu es van realitzar a partir del cinquè desplaçament al camp. Quan es va considerar que era pertinent no realitzar més entrevistes a aquest col·lectiu, atès que la informació obtinguda era vàlida i suficient, es va prosseguir amb les entrevistes a persones de nacionalitat espanyola. Per arribar a aquest grup de població es va fer ús de la xarxa de contactes personals de la

investigadora. Ateses les limitacions de la xarxa personal, pel que fa al nombre i pel que fa la diversitat, es va fer ús del que s'ha anomenat entrevistes realitzades a "l'atzar", com ja s'havia usat en el cas de les entrevistes a població estrangera.

A l'hora de concertar l'entrevista, es van utilitzar dos canals. El primer canal ha consistit en un contacte previ a través de correu electrònic o de telèfon. En canvi, el segon canal consisteix en la presa de contacte directe en espais públics. La via més utilitzada per a establir el contacte inicial ha estat la primera. En aquesta primera presa de contacte es presentava la investigadora i la recerca i s'exposava la voluntat de realitzar una entrevista personal. En ambdós s'operava de la mateixa manera: presentació de la recerca i petició d'entrevista.

Tanmateix, el segon canal, en ser contacte directe, cara a cara, a vegades provocava desconfiança i refús, en un primer moment. A mida que s'explicava exactament en què consistia la recerca la resposta esdevenia positiva i col·laborativa, en la majoria dels casos. En algunes circumstàncies es programava una cita per a un altre moment, i en d'altres l'entrevista en conduïa immediatament. La desconfiança i el rebuig s'atribueix a certa invasió de la intimitat, cosa que succeïa en menor mesura quan el contacte s'havia realitzat prèviament per correu electrònic o per telèfon. Val a dir que les característiques pròpies de la investigadora -dona i jove- poden haver esmorteït el recel inicial.

D'altra banda, el sentiment de desconfiança es poden veure agreujats per la situació d'irregularitat amb què es trobaven algunes de les persones abordades. Un altre aspecte característic d'aquest tipus d'apropament, consisteix en què a vegades, un cop iniciada la conversa, els entrevistats tornaven a preguntar què era el que volia fer realment. Un exemple d'això es pot trobar en l'entrevista amb l'Abdul: "Bueno, pero antes de explicar te tengo que pedir una *coseta*... Esto que vas a escribir, ¿es para una revista, o qué vas a hacer con ello?". En general, això no passava amb aquells que havia contactat preliminarment. Així, doncs, es pot dir que la primera via d'accés als potencials entrevistats és més adient. Estalvia temps a l'entrevistador i li assegura que serà rebut (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002). Ara bé, la segona via d'accés, tot i que és més fatigosa, ofereix un marge de sorpresa força interessant.

El contacte inicial de les entrevistes és un moment clau de l'entrevista. Cal aconseguir un clima de confiança i de proximitat. Hi ha diferents tàctiques per aconseguir-ho (vegeu, per exemple, Valles, 2002). Una d'aquestes tàctiques consisteix en mantenir una breu conversa de caire informal. Una altra tàctica rau en preparar la manera com s'iniciarà la conversa, durant l'etapa de disseny. Una de les maneres d'iniciar l'entrevista era "M'agradaria que em parlessis de la teva experiència com a migrant...". Però també es va fer ús de preguntes secundàries per tal de motivar l'entrevistat a parlar de les seves experiències. Així, un cop exposat l'objecte de l'entrevista es formulaven preguntes com per exemple en el fragment següent.

E: ¿Porque, a ver, cuéntame, tienes 18 años, me han dicho, no?

A: Só, sí ya, ya.

E: Me lo dijo María Teresa.

A: Sí.

E: Porque, ¿qué relación tienes con María Teresa?

b. Aspectes clau del desenvolupament de l'entrevista

De la mateixa manera que a l'inici de l'entrevista, existeixen diferents tàctiques per animar la conversa (vegeu Valles, 2002). Mostrar interès per allò que s'explica, escoltar atentament, intervenir el mínim possible o donar temps per respondre a la persona entrevistada són tàctiques que han estat emprades. Cal tenir present que en l'estudi d'aquest fenomen hi ha moltes emocions i sentiments. Les experiències a vegades han estat complicades, en certa mesura traumàtiques. En un cas, en recordar l'experiència, l'entrevistat no va poder evitar les llàgrimes. En definitiva, d'acord amb Taylor i Bogdan (2006) s'ha buscat la manera de donar peu a que les persones comencessin a explicar les seves perspectives i experiències sense estructurar la conversa ni definir el que aquella havia de dir.

S'ha procurat que les entrevistes es duguessin a terme en llocs on la persona a entrevistar se sentís còmoda. Així, en general, s'ha deixat que el lloc de trobada fos escollit per la persona entrevistada. Pel que fa als representants d'institucions i experts locals, les entrevistes s'han realitzat al llocs de treball de les persones entrevistades. Molt sovint, aquestes persones oferien informació addicional a partir de dades o documents sobre el fenomen a estudiar.

Pel que fa a les entrevistes amb població estrangera i amb població espanyola, en ser entrevistes a títol individual, s'han acostumat a produir en llocs més diversos, com ara el lloc de treball, la llar o en espais públics. S'ha procurat, doncs, que en aquests espais es donessin unes condicions de privacitat, de tranquil·litat i confiança, ja que d'això en resulta la correcta obtenció d'informació (Brunet, Pastor, Belzunegui, 2002). A tot plegat cal afegir que l'enregistrament de les entrevistes requereix bones condicions ambientals a fi d'ésser enregistrada correctament.

La durada de les entrevistes enregistrades ha oscil·lat entre els trenta minuts i les dues hores. Algunes van durar uns 30 minuts, molt focalitzades en algun aspecte, mentre d'altres més extenses van durar 2 hores. Així, les entrevistes varien en qualitat i longitud. De fet, el temps de durada no indica la qualitat de la informació. A vegades, converses curtes han aportat més informació que converses més llargues. A més, cal tenir en compte que el context en el qual es produeix l'entrevista o la comunicació no verbal aporten també una informació valuosa.

Després de cada entrevista s'ha dedicat cert temps a realitzar un conjunt d'anotacions, observacions i valoracions de la trobada. Prèviament s'havia elaborat una fitxa amb les dades de l'entrevista, i és en aquesta fitxa on s'ha realitzat aquesta tasca, coneguda com a *self-debriefing* (Valles, 2002). Tot plegat ha contribuït a l'anàlisi posterior de les entrevistes i a l'elaboració del diari del treball de camp, el qual més endavant es tractarà. En definitiva, existeix tot un conjunt d'informació addicional que complementa la informació obtinguda a través de les entrevistes enregistrades. A això cal sumar-hi les converses posteriors a l'entrevista pròpiament dita, sovint alleugerides de la presència de la gravadora, i les converses fetes "off-the-record", per demanda expressa d'algunes persones entrevistades. En alguna ocasió s'ha mantingut el contacte amb les persones entrevistades després d'haver realitzat l'entrevista, així s'ha creat una relació més intensa. Això ha permès en alguna mesura enriquir també la recerca.

La presència de la gravadora és un element que genera certa desconfiança, malgrat haver acceptat la gravació. Per compensar aquest efecte s'ha insistit en la confidencialitat de la gravació i el posterior anonimat en el tractament de la informació. La dimensió reduïda de

les poblacions de l'àrea d'estudi, en les quals les relacions de coneixença són intenses i estretes, pot estimular la desconfiança i la por. És per això que és important insistir en aquest aspecte (Guirado, 2011). D'aquesta manera, s'ha creat un nom fictici per cada persona entrevistada. A més a més, s'ha omès qualsevol referència geogràfica que pogués identificar la persona entrevistada. Per tant, en el text s'ometrà, entre d'altres, el lloc de residència de la persona entrevistada o el lloc de realització de l'entrevista.

c. Limitacions durant les entrevistes

Per acabar, cal destacar algunes limitacions de les entrevistes. El temps i el cost de dur a terme aquest tipus de recerca és una de les limitacions per ampliar la recerca en algunes temàtiques específiques, en les quals hagués estat interessant aprofundir. En aquest sentit, cal recordar que l'àmbit d'estudi es localitza a uns 300 km del lloc de residència de la investigadora. Gairebé sempre els desplaçaments s'han fet amb cotxe propi, ja que tant la mobilitat dins l'àmbit com l'accés amb transport públic és costós en temps (cinc hores, aproximadament) i diners. Val a dir que una de les característiques de l'àrea d'estudi és la seva amplitud i les seves mancances relatives d'accessibilitat, sobretot en transport públic.

D'altra banda, s'ha procurat que el treball de camp no es produís durant els mesos d'hivern. El clima no només afecta la xarxa viària sinó que també hagués dificultat l'apropament a determinades persones que han estat interpellades a l'aire lliure, com ara el mercat o el carrer.

En alguns casos, les persones entrevistades mostraven dificultats importants per expressar-se en llengua catalana o llengua castellana. Aquest fet ha dificultat la comunicació. A tall d'il·lustració, es pot esmentar l'entrevista amb en Wei, un home de nacionalitat xinesa. En el transcurs de l'entrevista, la seva filla de sis anys intervenia fent algunes traduccions que van facilitar la conversa entre entrevistadora i entrevistat.

Finalment, la voluntat de preservar la identitat i la confidencialitat de les persones entrevistades i de la informació proporcionada de la forma més rigorosa possible, implica una pèrdua d'informació interessant. A més, és conegut que en el moment de l'entrevista apareixen tot un seguit de connotacions i interpretacions creuades entre entrevistat i

entrevistador, cosa que pot interferir en el desenvolupament de l'entrevista. Malgrat això, s'ha procurat extreure una traducció més o menys fidel d'allò que ha explicat la persona entrevistada, ja que en definitiva no interessa "la veritat" sinó les perspectives que expressa l'interlocutor (Taylor i Bogdan, 2006)⁴⁹.

Recapitulant, el treball de camp va començar a principis de l'any 2009, i es va desenvolupar al llarg d'aquell any. El primer trimestre es va dur a terme el procés de disseny. El mes de març de 2009 es van realitzar les primeres entrevistes i a partir de llavors es van anar realitzant la resta. A mesura que anaven sorgint nous contactes es podien planificar nous desplaçaments cap al camp, generalment fent estades de diversos dies.

2.3.2.4 L'anàlisi de les entrevistes

a. La transcripció

La tasca de la transcripció és llarga, sobretot, quan la transcripció és gairebé completa. Només en alguns casos es van obviar fragments que no aportaven informació relacionada amb la recerca. És evident que tot i així, es perden dades, ja durant l'enregistrament, però encara més durant la transcripció, com ara per exemple el to de veu. Per això, assenyala Valles (2002), mentre es transcriu, es poden fer anotacions *-memoràndums-* per tal de reduir la pèrdua d'informació. D'altra banda, cada persona entrevistada s'expressa a la seva manera (varietat dialectal, ús d'expressions, errades gramaticals o frases inacabades) (Guirado, 2011). Per tal que aquests matisos no dificultessin l'anàlisi i la interpretació, es va optar per editar parcialment els textos, procurant evitar canviar-ne el significat. Amb tot plegat, es va recollir un volum d'informació rellevant, que caldria tractar i ordenar per a la seva anàlisi.

b. L'anàlisi i les seves fases

Així doncs, després d'haver obtingut els documents secundaris sorgits de la transcripció es procedeix a la seva *anàlisi intensa* (Valles, 2002). D'acord amb Taylor i Bogdan (2006), cal seguir uns passos concrets a l'hora d'analitzar: llegir repetidament les dades; seguir la pista

⁴⁹ Nombroses obres fan referència al comportament adequat de l'entrevistador durant l'entrevista, vegeu per exemple: Valles (1997, 2002), Ruiz Olabuénaga (2003) o Taylor i Bogdan (2006).

de temes, interpretacions i idees; buscar temes emergents; elaborar tipologies; desenvolupar conceptes i proposicions teòriques; o desenvolupar una guia amb els principals temes de les dades. Així doncs, l'anàlisi ha consistit en tres fases: a) lectura dels textos transcrits; b) codificació; i c) interpretació.

En primer lloc, es va dur a terme una primera lectura de les transcripcions. En aquesta fase, a banda de detectar possibles errors de transcripció, es va poder fer una primera aproximació a la sistematització de la informació.

En segon lloc, es va procedir a la codificació. Aquest procés és un pas més en la reducció d'informació. D'altra banda, el procés consisteix en la creació de categories o conceptes on s'inclouen les cites que tenen relació amb aquests conceptes o categories (Muñoz i Sahagún, 2010). El procés es va iniciar a partir de les temàtiques elaborades i definides en els guions de les entrevistes i a partir de la primera aproximació a la informació. La generació de codis es va anar conformant a mesura que s'anava analitzant cada frase o paràgraf del relat.

Aquesta segona fase del procés, la codificació, es va realitzar amb un software específic, l'ATLAS.ti⁵⁰. D'acord amb Muñoz i Sahagún (2010), l'ús d'aquest programa és una eina de recolzament en el procés de l'anàlisi que presenta algunes avantatges⁵¹: a) permet gestionar grans volums de dades, b) permet emmagatzemar de forma organitzada la informació, c) segmentar, codificar i recuperar fragments significatius del material empíric i d) elaborar anotacions del procés, els *memos*. Així, s'han agrupat els codis en *famílies temàtiques*, cosa que ha facilitat la posterior interpretació. En total s'han definit 157 codis, agrupats en 14 diferents famílies. Per il·lustrar això, la figura 2.4 mostra dos exemples de famílies i els seus codis i les seves cites: la família *condicions laborals en el mercat de treball*, amb 20 codis i 227 citacions; i la família *motivacions per immigrar al Pirineu*, amb 7 codis i 90 cites. Es considera que com a eina de treball, el software Atlas.ti ha estat útil i adient per la categorització i la creació de relacions entre codis. No obstant això, aquesta eina no s'ha utilitzat en tota les seves capacitats.

⁵⁰ Del 5 al 9 de juliol de l'any 2010 es va assistir el Seminari Avançat d'Investigació Qualitativa organitzat per la Asociación Española para el Avance de la Investigación Cualitativa (ESPACUAL) i pel Centre d'Estudis i de Recerca d'Humanitats (UAB). L'objectiu del seminari consistia en desenvolupar habilitats i competències per a dissenyar una investigació qualitativa amb noves tecnologies, entre les quals hi havia un taller d'ATLAS.ti.

⁵¹ Per a una discussió sobre les avantatges i els inconvenients d' anàlisi qualitativa assistida per ordinador, vegeu Valles (2001).

Figura 2.4: Codificació amb ATLAS.ti.

Code Family: Condicions laborals en el mercat de treball

Created: 24/04/2011 16:51:51 (Super)

Codes (20): [abusos laborals] [atur] [autònoms / empresaris] [complementarietat laboral] [dificultats finançament] [formació llengua/cat/cast/aranès] [horaris llargs] [hostaleria] [lloc de treball / piràmide laboral] [manca poder negociació] [millora laboral/situació legal/mes relacions/coneixem llengua/estudis] [mobilitat laboral] [por a perdre la feina / retorn] [sindicats / associacions orientació laboral] [sou baix] [treball] [treball domiciliari] [treball qualificat] [turisme] [vulnerabilitat estatus legal]

Quotation(s): 227

Code Family: Motivacions per immigrar al Pirineu

Created: 24/04/2011 16:36:50 (Super)

Codes (7): [arribada] [aspiracions / expectatives immigració] [duresa clima] [motivació immigrar / familiar / laboral / política] [paradís / xoc realitat] [primers temps arribada] [voluntat millora laboral]

Quotation(s): 90

Elaboració pròpia

La tercera fase, la interpretativa, consisteix en l'anàlisi intens de la informació recollida. En el moment immediat a la redacció recau la major intensitat de la tasca analítica (Ruiz Olabuénaga, 2003). És en aquest moment que cal desplegar la interpretació de les entrevistes. A més, caldrà vincular les interpretacions, d'una banda, amb la resta de materials analítics, entre els quals hi ha els memoràndums (vegeu els dos exemples en els fragments següents) o les observacions pròpies transcrites just després de l'entrevista. Així mateix caldrà tenir en compte el material analític complementari (el diari de treball de camp o l'anàlisi de material fotogràfic), el qual s'aborda al següent apartat. I de l'altra, caldrà vincular les interpretacions amb el cos teòric que acompanya la recerca.

En l'entrevista a la Cooperativa Copirineo, vaig poder revisar els currículums vitae. Tenien els CV classificats per les diferents partides de producció. Es veia de forma molt clara la distribució dels sol·licitants a les feines de la cooperativa. Les que requerien més qualificació, els CV eren persones de nacionals espanyola sobretot. Les feines que requerien menys qualificació tenien més CV de població estrangera. (RRHH_Coop_Copirineo)

La Lourdes i l'Andrea diuen que no hi ha hagut cap conflicte al futbol, mentre que recordo que la Ruth explica que van deixar de fer els torneigs pel tema de l'alcohol (confirmar i mirar si parlen del mateix torneig o deixar-ho obert). Discurs "buenista" de l'administració? (TècniquesPuigcerdà)

En resum, aquesta fase analítica, interpretativa i d'escriptura final ha estat extensa i s'ha elaborat a partir de la construcció d'un discurs i de la delimitació de conceptes clau. A més, s'ha complementat amb alguns retorns al camp, al marc teòric, així com al text secundari (de les entrevistes o del diari de camp).

Per acabar, cal dir que a banda de les entrevistes, s'han produït nombroses converses o entrevistes informals. Aquestes es diferencien de les entrevistes semiestructurades, en la forma, l'objectiu i el tipus de trobada (Guirado, 2011). Generalment han estat converses casuals, que s'han produït en el marc del treball de camp, i en el marc de les interaccions socials de la vida quotidiana. Val a dir, però, que s'ha buscat l'oportunitat que les persones amb qui es mantenia la conversa parlessin de les seves percepcions i experiències, però sense la necessitat de seguir un guió temàtic. Es produïen en bars o al carrer. En general, han tingut una durada inferior a les entrevistes formals. En algun cas, la conversa no s'ha produït de forma casual, sinó que s'ha buscat la trobada, com per exemple la conversa amb un líder religiós, el qual es va contactar per telèfon, o les converses amb propietaris o gerents de comerços de tipus ètnic. Les aportacions obtingudes en aquestes converses s'han plasmat en el diari de camp, que tot seguit s'abordarà.

2.3.2.5 Mètodes complementaris: Observació i material visual

No es vol acabar l'apartat de metodologia qualitativa sense fer referència a alguns mètodes que han complementat la principal eina de la investigació (les entrevistes semiestructurades). Són mètodes que complementen i en cap cas servien per fonamentar la recerca per sí sols o per dur a terme una triangulació metodològica (Flick, 2004). Tanmateix, han aportat informació interessant que ha enriquit el coneixement sobre el fenomen estudiat. Es consideren mètodes complementaris: l'observació, el recull de material fotogràfic i l'anàlisi de material audiovisual.

a. L'observació

Pel que fa a l'observació, aquesta consisteix en contemplar sistemàticament accions i fets de la vida social, sense modificar-la ni manipular-la (Ruiz Olabuénaga, 2003). Constantment estem observant, tanmateix, si es sistematitza aquesta observació, s'obté una eina molt interessant per a obtenir informació. Sistematitzar significa que cal orientar l'observació a un fenomen concret, planificar-la i relacionar-la amb teories i plantejaments científics. A més a més, també convé sotmetre-la a controls de fiabilitat i objectivitat, a partir de la repetició de dades o la inferència del nivell manifest al latent (Brunet, Pastor i Belzunegui,

2002). Hi ha diferents tipus d'observació segons el nivell de participació, segons el nivell de sistematització o segons el grau de control (Ruiz Olabuénaga, 2003).

En el cas que ens ocupa, es pot dir que s'ha dut a terme un tipus d'observació no participant. A l'hora de dissenyar el treball d'investigació es va optar per aquest tipus d'observació, per una qüestió pràctica. Una observació de tipus participant implica viure una llarga temporada en el terreny i això té unes implicacions, a vegades complicades d'assumir, pel cost i pel temps de dedicació. D'altra banda, es va optar per fixar què es volia observar. En aquest cas, es volia observar com es percebia el fenomen migratori de població estrangera que arribava al Pirineu. Qualsevol escenari on el fenomen estigués o hagués estat present era susceptible d'ésser observat amb l'atenció de l'investigador. Així doncs, les successives estades al terreny, algunes de pocs dies, d'altres més llargues de fins a una setmana o deu dies, van servir per anar elaborant un discurs realitzat a partir de l'observació. Així mateix, qualsevol ocasió d'estar al terreny, més enllà de la recerca, suscitava una oportunitat per a dur a terme l'observació⁵².

Dit això, una observació de tipus no-participant implica que tant l'investigador com, sovint, aquells que són observats són conscients dels objectius de l'investigador. Així, el contacte directe amb els actors socials és un element essencial de l'observador. Les relacions que es creen entre observadors i observats evolucionen, fins al punt que fruit d'aquesta recerca s'han generat relacions força intenses que s'han mantingut al llarg del treball de camp, i que fins i tot es mantenen en l'actualitat. Així, malgrat que és important mantenir la distància entre investigador i subjecte observat, s'han arribat a crear relacions d'amistat. En definitiva, l'observació porta implícita la interacció social.

En aquest marc, l'observació no és un acte passiu, sinó que inclou aquelles converses esmentades a l'apartat anterior, també anomenades entrevistes informals. Hi ha tot un seguit de criteris a seguir a l'hora de seleccionar els subjectes (vegeu, per exemple, Ruiz

⁵² La participació al curs pràctic d'estudi d'evolució del paisatge organitzat pel Centre d'Art i Natura de Farrera i pel Grup de Recerca d'Alta Muntanya (GRAMP), del 14 al 18 de juliol de 2008, la participació com a oient a les Primeres Jornades Econòmiques de l'Alt Pirineu i Aran, organitzades per l'Institut de Desenvolupament de l'Alt Pirineu i Aran, el 3 de Desembre de 2009, així com l'acompanyament a les sortides de camp del Màster 2: "Aménagement et développement territorial transfrontalier de la montagne", del Departament de Geografia de la Universitat de Toulouse II-Le Mirail (del 24 al 25 de març de 2009 i del 22 al 25 de març de 2011) conformen algunes d'aquestes ocasions en las quals s'ha estat present a l'àmbit d'estudi.

Olabuénaga, 2003). S'ha procurat detectar aquells subjectes que podien oferir informació de qualitat i que estiguessin al centre de l'escena observada. La informació recollida de l'observació s'ha plasmat en un diari de camp⁵³, així com també es fa amb les converses informals. D'aquesta manera ja es disposa d'un document amb el qual començar a interpretar. Aquest procés no és seqüencial sinó que és més aviat cíclic (Ruiz Olabuénaga, 2003). Així, cada cop que s'ha estat al terreny s'ha procurat dur a terme aquest tipus d'observació més o menys sistematitzada. Els dos exemples següents són mostres de notes preses durant el procés d'observació. Com es pot veure, les dates són força allunyades una de l'altra. La primera, del juny de 2009, correspon a la primera etapa del treball de camp, en la qual es van dur a terme les entrevistes. La segona data (8 de març de 2011) correspon a les darreres estades al terreny, gairebé dos anys després. Això constata que l'observació s'ha dut a terme de forma no seqüencial, sinó que s'ha procurat estar contínuament observant, qüestionant, anotant, ordenant i reflexionant, pràcticament al llarg de tota la recerca.

Pujo a la festa de la diversitat de Sort, "Fes-te diferent". He arribat a les 5 de la tarda, ja havien acabat el dinar de les diferents regions. Hi havia força gent i acabaven d'obrir la ludoteca. He saludat alguna gent que he entrevistat anteriorment. He entrat a la ludoteca on hi havia força nens jugant. A les grades he vist dos homes que m'han semblat marroquins, amb una nena petita en braços. He anat a parlar amb ells, demanant-los si podia parlar amb ells (no m'he atrevit a treure la gravadora). Hem estat parlant mitja horeta, mentre les seves dones (les dues úniques que portaven vel) estaven amb els nens i altres dones de la festa. Anwar i Aswad⁵⁴ són germans i porten 9 i 5 anys vivint a [capital de comarca] i [poble petit]. Una veïna els havia dit d'anar a la festa. Creuen que és una festa més pels nens que pels adults. Treballen a la construcció, amb més estrangers. Només l'encarregat és espanyol. El seu patró els hi ha rebaixat la nòmina 150 euros. Ells diuen que ho pot fer perquè si ells renuncien al seu lloc, ràpidament el patró trobarà gent disposada. També m'expliquen que en algunes feines els han demanat d'on eren (que els deien: "deixa el telèfon que ja et trucarem"). L'Aswad m'explica que un dia li va passar i estava amb un col·lega seu llatinoamericà, i que quan el col·lega va parlar d'ell, el van agafar per la feina. Ara bé, trobar habitatge, pel que diuen, no els ha costat. Aswad diu que no vol canviar de poble, que hi està bé i que els veïns l'ajuden. Em posa un exemple: alguns veïns acompanyen la seva dona al metge quan ell treballa (...) [Diari del treball de camp, 21 de juny de 2009]

⁵³ Per aprofundir sobre el la metodologia del *diari de camp*, vegeu García Jorba (2000).

⁵⁴ Noms ficticis.

Llavors, he vist una botiga-basar xinès. He entrat. Volia preguntar quan de temps portava obert. He començat dient-li al noi del mostrador que estava fent un treball per la Universitat. La noia que l'ajudava a la botiga –també xinesa– em mirava desconcertada. Ell encara ho estava més i buscava l'ajuda d'ella. Ella m'ha preguntat si jo estava buscant feina. Li he dit que no. He preguntat de nou quan de temps feia que havien obert la botiga, aquest cop dirigint-me a ella. Ella li ha dit alguna cosa al noi i m'ha respòs que feia tres anys i escaig, que el negoci era d'ell i que ella treballava per ell, el qual li oferia també un allotjament, ja que ella venia de Mollerussa (on havia estudiat i après el català). Ell, aparentment, no entenia gaire bé res del que li deia [*Diari del treball de camp, 8 de març de 2011*]

b. El recull de material fotogràfic

L'observador genera diferents documents, resultants de la recollida d'informació i de les reflexions que s'hagin fet (Brunet, Pastor i Belzunegui, 2002). A banda del ja esmentat *diari de camp*, també s'ha recollit informació en forma de fotografies. L'ús de material visual en la investigació social és una realitat des del mateix naixement de les Ciències Socials, primer des d'una perspectiva positivista amb la historiografia per després anar-se estenent amb l'aparició de l'antropologia visual (Arroyo i Sábada, 2012). L'ús d'aquesta tècnica no pretén copsar la realitat, sinó la realitat d'aquell qui la fa. En altres paraules, apunten Arroyo i Sábada (2012: 225) “no es la cámara la que hace las fotografías, es el fotógrafo y antes tiene que ver la imagen que quiere construir”. Afegeixen els autors que la imatge, vista d'aquesta manera, necessita teoria per tal de ser interpretada. Així doncs, s'han realitzat algunes fotografies amb la voluntat de recollir algunes informacions en el terreny, per després ser analitzades i interpretades. Aquest tipus de realització de material, és a dir de les fotografies, es coneix com material primari, ja que ha estat realitzat de forma planificada i expressa per a la recerca.

c. L'anàlisi de material audiovisual

Es vol destacar que també s'ha fet ús de material audiovisual secundari, que és aquell que s'ha realitzat amb un objectiu aliè a la recerca, però que tanmateix aporta una informació valuosa, meritòria d'atenció. Per citar algun exemple, s'han visionat i utilitzat els reportatges “A la muntanya” o “Mohamed a l'Aran”, de l'any 2008, o “Una camerunesa a Puigcerdà”, de l'any 2011, del programa Tot un món, de la Televisió de Catalunya. Així mateix, s'ha fet ús, de forma puntual, de premsa escrita. En definitiva, la selecció del

material primari com del material secundari, ha estat perfilada per il·lustrar casos puntuals, per suggerir hipòtesis o per recercar certa diversitat social en conflictes o posicions diferents, i en cap cas s'ha buscat la representativitat teòrica -la qual cerca la saturació- (Arroyo i Sábada, 2012).

2.3.2.6 Recapitulació: entrevistes, observació i material visual

L'anàlisi qualitativa de la recerca ha seguit els passos següents. A partir dels objectius proposats es va optar per realitzar entrevistes semiestructurades. Paral·lelament es va definir quins grups haurien de participar en les entrevistes i es va elaborar un guió amb els temes a tractar durant les entrevistes. Posteriorment, es va donar començament a la recollida de dades. Després es van analitzar les dades obtingudes. En aquest procés també s'analitzen altres informacions obtingudes de forma complementària, com ara les procedents de l'observació, recollida al diari de camp, i del material fotogràfic i audiovisual. Finalment es formularien els resultats de la recerca. En darrer terme, l'anàlisi empírica realitzada sorgeix del domini dels aspectes teòrics, alhora que s'hi sustenta.

Per acabar, s'han emprat mètodes qualitius "clàssics", que en la investigació *demoscòpica* qualitativa consisteix en la realització d'entrevistes (Arroyo i Sabda, 2012). No obstant, s'han utilitzat algunes tècniques i instruments avançats de l'era digital, com ara per exemple l'anàlisi de material audiovisual (secundari), l'anàlisi de dades qualitatives assistida per ordinador (conegut també per CAQDAS, per les seves sigles en anglès), o la transcripció amb software de reconeixement de veu a través de Dragon Naturally Speaking. Ara bé, les noves tècniques d'investigació social es troben molt més avançades que les que a aquí s'ha fet referència (etnografia virtual, enquestes i entrevistes on-line, georeferenciar la informació qualitativa, etc.), com es pot veure a Arroyo i Sábada (2012). El desenvolupament ràpid de tècniques i d'instruments actuals ofereix un ampli ventall de possibilitats a la metodologia qualitativa, dels quals aquí només se'n ha fet un ús limitat.